

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคใต้
กรณีลุ่มน้ำทะเลสาบ

โดย คณิตา ศรีประสม และคณะ

มีนาคม 2549

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคใต้ กรณีลุ่มน้ำทะเลสาบ

คณะผู้วิจัย

- นางสาวคณิตา ศรีประสม
- นางสายฝน แสงหิรัญ ทองประเสริฐ
- อาสาสมัครสมพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ

ชุดโครงการวิจัยสิทธิชุมชนศึกษา

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว.ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทคัดย่อ

โครงการสิทธิชุมชนศึกษาภาคใต้ กรณีทะเลสาบสงขลาได้ดำเนินการในช่วงกรกฎาคม 2546 - ธันวาคม 2548 โจทย์ของวิจัยคือทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นระบบนิเวศน์ 3 น้ำควรมีรูปแบบการจัดการอย่างไร มีเป้าหมายการวิจัยเพื่อยกระดับชุมชนในการเรียนรู้ ความเข้าใจ เรื่องสิทธิของชุมชนบนฐานทรัพยากรลุ่มน้ำทะเลสาบตามรัฐธรรมนูญ และเพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือของคน องค์กรในชุมชน และหน่วยงานภาครัฐ ในการจัดการจัดการทรัพยากร ร่วมกัน โดยมีพื้นฐานอยู่บนความเข้าใจเดียวกัน

พื้นที่เป้าหมายในการวิจัย มีพื้นที่หลัก 4 พื้นที่ และพื้นที่เครือข่าย 25 ชุมชน โดยได้เลือกเอาหมู่บ้านในแต่ละภูมิภาคนั้นๆ เป็นตัวแทน คือในพื้นที่ทะเลสาบตอนบนสุด ได้เลือกชุมชนทะเลน้อย เป็นพื้นที่ตัวแทนภูมิภาค ภูมิภาคในแถบทะเลหลวงมีบ้านปากพล เป็นตัวแทน บ้านบ่อนนท์เป็นตัวแทนของภูมิภาคทะเลสาบตอนกลาง และบ้านท่าเมรุ เป็นตัวแทนของทะเลสาบตอนล่าง ส่วนพื้นที่เครือข่าย 25 ชุมชนประกอบด้วยสมาชิกสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา 23 ชุมชน และชุมชนชาวนา อำเภอรโนด 2 ชุมชน คือ บ้านหัวป่า ตำบลบ้านขาว อำเภอรโนด และบ้านปากบาง ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด **วิธีการในการวิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์** การเก็บความจากเวทีกิจกรรมต่างๆ การรวบรวมจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การลงพื้นที่ร่วมกับอาสาสมัครชาวบ้าน และศึกษาประเด็นที่ร่วมกันกำหนด

ผลการวิจัยพบว่า สภาพภูมิศาสตร์ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในอดีตอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งบนพื้นดินและในทะเลสาบ ส่งผลให้มีผู้คนเข้ามาอาศัยและตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนในบริเวณนี้มาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยมีอาชีพที่หลากหลายตามฐานทรัพยากรในท้องถิ่นที่อยู่ เช่น การตัดไม้เสม็ด สานเสื่อใบเตย สานกระจูด เย็บจาก ทำน้ำตาลโตนด การเลี้ยงสัตว์ใช้สำหรับและพืชน้ำต่างๆ เป็นอาหาร ทำกระเบื้องดินเผา บันท่อม และทำนาข้าวไว้กินในครอบครัว ซึ่งอาชีพเหล่านี้เป็นการสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวโดยใช้ตลาดนัดเป็นจุดแลกเปลี่ยน ซื้อขาย ผลผลิตซึ่งกันและกัน ส่วนการทำประมงในทะเลสาบเป็นการทำเพื่อบริโภคในครัวเรือน

ในปี 2500 หรือในช่วงต้นของการประกาศใช้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้การผลิตเพื่อการพาณิชย์เริ่มขยายตัวมากขึ้นโดยเฉพาะในการทำนาข้าวแบบสมัยใหม่ ใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ มีระบบชลประทาน มีนโยบายขยายเพิ่มการส่งออกสัตว์น้ำกว้างขวางมากขึ้น ความต้องการบริโภคสัตว์น้ำชนิดต่างๆ ขยายตัวมากขึ้น ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติรอบฝั่งทะเลสาบค่อยๆ เสื่อมโทรมลง

ปัญหาของทะเลสาบในปัจจุบันมีทั้งด้านของระบบนิเวศน์ และปัญหาชุมชน ความเสื่อมโทรมของทะเลสาบในด้านระบบนิเวศน์ ได้แก่ ความตื้นเขิน พื้นทะเลสาบเป็นเลนแทนที่ทราย น้ำเน่าเสีย ผักตบชวาแพร่กระจาย การไหลเวียนน้อยลง น้ำแข็ง ด้านปัญหาอันเกิดจากชุมชนด้วยกันเองก็มีมาก เนื่องจากยังมีชาวประมงจำนวนหนึ่งทำการประมงแบบทำลายล้าง ด้วยเครื่องมือต่างๆ คือ ใช้ไฟช็อตปลา การใช้อวนรุน กล่าวได้ว่าสภาพวิกฤติของทะเลสาบประกอบไปด้วยปัญหาทั้ง 2 มิติคือ มิติการจัดการทรัพยากร และการจัดการชุมชน

สืบเนื่องจากฐานทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาลดความอุดมสมบูรณ์ลง ชุมชนชาวประมงรอบทะเลสาบจึงอยู่ในเงื่อนไขปัญหาาร่วมกัน คือ การลดลงของสัตว์น้ำมาโดยตลอด ซึ่งปัญหานี้ชาวประมงรอบทะเลสาบมีจุดสนใจร่วมกันว่า จะต้องมีการฟื้นฟูทะเลสาบเพื่อให้มีความอุดมสมบูรณ์ดังเดิมก่อน พ.ศ.2500 โดยประมาณ ซึ่งรูปธรรมที่ชาวประมงปฏิบัติคือ การรวมกลุ่ม การฟื้นฟู ป่าชายเลน การทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ฯลฯ โดยเกิดขึ้นในบริเวณชุมชนต่างๆ พร้อมๆ กับการเคลื่อนไหวปกป้องมิให้มีเขื่อนปิดกั้นทะเลสาบมาโดยตลอด ในนามของ “ชมรมชาวประมง” และ “สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา”

เป้าหมายของคนพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบ คือ การฟื้นฟูทะเลสาบให้ระบบน้ำได้ไหลเวียนดังในอดีต โดยคาดหวังว่าหากน้ำในทะเลสาบไหลเวียนได้ จะสามารถแก้ไขปัญหาที่ทะเลตื้นเขิน ปัญหาสัตว์น้ำลดลง อันมีผลต่อระบบเศรษฐกิจ ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวประมง และผู้คนรายรอบทะเลสาบได้ในที่สุด การปฏิบัติการในช่วงโครงการสิทธิฯ จึงมุ่งตอบโจทย์ว่า ระบบนิเวศน์

3 **น้ำควรมีรูปแบบการจัดการอย่างไร** โดยมีแกนนำของชุมชนชาวประมงในนามของ “สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ” เป็นกลุ่มเป้าหมาย โดยต่อยอดการทำงานด้านการจัดการทรัพยากรที่ทำมาก่อนหน้า มีการวิเคราะห์การทำงานที่ผ่านมา สรุปบทเรียน และการวางยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาของทะเลสาบให้ได้ โดยจะต้องปรับเปลี่ยนวิธีการต่อสู้ใหม่ ปรับขบวน เอาจุดอ่อนจากการดำเนินงานที่ผ่านมาเป็นบทเรียน เปิดการทำงานเชิงรุกมากขึ้นซึ่งในช่วงของโครงการสิทธิฯ เป็นการศึกษาเชิงปฏิบัติการ แนวทางที่ดำเนินการ คือ การศึกษาข้อมูลด้วยตัวเอง เช่น การลงศึกษา สัมภาษณ์ เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาแนวทางในการดำเนินการ และกระบวนการสร้างพันธมิตรกับกลุ่มคนลุ่มน้ำทะเลสาบ เช่น กลุ่มชาวนาทุ่งระโนดโดยใช้กระบวนการเรียนรู้และการจัดทำกิจกรรมร่วมกัน กลุ่มป่าต้นน้ำโดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนและแสวงหาแนวทางความร่วมมือด้วยกัน

ข้อสรุปของการจัดการระบบนิเวศน์สามน้ำโดยประชาชน มีหลักการหรือยุทธศาสตร์ 3 ด้านที่ควรทำไปพร้อมๆ กัน คือ 1) การมองทะเลสาบทั้งระบบเป็นจุดเริ่มของการนำไปสู่การแก้ปัญหาอย่างยั่งยืน การพัฒนาและฟื้นฟูทะเลสาบต้องยึดหลักการรักษาระบบนิเวศน์ 3 น้ำ ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรของชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบโดยรวม 2)

ในกระบวนการพัฒนาและฟื้นฟูทะเลสาบ ควรให้ชุมชนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ
และได้รับการสนับสนุนทรัพยากรจากภาครัฐ และแก้ปัญหาความขัดแย้งของกลุ่มอาชีพ
ที่ต่างกันแต่ใช้ทะเลสาบเป็นฐานทรัพยากรร่วมกัน

คณิตา ศรีประสมและทีมงานวิจัย
กรณีลุ่มน้ำทะเลสาบ
31 มีนาคม 2549

Abstract

Community Rights Education Project at Songkhla Lake Basin was conducted at July 2003 to December 2005; **this research was aimed to find out what should be the form of 3-water ecosystem management.** It is purpose up to community rights knowledge on the base of resource in Lake Basin of the constitution to build network communities organization and unit of government to corporate management of resource on away

From the resource, In the past Songkhla Lake Basin was abundant with natural resources both in land and in the lake itself. This abundant of natural resources was an important factor drawing people to settle in this area since in the past. People earned their living relied on natural resources such as cutting of Samed wood, mat weaving, thatch weaving, palm sugar making, aqua-culture using water weeds, tile making, pottery and paddy field for household consuming same as small scale fishery. These careers generated incomes for family and they used weekend market as an exchanging place.

Around year 1957 or at the beginning of National Economic and Social Development Plan, commercial production grew up especially modern paddy field agriculture using new rice, introducing of irrigation system, expanding of exporting marine resources, grew up demanding of marine resources. But in the same time natural resources along the Songkhla Lake was gradually degrading.

Recently problems of the Songkhla Lake are ecosystem changing such as lake shallow or muddy replacement sand at lake bed, water pollution, spreading of water lily, reducing of water circulating, water stand still in some specific area. And there are also community problems of using exploited fishing gears such as fishing with electric shock and pushing net. In summary, there are 2 aspects of Songkhla Lake crisis, natural resource management and community management

Since the depleting of natural resources in Songkhla Lake, fishing communities along Songkhla Lake were under same problem, continuing of marine resources reducing. These fishing communities have same agreement to rehabilitate of Songkhla Lake in order to regain an abundant of marine resources as it was around year 1957. Concrete example of doing such activities were community mobilizing and grouping together, mangrove forest rehabilitation, establishment of conservation zone etc. All of these activities happened in many communities in the same time of movement to against dam construction, which will obstruct the lake circulation. This movement was led by “Songkhla Lake Fisher-folk Federation”

The goal of rehabilitate Songkhla Lake is to bring back water circulation in the lake as it was in the past. It was hoped that with good water circulation, it would help reducing problem of lake shallow and problem of marine resources depleting. Finally, These 2 main factors will effect livelihood of fisher-folk communities and people living along the Songkhla Lake. **This research was aimed to find out what should be the form of 3-water ecosystem management.** Target population is key persons in 4 fishing communities under the name of “Songkhla Lake Fisher-folk Federation”. This research will be an extending phrase of natural resource management, which has been conducted earlier. Lesson learnt from past experiences guided to an adaptation of strategic to solve problems of Songkhla Lake. Some major lessons learnt were creating more active approach during this project to be more conducting of research and development. Promoting self study by conducting field study, field survey to collect data to identify implementing procedure. And establishing alliance with other group of people in Songkhla Lake basin such as farmer group at Ranod paddy field, forming learning process during doing activities together. Other alliance is group of people from headwater forest by organizing forum to exchange and identify ways to work together in collaboration.

Summarizing of 3-water ecosystem management by people has 3 strategies and should be implemented in the same time. Firstly, seeing the lake as one system should be the starting point to identify sustainable solution of 3-water ecosystem management. Local wisdom and information should be brought up to policy level to help decision-making. Secondly, promote good understanding with public and government sectors about 3-

water ecosystem management in order to make appropriated development and rehabilitation for the lake. Thirdly, solve conflict among different careers using same resource base in this lake basin.

Kanita Sriprasom and research team

The case of Songkhla Lake Basin

March 31, 2006

สารบัญ

บทคัดย่อ

บทที่ 1 บทนำ

1.1 หลักการ เหตุผล และความสำคัญของปัญหา	1-1
1.2 โจทย์วิจัย	1-3
1.3 เป้าหมายการวิจัย	1-3
1.4 วัตถุประสงค์การวิจัย	1-3
1.5 พื้นที่เป้าหมาย	1-3
1.6 ความสำคัญของการเลือกพื้นที่	1-4
1.7 ขอบเขตและแนวทางการดำเนินงาน	1-4
1.8 วิธีการในการวิจัย	1-5
1.9 ระยะเวลา	1-5
1.10 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	1-5
1.11 คณะวิจัย	1-6
1.12 วิธีการในการนำเสนอรายงานวิจัย	1-6

บทที่ 2 ชุมชนประมงบนฐานทรัพยากรลุ่มทะเลสาบ

บทนำ	2-1
2.1 ฐานทรัพยากรลุ่มทะเลสาบ	
กำเนิดทะเลสาบ	2-2
นิเวศวิทยาของทะเลสาบสงขลา	2-5
ความหลากหลายทางชีวภาพของทะเลสาบสงขลา	2-6
ที่ตั้ง และสภาพภูมิศาสตร์ของทะเลสาบสงขลา	2-7
2.2 ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา	
การตั้งถิ่นฐานของชุมชน	2-10
ชุมชนในเขตทุ่งราบตอนกลาง	2-10
ชุมชนในเขตภูเขาและควน	2-11
ชุมชนในเขตที่ราบลุ่มชายฝั่ง	2-11
2.2.1 ชาวประมงทะเลสาบ	2-11
2.2.2 สภาพเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนประมง	2-12

1) ทะเลน้อย	2-14
2) ทะเลหลวง	2-18
3) ทะเลสาบตอนกลาง	2-23
4) ทะเลสาบตอนล่าง	2-27
2.2.3 การจัดการทรัพยากรของชุมชนประมง และเครือข่าย	2-31
1) ชุมชนทะเลน้อย	2-31
2) ชุมชนบ้านปากพล	2-33
3) ชุมชนบ้านปอนนท์	2-33
4) ชุมชนบ้านท่าเมรุ	2-34
2.3 ฐานทรัพยากรของชาวประมงทะเลสาบใหญ่ภูมิปัญญาพิเศษ 3 น้ำ	
ทะเลสาบ 3 น้ำฐานทรัพยากรของชาวประมงทะเลสาบ	2-35
หนึ่ง สภาพทางภูมิศาสตร์กับทะเลสาบ 3 น้ำ	2-36
ระบบคลองต่างๆ เชื่อมทะเลสาบกับอ่าวไทย	2-37
ปากกระวะ พันธ์ธรรมชาติในการควบคุมระบบน้ำทะเลสาบ	2-38
ปากทะเลสาบ	2-39
สอง ระบบลมท้องถิ่น กับภูมิปัญญาประมงทะเลสาบ 3 น้ำ	2-42
ลมท้องถิ่นในลุ่มน้ำทะเลสาบ	2-42
ความรู้เรื่องพืชน้ำ	2-46
ความรู้เรื่องเครื่องมือจับสัตว์น้ำ	2-47
การคาดการณ์ถึงความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ	2-48
ความรู้เรื่องการดักกุ้ง	2-49
ความรู้เรื่องการดักปลา	2-51

บทที่ 3 การวิเคราะห์สภาพปัญหา ผลกระทบสิทธิชุมชน รูปแบบการละเมิดสิทธิ

3.1 นโยบายพัฒนาของรัฐในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา	3-1
1) ลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อนรัชกาลที่ 5	
ความสัมพันธ์ของชุมชนลุ่มทะเลสาบกับรัฐก่อนรัชกาลที่ 5	3-2
ระบบการปกครองภายในเมืองต่างๆ ในลุ่มน้ำทะเลสาบ	3-3
2) ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นับตั้งแตรัชกาลที่ 5	
การปฏิรูประบบราชการ และการปกครอง	3-5
พัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เตรียมตัวสู่ทุนนิยม	3-5

3) ลุ่มน้ำทะเลสาบในยุคแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ	
-ภาพรวม	3-7
-ลุ่มน้ำทะเลสาบภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรม	3-8
-ลุ่มทะเลสาบภายใต้นโยบายพัฒนาผลผลิตการเกษตร การชลประทาน (ปากระวะ เขื่อนกั้นน้ำเค็ม)	3-11
-นากุ้ง รูปธรรมการรุกรานของทุนนิยม	3-16
-ท่าเรือน้ำลึก	3-17
-แผนพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ภายใต้กลไกคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ	3-19
โครงการ Sea Food Bank ภายใต้นโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน	3-23
3.2 ระบบตลาดทุนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา	3-25
กรณีข้าว ชานา	
กรณีสัตว์น้ำ ชาวประมง	
3.3 สรุปรูปแบบการละเมิดสิทธิ	3-32
เชิงอุดมการณ์	
เชิงนโยบาย	
3.4 การปรับตัวของชุมชน	3-34
บทที่ 4 ปฏิบัติการสร้างเสริมสิทธิชุมชนของชุมชนประมงทะเลสาบก่อนโครงการ	
สิทธิชุมชนศึกษา (ก่อนปี 2546)	
4.1 กลุ่มประชาสังคม	4-1
4.2 ชมรมชาวประมงรอบทะเลสาบ	4-2
ชมรมชาวประมงทะเลสาบสงขลาตอนล่าง	
ชมรมชาวประมงทะเลสาบอำเภอสติงพระ	
ชมรมชาวประมงทะเลสาบอำเภอปากพะยูน	
ชมรมชาวประมงทะเลสาบอำเภอเขาชัยสน – บางแก้ว	
ชมรมชาวประมงรักษ์ทะเลน้อย	
4.3 สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา	4-5
ความเป็นมา	
วัตถุประสงค์	
ภารกิจของสมาพันธ์ฯ	
บทบาทการทำงานของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ	

4.4 บทเรียนการจัดการทรัพยากร: กรณีเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของชุมชน ประมง	4-10
4.5 สรุปวิธีการต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนที่ผ่านมา	4-11

**บทที่ 5 ผลการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชนของชุมชนประมงทะเลสาบในช่วง
โครงการสิทธิชุมชนศึกษา(พ.ศ. 2546-2548)**

5.1 เป้าหมายการเสริมสร้างสิทธิชุมชน	5-1
5.2 จุดเปลี่ยนแนวคิดเชิงยุทธศาสตร์	5-1
5.3 ความเชื่อในการคลี่คลายความขัดแย้ง	5-3
5.4 สรุปลำดับการเคลื่อนไหวของสมาพันธ์ทะเลสาบสงขลาเพื่อฟื้นฟูการ ไหลเวียนของทะเลสาบ (2546-2548)	5-4
5.5 สรุปรูปแบบ วิธีการต่อสู้	
1) การศึกษาข้อมูล	5-8
2) การสร้างพันธมิตรใหม่ในกลุ่มน้ำทะเลสาบ	5-9
2.1) การสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มชาวนา	
2.2) กิจกรรมร่วมของคนต้นน้ำ – ปลายน้ำ	
3) การขยายเครือข่ายกลุ่มชาวประมง	5-10
4) การอาศัยกลไกองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ	5-10
5) การผลักดันเข้าสู่คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ	5-11
5.6 ปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งเสริมสิทธิชุมชน	
1) การมองภาพรวมของระบบการไหลเวียนของน้ำทะเลสาบทั้งระบบ	5-12
2) การเรียนรู้เรื่องสิทธิชุมชน	5-13
3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการ	5-13
4) มิติทางสังคมและวัฒนธรรม	5-13
5.7 ปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำลายสิทธิชุมชน	
1) นโยบายรัฐ	5-14
2) เงินและโครงการทำลาย	5-14

บทที่ 6 แนวทางเสริมสร้างสิทธิชุมชน

6.1 ข้อเสนอจากการวิจัย 6-1

6.2 ข้อจำกัด 6-3

- 1)บริบทของพื้นที่ภูมินิเวศน์
- 2)ทักษะการทำงานวิจัยของคนทำงาน
- 3) ความเข้มแข็งของฐานชุมชน กลุ่มและเครือข่าย
- 4)กลไกและนโยบายที่เกี่ยวข้อง

6.3 แนวทางการเสริมสร้างและยกระดับสิทธิชุมชน 6-3

- 1) การพัฒนาข้อมูลและองค์ความรู้เพื่อแก้ปัญหาในระดับนโยบาย
- 2) การประสานเครือข่ายคนลุ่มน้ำทะเลสาบ
- 3) การสร้างเครื่องมือการเรียนรู้
- 4) การวิเคราะห์สถานการณ์สรุปบทเรียนที่ต่อเนื่อง

ภาคผนวก

ภาพประกอบงานวิจัย

บรรณานุกรม

บทที่ 1

บทนำ

ทะเลสาบสงขลา ระบบนิเวศน์ 3 น้ำ ควรมีรูปแบบการจัดการอย่างไร

1.1 หลักการ เหตุผล และความสำคัญของปัญหา

ทะเลสาบสงขลาตั้งอยู่บนชายฝั่งด้านตะวันออกของภาคใต้ มีบริเวณที่เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำครอบคลุมเขตจังหวัดพัทลุงทั้งจังหวัด จังหวัดสงขลา 12 อำเภอ คือ อำเภอเมือง หาดใหญ่ รัตภูมิ ความเนียง สะเดา สิงหนคร ระโนด สทิงพระ กระแสสินธุ์ นาหม่อม บางกล่ำ และคลองหอยโข่ง และจังหวัดนครศรีธรรมราช อีก 2 อำเภอ คือ ชะอวด และหัวไทร โดยมีพื้นที่ทั้งหมด 9,807 ตารางกิโลเมตร หรือ 6,126,375 ไร่ เป็นพื้นที่ผิวน้ำ 1,046 ตารางกิโลเมตร และเป็นพื้นดินที่เป็นพื้นที่รับน้ำของลุ่มน้ำทะเลสาบอีก 8,761 ตารางกิโลเมตร ตัวทะเลสาบมีความกว้างจากทิศตะวันตกถึงทิศตะวันออกประมาณ 20 กิโลเมตร ความยาวจากทิศเหนือถึงทิศใต้ประมาณ 75 กิโลเมตร

โดยแบ่งออกได้เป็น 4 ตอนใหญ่ ๆ ดังนี้

ทะเลน้อย อยู่ตอนบนสุด มีพื้นที่ประมาณ 28 ตารางกิโลเมตร ความลึกเฉลี่ยประมาณ 1.5 เมตร เป็นทะเลสาบน้ำจืดโดยแยกจากทะเลสาบ โดยมีคลองนางเรียงเชื่อมต่อระหว่างทะเลน้อยกับทะเลหลวง ทิศตะวันตกของทะเลน้อยเป็นส่วนของจังหวัดพัทลุง ทิศเหนือเป็นส่วนของจังหวัดนครศรีธรรมราช และทิศตะวันออกจรดอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ทะเลน้อยเป็นทะเลสาบน้ำจืดที่มีพืชน้ำหนานาชนิดขึ้นอยู่โดยรอบ มีป่าพรุขนาดใหญ่ มีวัชพืชพวกผักตบชวา กกจูด และยังเป็นแหล่งของนกน้ำนานาพันธุ์ทั้งที่ประจำถิ่นและที่อพยพมาจากแหล่งอื่น

ทะเลหลวง (ทะเลสาบสงขลาตอนบน) เป็นส่วนของทะเลสาบสงขลาถัดจากทะเลน้อยมาจนถึงเกาะใหญ่ อำเภอกระแสสินธุ์ เป็นห้วงน้ำกว้างใหญ่ที่สุดมีพื้นที่ประมาณ 458.80 ตารางกิโลเมตร ความลึกประมาณ 2 เมตร ในอดีตเป็นท้องน้ำจืดขนาดใหญ่ แต่ในบางปีมีการรุกตัวของน้ำเค็มค่อนข้างสูงในฤดูแล้ง

ทะเลสาบ (ทะเลสาบตอนกลาง) อยู่ถัดจากทะเลหลวงลงมา ตั้งแต่บริเวณแนวเกาะใหญ่ทางใต้ไปบรรจบกับเขตอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง อำเภอสทิงพระ จนถึงบริเวณปากกรอ อำเภอสิงหนคร มีพื้นที่ประมาณ 377.20 ตารางกิโลเมตร ความลึกประมาณ 2 เมตร เป็นส่วนของทะเลสาบที่มีเกาะมากมาย เช่น เกาะสี่เกาะห้า เกาะหมาก เกาะนางคำ พื้นที่ส่วนนี้เป็นการผสมผสานของน้ำเค็มและน้ำจืดทำให้มีสภาพเป็นทั้งน้ำจืดและน้ำกร่อย ในช่วงที่เป็นน้ำจืดจะมีพืชปกคลุมโดยทั่วไป

ทะเลสาบสงขลา (ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง) เป็นส่วนของทะเลสาบตอนนอกสุดที่เชื่อมต่อกับอ่าวไทย มีพื้นที่ประมาณ 182 ตารางกิโลเมตร ความลึกประมาณ 1.5 เมตร ยกเว้นช่องแคบที่ติดต่อกับทะเลอ่าวไทยซึ่งเป็นช่องเดินเรือ มีความลึกประมาณ 12 - 14 เมตร ทะเลสาบส่วนนี้เป็นบริเวณที่มีน้ำเค็ม แต่ในบางส่วนในช่วงฤดูฝนจะเป็นน้ำกร่อย และได้รับอิทธิพลจากน้ำขึ้นน้ำลงของทะเลอ่าวไทย บริเวณทางตอนใต้มีพื้นที่ป่าชายเลนปกคลุมโดยทั่วไป แต่ปัจจุบันถูกเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่เพาะเลี้ยงกุ้ง

การที่สภาพภูมิศาสตร์ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งบนพื้นดินและในทะเลสาบ ส่งผลให้มีผู้คนเข้ามาอาศัยและตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนในบริเวณนี้มาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะคาบสมุทรสทิงพระมีร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่างๆ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา ส่วนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบได้พบร่องรอยของแหล่งโบราณคดีในเขตอำเภอเมือง และอำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุงมากมายหลายแห่งเช่นกัน

ชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาประกอบอาชีพแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิศาสตร์ที่ตนตั้งถิ่นฐาน ซึ่งพอแบ่งได้ 3 เขต ได้แก่

ชุมชนในเขตทุ่งราบตอนกลาง เขตนี้มีพื้นที่กว้างขวางมากที่สุด ครอบคลุมบริเวณแหล่งผลิตข้าวสำคัญของลุ่มน้ำทะเลสาบ ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตทุ่งราบตอนกลางมักเรียกว่า “โหมทุ่ง” มีอาชีพทำนาเป็นหลัก เป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่และมีจำนวนมากที่สุด

ชุมชนในเขตภูเขาและควน เขตนี้เป็นเขตพื้นที่ด้านตะวันตกสุด ตั้งแต่แนวเทือกเขาบรรทัดลาดต่ำลงมาเรื่อยๆ ทางด้านทิศตะวันออก ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นภูเขาสูงชัน สลับกับความสูงต่ำมากมาย ผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณนี้จะมีอาชีพทำสวน ทำไร่ และหาของป่า มักถูกเรียกขานจากผู้คนในชุมชนอื่นว่า “โหมเหนือ”

ชุมชนในเขตที่ราบลุ่มชายฝั่ง หมายถึง ชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้ริมขอบทะเลสาบ เนื่องจากตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ทะเลสาบซึ่งอุดมไปด้วยกุ้งปลานานาชนิด อาชีพหลักของผู้คนบริเวณนี้จึงทำประมงเป็นสำคัญ และมักถูกเรียกว่า “โหมเล”

ในส่วนของชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลา ส่วนใหญ่เป็นชุมชนเดิมที่ตั้งถิ่นฐานมายาวนาน บางชุมชนเป็นชุมชนโบราณ ต่อมาได้มีการขยายตัวของประชากรเพิ่มขึ้นกลายเป็นชุมชนใหญ่ และยังขยายไปอีกชุมชนหนึ่งบริเวณใกล้เคียงกันด้วย ชาวประมงที่ประกอบอาชีพทำประมงในทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่เป็นประมงขนาดเล็ก หรือประมงพื้นบ้าน ซึ่งสภาพการทำประมงของชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลา จะมีความแตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่และวัฒนธรรมของชุมชน ชาวประมงส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่และทำการประมงในทะเลสาบมาแต่ดั้งเดิม ในบางเขต เช่น แถบทะเลหลวง และทะเลตอนล่าง ชาวประมงจะมีพื้นที่ของทะเลสาบบริเวณหน้าบ้านเป็นขอบเขตของครอบครัวตนมาแต่บรรพบุรุษ ตัดตั้งเครื่องมือประจำที่ เช่น ไช่หนึ่ง โหมระ บาม และโพงพาง ตลอดจนมีการซื้อขายสิทธิอาณาเขตของตนเองได้

ในอดีตเมื่อ 50 ปีที่แล้ว ทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งน้ำมีความอุดมสมบูรณ์มาก มีสัตว์น้ำ ทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย น้ำเค็ม ประมาณ 700 กว่าชนิด และจากการศึกษาตามโครงการสิทธิ มนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล ระยะที่ 1 เกี่ยวกับเศรษฐกิจเสรีบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบ สงขลา ของ ดร.ศรีประภา เพชรมีศรี พบว่า ทะเลสาบสงขลาซึ่งมีระบบนิเวศแตกต่างกัน คือ มี 3 น้ำ น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ความแตกต่างของระบบนิเวศนี้มีความสมดุลซึ่งเปลี่ยนแปลง ไปตามธรรมชาติ แต่เมื่อเศรษฐกิจเสรีขยายเข้าไปถึงบริเวณนี้ ด้วยนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจและ โครงการของรัฐ ผลกระทบที่ชัดเจนที่สุด คือ ความสมดุลของทะเลสาบเริ่มหายไป

1.2 โจทย์วิจัย

ทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นระบบนิเวศน์ 3 น้ำควรมีรูปแบบการจัดการอย่างไร

1.3 เป้าหมายการวิจัย

1. เพื่อยกระดับชุมชนในการเรียนรู้ และเข้าใจเรื่องสิทธิของชุมชนบนฐานทรัพยากรลุ่มน้ำทะเลสาบตามรัฐธรรมนูญ
2. เพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือของคน องค์กรในชุมชน และหน่วยงานภาครัฐ ในการจัดการจัดการทรัพยากรร่วมกัน โดยมีพื้นฐานอยู่บนความเข้าใจเดียวกัน

1.4 วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ทำความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา การรับรู้ ข้อมูล ข่าวสารเกี่ยวกับนโยบาย โครงการพัฒนาของรัฐในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ร่วมกันของ เครือข่ายชุมชนเพื่อฝึกความเป็นชุมชน และหาทางออกร่วมกัน
2. เรียนรู้สิทธิของชุมชนบนฐานทรัพยากรลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตามรัฐธรรมนูญ การ ส่งเสริมด้านวิชาการให้กับชุมชน โดยนักวิชาการและนักพัฒนา การเสริมสร้างความเข้มแข็งของ ชุมชนและเครือข่าย
3. พัฒนาสมรรถนะแห่งสิทธิของชุมชน โดยให้ความสำคัญกับการสื่อสารระหว่างรัฐกับ ชุมชน

1.5 พื้นที่เป้าหมาย

พื้นที่เป้าหมาย มีพื้นที่หลัก 4 พื้นที่ และพื้นที่เครือข่าย 25 ชุมชน

พื้นที่หลัก แบ่งตามภูมินิเวศ ได้แก่

1. ทะเลสาบตอนบน ชุมชนทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง
2. ทะเลหลวง บ้านปากพล ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง

3. ทะเลสาบตอนกลาง บ้านบ่อนนท์ ตำบลเกาะนางคำ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

4. ทะเลสาบตอนล่าง บ้านท่าเมรุ ตำบลบางกล้า อำเภอบางกล้า จังหวัดสงขลา
พื้นที่เครือข่าย 25 ชุมชนประกอบด้วย

1. สมาชิกสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา 23 ชุมชน
2. ชุมชนชาวนา อำเภอรโนด 2 ชุมชน คือ บ้านหัวป่า ตำบลบ้านขาว อำเภอรโนด และบ้านปากบาง ตำบลตะเครียะ อำเภอรโนด

ความเชื่อมโยงของพื้นที่เป้าหมาย ได้เลือกเอาหมู่บ้านในแต่ละภูมิภาคนั้นๆ เป็นตัวแทน ดังนั้นในพื้นที่ทะเลสาบตอนบนสุด ได้เลือกชุมชนทะเลน้อย เป็นพื้นที่ตัวแทนภูมิภาค ภูมิภาคในแถบทะเลหลวงมีบ้านปากพล เป็นตัวแทน บ้านบ่อนนท์เป็นตัวแทนของภูมิภาค ทะเลสาบตอนกลาง และบ้านท่าเมรุ เป็นตัวแทนของทะเลสาบตอนล่าง

ทั้ง 4 พื้นที่ เป็นเพียงสัญลักษณ์ของภูมิภาค แต่ในการดำเนินงานของโครงการเป็นการทำงานร่วมกันของเครือข่ายชุมชนรอบทะเลสาบทั้ง 29 ชุมชน แต่ความเข้มข้นอาจจะไม่เท่ากันทั้งหมด

1.6 ความสำคัญของการเลือกพื้นที่

1. ทะเลสาบสงขลา เป็นพื้นที่ที่มีโครงการพัฒนาเป็นจำนวนมากไม่น้อย แต่คนรอบลุ่มทะเลสาบก็ยังพบกับปัญหาที่นับวันจะรุนแรงมากยิ่งขึ้น
2. เป็นพื้นที่ที่มีองค์กรเครือข่ายชาวบ้านที่มีความตั้งใจในการฟื้นฟูทะเลสาบ
3. เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ที่มีความสำคัญต่อคนลุ่มน้ำอยู่เป็นจำนวนมาก มีระบบนิเวศที่มีความเชื่อมโยงเป็นที่น่าสนใจ
4. เป็นพื้นที่ที่มีความแตกต่างกันทางภูมิประเทศ และเป็นฐานทรัพยากรของคนหลากหลายอาชีพที่มีความต้องการใช้ทรัพยากรที่แตกต่างกัน

1.7 ขอบเขตและแนวทางการดำเนินงาน

1. การทำความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ของลุ่มน้ำทะเลสาบ
 - การระดมข้อมูลจากพื้นที่ การจัดเวทีพูดคุยเกี่ยวกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา
 - การรับรู้ข้อมูล ข่าวสารเกี่ยวกับนโยบาย โครงการพัฒนาของรัฐในลุ่มทะเลสาบสงขลา และร่วมกันวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนข้อมูลร่วมกันของชุมชน
 - การร่วมกันวิเคราะห์ เชื่อมโยงสถานการณ์ปัญหาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ร่วมกันของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา กับชาวนาในทุ่ระโนดและเครือข่ายเพื่อผนึกความเป็นชุมชน

2. การเรียนรู้สิทธิของชุมชนบนฐานทรัพยากรลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตามรัฐธรรมนูญ
 - เวทีเรียนรู้สิทธิของชุมชน บนฐานทรัพยากรลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ร่วมกันระหว่างชุมชน นักพัฒนา และนักวิชาการ ตามรัฐธรรมนูญ เช่น สิทธิในการร่วมกับภาครัฐ เช่น กรมประมง องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ในการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทะเลสาบสงขลาอย่างสมดุลและยั่งยืน สิทธิในการได้รับข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผลจากหน่วยงานราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น ก่อนการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมใดที่อาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้เสียสำคัญอื่นใดที่เกี่ยวกับตนหรือชุมชนท้องถิ่น เป็นต้น
3. การพัฒนาสมรรถนะแห่งสิทธิเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน
 - การนำเสนอข้อมูล ประสบการณ์ ปัญหา และแนวทางแก้ปัญหาอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนกับประชาสังคม และสาธารณชน และทำกิจกรรมนำร่องเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน
 - การเข้าไปมีส่วนร่วมในการวางแผนแก้ปัญหา การฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา ทั้งระยะสั้น ระยะยาว ทั้งด้านกลไกการจัดการ และการปฏิบัติงานร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1.8 วิธีการในการวิจัย

1. การสัมภาษณ์ โดยสัมภาษณ์ผู้รู้ ผู้เฒ่าในชุมชน ทั้งรายบุคคลและกลุ่มย่อย
2. เก็บความจากเวทีกิจกรรมต่างๆ เช่น การประชุมสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ/ชมรมชาวประมงทะเลสาบ, ค่ายผู้เฒ่า, เวทีสาธารณะ
3. รวบรวมจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
4. ลงพื้นที่ร่วมกับอาสาสมัครชาวบ้าน ศึกษาประเด็นที่ร่วมกันกำหนด เช่น การศึกษาข้อมูลระบบน้ำ การสำรวจคลองเชื่อมทะเลสาบ - อ่าวไทย การลงพื้นที่ระโนดแลกเปลี่ยนกับกลุ่มชาวนา และนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษา สำรวจพื้นที่มาสรุป วิเคราะห์เพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหา

1.9 ระยะเวลา

กรกฎาคม 2546 - ธันวาคม 2548

1.10 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เครือข่ายชุมชน มีความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา สามารถเชื่อมโยงปัญหา นำไปสู่การสร้างความร่วมมือกันระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบ เพื่อผนึกความเป็นชุมชน รวมถึงสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกันได้
2. เครือข่ายชุมชนเรียนรู้สิทธิของชุมชนบนฐานทรัพยากรลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตามรัฐธรรมนูญ การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่าย

3. เครือข่ายชุมชนสามารถพัฒนาสมรรถนะแห่งสิทธิ สร้างการสื่อสารระหว่างรัฐกับชุมชนให้เกิดขึ้นได้โดยอยู่บนฐานความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมกัน

1.11 คณะวิจัย

1. คณิตา ศรีประสม
2. สายฝน แสงหิรัญทองประเสริฐ
3. อาสาสมัครของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ

1.12 วิธีการในการนำเสนอรายงานวิจัย

การนำเสนอรายงานการศึกษานี้ คณะผู้ศึกษาได้แบ่งเนื้อหาของการศึกษาออกเป็น ส่วนๆ เพื่อให้ง่ายต่อการนำเสนอ ดังนี้

บทที่ 1 บทนำ มีรายละเอียดเกี่ยวกับความสำคัญ เป้าหมาย วัตถุประสงค์ ขอบเขตการดำเนินงาน ผลที่คาดว่าจะได้รับการศึกษา

บทที่ 2 ฐานทรัพยากรและโครงสร้างชุมชน ในบทนี้จะกล่าวถึงข้อมูลฐานทรัพยากรของชุมชนในพื้นที่วิจัยทะเลสาบสงขลา ข้อมูลฐานชุมชนอันสามารถแสดงถึงเงื่อนไขความเป็นชุมชน โดยอาจแยกตามหมวดเป็นปัญหาร่วม ทรัพยากรร่วมหรือวัฒนธรรมร่วม รวมถึงโครงสร้าง/เครือข่าย/ประวัติศาสตร์ชุมชน และกล่าวถึงการจัดการทรัพยากร วิถีชีวิต ระบบเศรษฐกิจ

บทที่ 3 การวิเคราะห์สภาพปัญหา/ผลกระทบสิทธิชุมชน รูปแบบการละเมิดสิทธิ ในบทนี้จะกล่าวถึงนโยบาย/กลไกของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนในพื้นที่วิจัยทะเลสาบสงขลา เช่น แผนพัฒนาภาคใต้ แผนพัฒนาทะเลสาบ ท่าเรือ กฎหมายประมง นโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน นโยบายผู้ว่าซีไอโอ เป็นต้น นอกจากนี้จะกล่าวถึง ระบบตลาด, ทุน โดยพิจารณาจาก การผลิต เส้นทางผลผลิต → พ่อค้าคนกลาง → ผู้บริโภค / กลุ่มทุนระดับโลก → ทุนจากส่วนกลาง → ทุนภาค → ทุนจังหวัด → อำเภอ → ท้องถิ่น และสรุปรูปแบบการละเมิดสิทธิ เช่น เชิงอุดมการณ์ ความรู้ เชิงนโยบาย เชิงบังคับ ความรุนแรง เป็นต้น

บทที่ 4 ปฏิบัติการสร้างเสริมสิทธิชุมชน ในบทนี้จะกล่าวถึงจะกล่าวถึงกลุ่มประชาสังคม กลุ่มชาวบ้านที่มีอยู่ในพื้นที่วิจัย, เป้าหมาย, ยุทธศาสตร์, วิธีการต่อสู้เรื่องสิทธิของชุมชนที่ผ่าน มาของชาวบ้าน, กระบวนการก่อรูปแนวคิดยุทธศาสตร์ รูปแบบวิธีการต่อสู้ เช่น เพิกเฉย ฟุ้งตนเอง รวมกลุ่มขยายเครือข่าย ต่อสู้นโยบาย สื่อสารกับสังคม รวมกลุ่มประชาคม เป็นต้น โดยพิจารณาจากประสบการณ์การต่อสู้ของชาวบ้านที่เกี่ยวข้องจากอดีตถึงปัจจุบัน ทั้งนอกและในพื้นที่โครงการวิจัย

บทที่ 5 ผลการเคลื่อนไหวที่ผ่านมา บทนี้จะกล่าวถึงเงื่อนไขที่ส่งเสริม หรือทำลายสิทธิ วิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน ปัจจัยต่างๆ ว่ามีอะไรบ้าง สัมพันธ์กันอย่างไร เงื่อนไขที่ส่งเสริมหรือ

ทำลายสิทธิ เช่น ภูมินิเวศน์ การจัดการทรัพยากร ประชาสังคม ทุนนิยมเสรี ระบบรวมศูนย์
อำนาจรัฐ

บทที่ 6 แนวทางเสริมสร้างสิทธิ บทนี้กล่าวถึงแนวทางการสร้างเสริมสิทธิที่ได้ข้อสรุป
จากการวิจัย

บทที่ 2

ชุมชนประมงบนฐานทรัพยากรลุ่มทะเลสาบ

บทนำ

(คำสำคัญ 1.สภาพทะเลสาบ 2.ชุมชนและสภาพสังคมเศรษฐกิจ 3.ภูมิปัญญา
นิเวศ 3 หน้าของชุมชนประมง)

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเคยมีความอุดมสมบูรณ์มากตามปรากฏจากหลักฐานเอกสารในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เนื่องจากมีระบบนิเวศป่าเขาทางฝั่งตะวันตก เชื่อมโยงกับที่ราบ ที่ลุ่มทะเลสาบ ซึ่งมีน้ำกร่อยแตกต่างกันตั้งแต่หน้าจืดที่ทะเลน้อย ผสมผสานกับน้ำเค็มที่ทะเลหลวงหรือทะเลสาบตอนกลาง และมีความเค็มมากขึ้นที่ทะเลสาบตอนล่างซึ่งเราเรียกว่าทะเลสาบสงขลา

ชุมชนรอบๆ ทะเลสาบในอดีต¹ จึงมีอาชีพที่หลากหลายตามฐานทรัพยากรในท้องถิ่นที่อยู่ เช่น การตัดไม้เสม็ด, สานเสื่อใบเตย, สานกระจูด, เย็บจาก, ทำน้ำตาลโตนด, การเลี้ยงสัตว์ใช้สำหรับและพืชน้ำต่างๆ เป็นอาหาร, ทำกระเบื้องดินเผา, ปั้นหม้อ และทำนาข้าวไว้กินในครอบครัว ซึ่งอาชีพเหล่านี้เป็นการสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวโดยใช้ตลาดนัดเป็นจุดแลกเปลี่ยน ซื้อขายผลผลิตซึ่งกันและกัน

ส่วนการทำประมงในทะเลสาบเป็นการทำเพื่อบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ยกเว้นชุมชนประมงที่เป็นชุมชนดั้งเดิม ได้แก่ ชุมชนหัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา ชุมชนที่เจริญรุ่งเรือง เคยเป็นเมืองหลวงและเมืองท่าที่สำคัญของสงขลาในอดีต ชุมชนนี้ภูมิประเทศมีลักษณะเป็นภูเขาชันที่ตั้งอยู่ริมปากทะเล มีพื้นที่ราบน้อย ทำนาไม่ได้มาก อาชีพหลักตั้งแต่อดีตคือการทำประมง โดยเฉพาะการทำโพงพางมาตั้งแต่อดีต

แต่ความสำคัญในฐานะแหล่งทรัพยากรสัตว์น้ำเริ่มก่อตัวขึ้นตั้งแต่ปี 2500 หรือในช่วงต้นของการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้การผลิตเพื่อการพาณิชย์เริ่มขยายตัวมากขึ้นโดยเฉพาะในการทำนาข้าวแบบสมัยใหม่ ใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ มีระบบชลประทาน มีนโยบายขยายเพิ่มการส่งออกสัตว์น้ำกว้างขวางมากขึ้น ความต้องการบริโภคสัตว์น้ำชนิดต่างๆ ขยายตัวมากขึ้น ขณะเดียวกันทรัพยากรธรรมชาติรอบฝั่งทะเลสาบค่อยๆ เสื่อมโทรมลง

ในช่วง 40 ปีหลังชุมชนรอบทะเลสาบปรับตัววิถีการผลิตของตัวเอง อพยพมาอยู่ริมทะเลสาบเป็นชุมชนประมงขนาดใหญ่ เช่น ชุมชนหัวเขา ชุมชนหาดไขเต่า ชุมชนทะเลน้อย ชุมชนคูขุด ชุมชนคูเต่า ชุมชนลำปำ มีการพัฒนาเครื่องมือทำการประมงหลากหลายขึ้น ใช้

¹ โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก จ.สงขลา 2543

เครื่องยนต์แทนเรือแจว เรือใบ บางชุมชนจึงเป็นชุมชนประมงที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรสัตว์น้ำในทะเลสาบเกือบ 100% ในขณะที่ปริมาณและชนิดสัตว์น้ำลดลงมาโดยตลอดทำให้หลายชุมชนรอบทะเลสาบเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจต้องปรับเปลี่ยนอาชีพ หรือประกอบอาชีพอื่นเสริมการทำประมง

ปัจจุบันปัญหาการใช้ทรัพยากรที่ความซับซ้อนมากขึ้น ด้วยองค์ประกอบด้านประชากรทั้งหมดในลุ่มน้ำทะเลสาบ 1.2 ล้านคน² ทั้งปัญหาการใช้ที่ดินต้นน้ำ ที่ลุ่มทะเลสาบ การพัฒนาเมืองอุตสาหกรรม และการคมนาคมขนส่งทางบก-ทางน้ำ แต่การวิจัยสิทธิชุมชนจะนำเสนอประเด็นกระบวนการคลี่คลายปัญหา และความขัดแย้งระหว่างชุมชนที่มีความต้องการใช้ประโยชน์จากทะเลสาบที่แตกต่างกัน ความต้องการน้ำชลประทาน และความต้องการให้ระบบน้ำไหลเวียนของชาวประมงรอบทะเลสาบ เป็นต้น

2.1 ฐานทรัพยากรลุ่มทะเลสาบ

กำเนิดทะเลสาบ

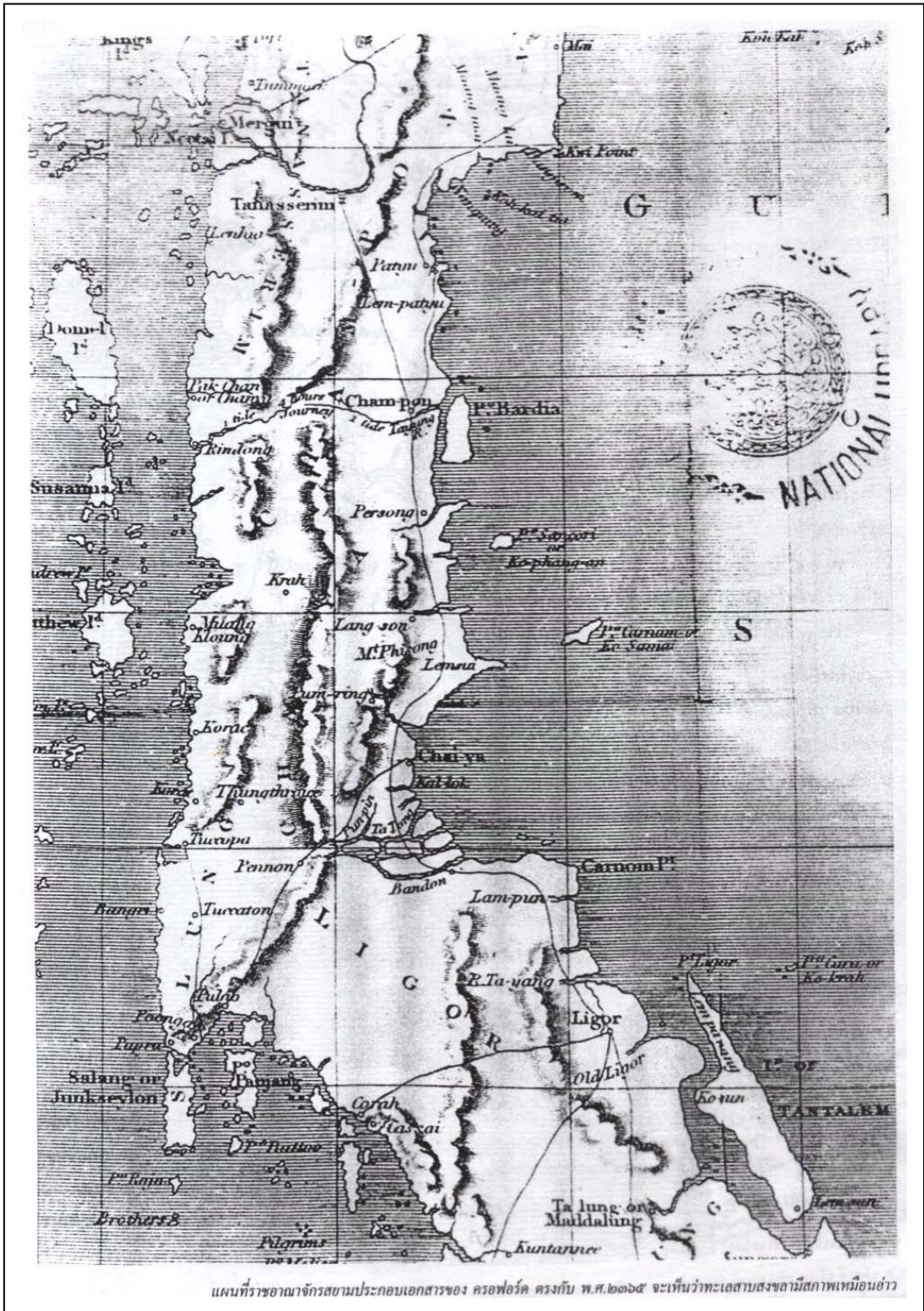
ทะเลสาบสงขลาเป็นทะเลสาบแห่งเดียวของภาคใต้ มีความแตกต่างจากทะเลสาบอื่นในประเทศไทยเพราะมีทางเชื่อมกับทะเลอ่าวไทย จึงมีสภาพน้ำแตกต่างตามฤดูกาล ทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม สภาพน้ำดังกล่าวเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของการทำประมง และเป็นเส้นทางคมนาคมรอบทะเลสาบมาแต่ในอดีต

แต่เดิมทะเลสาบสงขลามีลักษณะเป็นอ่าวขนาดใหญ่ที่ติดต่อกับอ่าวไทย โดยมีเกาะขนาดใหญ่ขวางกั้นปากอ่าวอยู่ ทำให้อ่าวดังกล่าวมีลักษณะคล้ายแม่น้ำขนาดใหญ่ทอดตัวจากเมืองนครศรีธรรมราชเดิมผ่านเมืองพัทลุงไปยังเมืองสงขลาทางด้านใต้ มีทางติดต่อกับอ่าวไทยทางตอนเหนือของอ่าวบริเวณเมืองนครศรีธรรมราช (หรือบริเวณอำเภอปากพนังในปัจจุบัน) และติดต่อกับอ่าวไทยทางด้านใต้บริเวณเมืองสงขลา

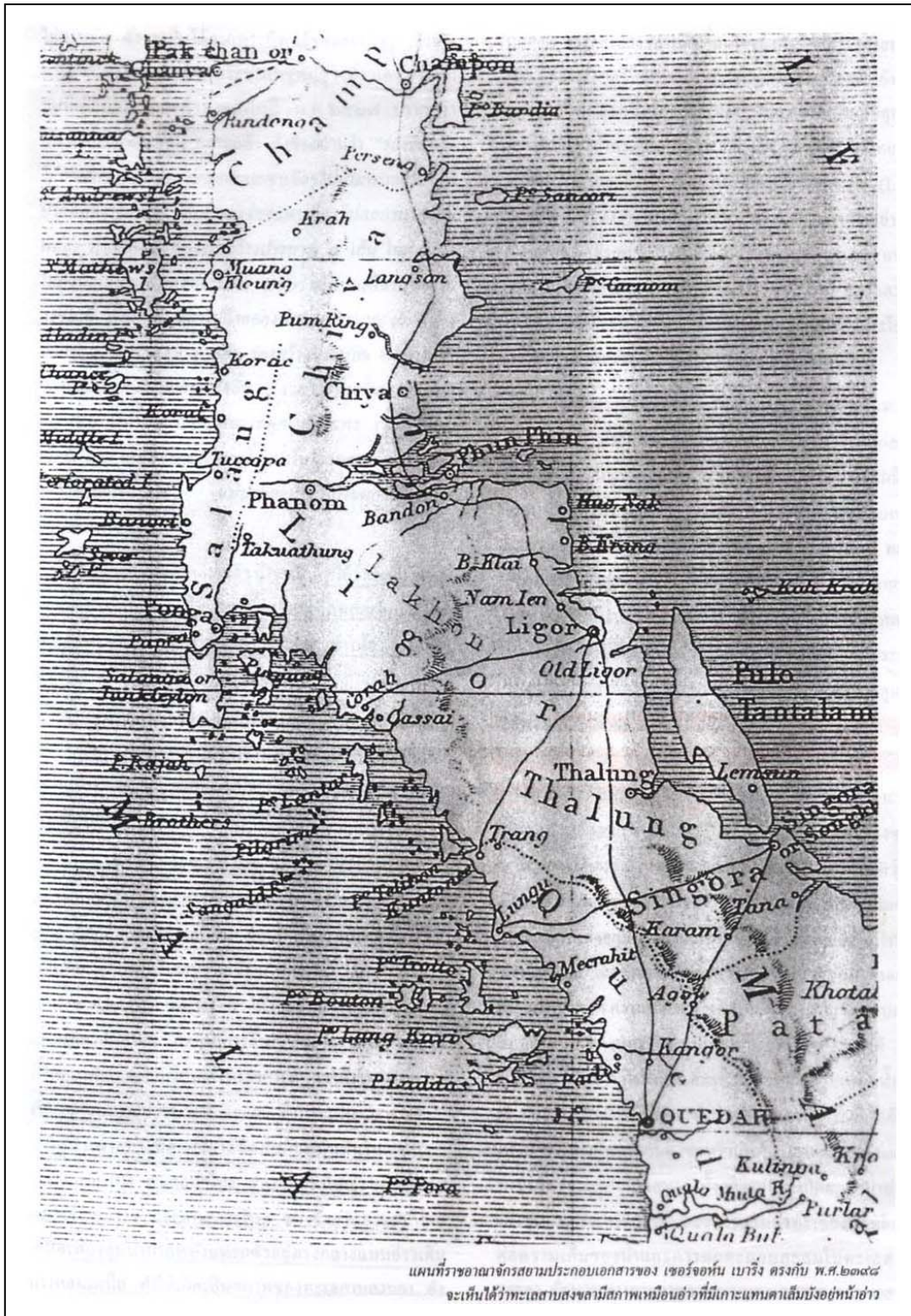
ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2229 เกาะขนาดใหญ่กำลังแปรสภาพเกิดขึ้นเป็นหมู่เกาะที่ประกอบด้วยเกาะขนาดเล็ก 4 เกาะ (อยู่ติดกับเมืองสงขลา) และเกาะขนาดใหญ่ 1 เกาะ (ติดกับเมืองนครศรีธรรมราชเดิม) ซึ่งต่อมาในเวลาประมาณก่อน พ.ศ. 2500 เกาะทั้ง 5 ได้รวมกันเป็นเกาะขนาดใหญ่เกาะเดียวกัน (เกาะแทนตาลัม³) อันอาจจะเกิดจากการตื้นเขินของตะกอนปาก

² ใน 173 ตำบล 1,412 หมู่บ้าน นับเป็นชุมชนประมงรอบทะเลสาบ 152 หมู่บ้าน 8,010 ครัวเรือน (คิดเป็นร้อยละ 10.84 เปอร์เซ็นต์ของชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาทั้งหมด)

³ อ้างใน การเสวนาทะเลสาบสงขลา *ทำไมจึงมีความสำคัญ* โดย รองศาสตราจารย์ ดร.เสาวภา อังสุภาณิช วันอังคารที่ 25 กุมภาพันธ์ 2546 อ้างจาก Bowring, 1857

ที่มา : ไพโรจน์ สิริมนตราภรณ์ และคณะ, “ทะเลสาบสงขลา” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 7 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542) หน้า 3060

ที่มา : ไพโรจน์ สิริมนตรีภรณ์ และคณะ, “ทะเลสาบสงขลา” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 7 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542) หน้า 3061

แม่น้ำที่ไหลมาทับถมบริเวณปากอ่าว และการทับถมได้เกิดต่อเนื่องมาเรื่อยๆ จนในระหว่าง พ.ศ. 2383 ถึง พ.ศ. 2410 ทำให้หัวเกาะทางทิศเหนือได้ติดต่อกับแผ่นดินใหญ่บริเวณอำเภอ ปากพนัง อำเภอหัวไทร อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภอระโนดของจังหวัด สงขลา โดยเหลือเพียงลุ่มน้ำปากพนังแทรกตัวอยู่ตรงกลางแทนอ่าวเดิมทางตอนเหนือ ทำให้ เกิดเป็นสภาพของทะเลสาบดังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน⁴

นิเวศวิทยาของทะเลสาบสงขลา⁵

ความสำคัญของทะเลสาบในฐานะแหล่งน้ำ หรือที่เรียกว่าลากูน ซึ่งมีพื้นที่น้อยมากถ้า เปรียบเทียบกับพื้นที่ส่วนที่เป็นน้ำทะเลของทั้งโลก หลายประเทศมีทะเลสาบแต่มีเพียงประเทศ ที่มีพื้นที่ชายฝั่งทะเลเท่านั้นที่อาจมีลากูนได้ ประเทศไทยเป็นหนึ่งในประเทศเหล่านั้นที่มีแหล่ง น้ำที่มีสมบัติเป็นลากูนนั่นคือ ทะเลสาบสงขลา (Songkhla Lake หรือ Songkhla Lagoon) ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวนทั้งหมด 117 แห่งในโลก (Lake Biwa Research Institute and International Lake Environment Committee, 1989)

ความพิเศษของทะเลสาบน้ำกร่อยที่ได้รับอิทธิพลจากน้ำทะเลเกือบตลอดปีและมีน้ำจืด มากในฤดูฝน เป็นปัจจัยที่ควบคุมการแพร่กระจายของพืชน้ำทั้งกลุ่มน้ำจืดและน้ำเค็มไม่ให้มี มากเกินไปจนเกิดการทับถมของซากพืชในทะเลสาบ อีกทั้งมีการพัดพาซากและตะกอนต่างๆ ออกสู่ทะเลได้โดยกระแสน้ำขึ้นน้ำลงและน้ำหลากในฤดูฝนตกหนัก เหลือเพียงซากบางส่วน สำหรับเป็นอาหารของสัตว์หน้าดิน ทะเลสาบสงขลาจึงไม่ค่อยจะตื้นเขินตามธรรมชาติ สังเกตได้จากมีปริมาณพืชน้ำน้อย ยกเว้นในส่วนของทะเลน้อย ซึ่งเป็นแหล่งน้ำจืด และปริมาณเฉลี่ยของ อินทรีย์สารในตะกอนดินในทะเลสาบสงขลาอยู่ในช่วงปรกติประมาณ 3% น้ำหนักแห้ง โดยที่ สัตว์หน้าดินและสัตว์น้ำอื่นๆ ได้เปลี่ยนซากอินทรีย์สารให้เป็นอินทรีย์สารในสิ่งมีชีวิตได้อย่างมี ประสิทธิภาพ

นอกจากนั้น ทะเลสาบสงขลายังมีปริมาณแพลงก์ตอนที่พอเหมาะ โดยไม่เคยมีรายงาน ว่าเกิดแพลงก์ตอนพืชบลูม (Eutrophication) จนเกิดปัญหาร้ายแรงในทะเลสาบน้ำกร่อยแบบนี้ แต่อาจมีความโศคร้ายเกิดขึ้นในอนาคต ถ้ามีกิจกรรมและการพัฒนาที่ไม่เหมาะสมเกิดขึ้น บริเวณทะเลสาบจนเกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศให้เปลี่ยนแปลงไป ความรู้ความเข้าใจในความ

⁴ สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 7 (3062)

⁵ การเสวนา ทะเลสาบสงขลา ทำไมจึงมีความสำคัญ โดย รองศาสตราจารย์ ดร.เสาวภา อังสุภาณิช วันอังคารที่ 25 กุมภาพันธ์ 2546 ห้องประชุม 513 อาคาร สวทช. จัดโดยโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพใน ประเทศไทย (โครงการ BRT) สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และศูนย์พันธุวิศวกรรมและ เทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ (ศช.)

เป็นมาเป็นไปในระบบนิเวศของทะเลสาบสงขลาอย่างแท้จริง จะช่วยให้การพัฒนาทะเลสาบสงขลาดำเนินไปอย่างเหมาะสมและยั่งยืน

ความหลากหลายทางชีวภาพของทะเลสาบสงขลา

ในอดีตทะเลสาบสงขลามีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่มากมายทั้งในแง่ของชนิดและจำนวน และเป็นแหล่งโปรตีนที่มนุษย์สามารถเก็บเกี่ยวได้อย่างสะดวก เป็นเพราะโครงสร้างทางภูมิศาสตร์ประสานกับสภาพภูมิอากาศ ซึ่งได้รับอิทธิพลของมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้ทะเลสาบสงขลามีสภาพทางกายภาพ เคมี และชีวภาพแตกต่างกันในรอบปี ปริมาณน้ำฝนหรือน้ำจืดจากบนบกรอบทะเลสาบ และกระแสน้ำขึ้นน้ำลงจากปากทะเลสาบเป็นปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้ความเค็มของน้ำในทะเลสาบแต่ละช่วงแตกต่างกัน ส่งผลให้ลักษณะทางนิเวศวิทยาของทะเลสาบสงขลามีความซับซ้อนกว่าปากแม่น้ำทั่วไป

ดังนั้น ระบบนิเวศในทะเลสาบสงขลาเป็นระบบเปิด และมีความยาวมากพอที่ทำให้น้ำในทะเลสาบแต่ละส่วนมีความเค็มโดยเฉลี่ยที่แตกต่างกัน ตั้งแต่ น้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำจืด จึงเกิดเป็นระบบนิเวศย่อยๆ ที่แตกต่างกันอยู่ภายในระบบนิเวศใหญ่ เช่น มีทั้งป่าชายเลน หญ้าทะเล พืชน้ำจืด พื้นเลน พื้นกรวด เป็นต้น พืชและสัตว์ที่พบในทะเลสาบสงขลาจึงมีทั้งกลุ่มที่เป็นน้ำเค็มใกล้เคียงกับน้ำทะเล กลุ่มน้ำกร่อยซึ่งสามารถทนได้ในความเค็มช่วงกว้าง และกลุ่มน้ำจืด ความหลากหลายทางชีวภาพโดยรวมจึงมีมาก แม้ว่าบางชนิดอาจมีปริมาณน้อย มีทั้งพวกที่อาศัยอยู่ประจำและพวกที่อพยพมาจากทะเลเพื่อหาอาหารเป็นครั้งคราว ตามกระแสน้ำขึ้นน้ำลงพัดพาไป ได้แก่พวกแพลงก์ตอนบางชนิด หรือเข้าไปด้วยตัวเองตามฤดูกาล เช่น ปลา กุ้ง เป็นต้น

สภาพนิเวศวิทยาที่ซับซ้อนของทะเลสาบ ส่งผลให้สัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลามีความหลากหลายทางชีวภาพสูง เช่น พบปลาประมาณ 450 ชนิด กุ้งทะเลและกุ้งน้ำจืดรวมกัน 30 ชนิด⁶ นอกจากนี้ยังพบโลมาหัวบาตรซึ่งเป็นสัตว์หายากและใกล้สูญพันธุ์อาศัยอยู่ในทะเลสาบสงขลาตอนในด้วย⁷ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าในทะเลสาบสงขลามีทรัพยากรชีวภาพอุดมสมบูรณ์ทั้งในเชิงของปริมาณและความหลากหลาย เมื่อเร็วๆ นี้ มีการค้นพบสัตว์หน้าดินพวกคริสต์ตาเซียชนิดใหม่ของโลก และได้ตั้งชื่อว่า *Pagurapseudopsis thailandica*⁸ ดังนั้นจึงมีความเชื่อว่าในทะเลสาบสงขลายังมีสิ่งมีชีวิตชนิดใหม่ให้ค้นหา

⁶ ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์ และคณะ, 2542

⁷ ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์ และชเนศ ศรีถักกล, 2538

⁸ Angsupanich, 2001

สัตว์หน้าดินเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีบทบาทสำคัญในห่วงโซ่อาหารในทะเลสาบสงขลาตอนนอก และทะเลสาบสงขลาตอนใน⁹ แม้ว่าทะเลสาบสงขลาจะเป็นแหล่งน้ำกร่อยที่มีการเปลี่ยนแปลงความเค็มช่วงกว้างมาก แต่ก็มีสัตว์หน้าดินหลายชนิดที่สามารถแพร่กระจายได้อย่างกว้างขวาง และมีปริมาณสูงมากในช่วงเวลาที่แตกต่างกันไป อาจกล่าวได้ว่าสัตว์หน้าดินเหล่านี้มีความสามารถในการปรับตัวได้ดี และเป็นแหล่งอาหารหลักที่สำคัญของสัตว์น้ำอื่นๆ เช่น ปลากระชี่ลิง ปลาหัวอ่อน และปลากดหัวโมง ซึ่งเป็นปลาที่มีมากในทะเลสาบสงขลา จึงส่งผลให้สัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา มีความหลากหลายสูง

ตัวอย่างสัตว์หน้าดินที่มีความสำคัญในห่วงโซ่ของอาหารของทะเลสาบสงขลา ได้แก่ *Apseudes sapensis* Chilton 1926 ซึ่งเป็นอาหารของปลาและสัตว์น้ำหลายชนิดในทะเลสาบสงขลา แต่สัตว์หน้าดินชนิดนี้กลับมีถิ่นอาศัยที่ค่อนข้างเฉพาะเจาะจง กล่าวคือ พบชุกชุมในทะเลสาบสงขลาบริเวณที่เป็นน้ำกร่อย แต่พบน้อยบริเวณใกล้ปากทะเลสาบสงขลา¹⁰ และไม่พบเลยในทะเลน้อย¹¹ เนื่องจากสัตว์หน้าดินชนิดนี้ไม่ชอบอยู่ในน้ำจืด และเชื่อว่ามีสิ่งมีชีวิตอีกหลายชนิดที่มีการปรับตัวเช่นเดียวกันนี้

ที่ตั้ง และสภาพภูมิศาสตร์ของทะเลสาบสงขลา

ตามลักษณะภูมิศาสตร์ ทะเลสาบสงขลาตั้งอยู่บนชายฝั่งด้านตะวันออกของภาคใต้ มีบริเวณที่เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำครอบคลุมเขตจังหวัดพัทลุงทั้งจังหวัด จังหวัดสงขลา 12 อำเภอ คือ อำเภอเมือง หาดใหญ่ รัตภูมิ ควนเนียง สะเดา สิงหนคร ระโนด สทิงพระ กระแสสินธุ์ นาหม่อม บางกล่ำ และคลองหอยโข่ง และจังหวัดนครศรีธรรมราช อีก 2 อำเภอ คือ ชะอวด และหัวไทร โดยมีพื้นที่ทั้งหมด 9,807 ตารางกิโลเมตร หรือ 6,126,375 ไร่ เป็นพื้นที่ผิวน้ำ 1,046 ตารางกิโลเมตร และเป็นพื้นดินที่เป็นพื้นที่รับน้ำของลุ่มน้ำทะเลสาบอีก 8,761 ตารางกิโลเมตร ตัวทะเลสาบมีความกว้างจากทิศตะวันตกถึงทิศตะวันออกประมาณ 20 กิโลเมตร ความยาวจากทิศเหนือถึงทิศใต้ประมาณ 75 กิโลเมตร¹²

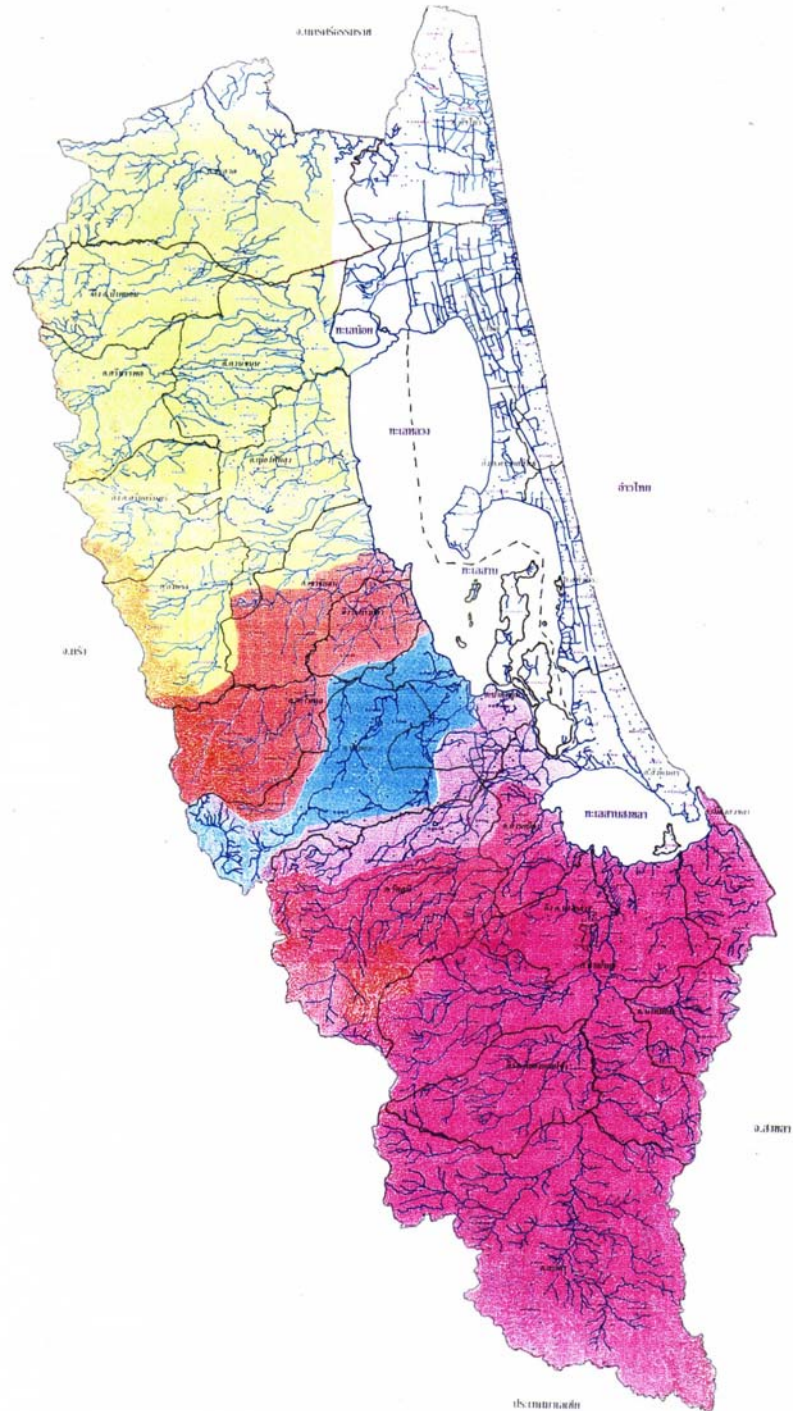
⁹ Angsupanich and Kuwabara, 1995, 1999; Angsupanich *et al.*, 1997

¹⁰ เสาวภา อังสุพานิช และอำนาจ ศิริเพชร, 2544

¹¹ สวัสดิ์ วงศ์สมนึก และสมชาติ สุขวงศ์, 2511

¹² เลิศชาย ศิริชัย และนฤฤทธิ์ ดวงสุวรรณ, 27 : 2545

พื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ส่วนที่เป็นพื้นดินสามารถแบ่งได้ 2 เขต¹³ ดังนี้

เขตที่ 1 บริเวณที่ราบด้านตะวันออกของทะเลสาบ บริเวณที่ราบแห่งนี้ ได้แก่ สันทรายสทิงพระ เป็นแผ่นดินด้านตะวันออกของทะเลสาบสงขลายาวต่อเนื่องจากสันทรายแหลมตะลุมพุกในจังหวัดนครศรีธรรมราชไปจนถึงหัวเขาแดงในจังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นภูเขาบนปลายแหลมปากอ่าวทะเลสาบสงขลา นับเป็นสันทรายและเป็นแนวชายฝั่งทะเลที่ยาวและเป็นเส้นตรงที่สุดของประเทศ คือ ยาวประมาณ 155 กิโลเมตร ลักษณะทางธรณีสัณฐานเป็นที่ราบ เกิดจากการทับถมตะกอนชายฝั่งทะเลจนเป็นสันทรายปิดกั้นทำให้เกิดทะเลสาบสงขลา ลักษณะของสันทรายสทิงพระ มีสันทรายสูงหลายแนวสลับกับที่ลุ่ม สันทรายสูงเหล่านี้อยู่ไกลไปทางตะวันออกไกลแนวชายฝั่งทะเล บางแห่งเป็นพีคติดต่อกันสลับด้วยร่องน้ำ สันทรายสูงที่กล่าวถึงนี้มีลักษณะต่างกัน จากอำเภอระโนดมาจนถึงหัวเขาแดงบางแห่งมีลักษณะเป็นพีคสันทรายกว้าง 1 – 2 กิโลเมตร ส่วนภูมิภาคด้านตะวันตกของสันทรายเป็นที่ราบลาดต่ำลงสู่ทะเลสาบ

เขตที่ 2 บริเวณพื้นดินด้านตะวันตกของทะเลสาบสงขลา แผ่นดินด้านตะวันตกของทะเลสาบสงขลาเคยเป็นชายฝั่งทะเลมาก่อนการปิดกั้นของสันทรายสทิงพระ มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่อกเขาและภูเขาสูงชันเป็นแนวเขตด้านทิศตะวันตก ซึ่งเป็นที่อกเขาบรรทัดทอดตัวยาวเป็นแนวเหนือ-ใต้ มีความลาดชันสูง ประกอบด้วยยอดเขาต่างๆ มากมาย และค่อยๆ ลาดต่ำลงมาทางด้านทิศตะวันออก เป็นพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาดสลับลอนชันจนถึงที่ราบลุ่มตลอดแนวชายฝั่งทะเลสาบ บริเวณที่ราบลุ่มมีแม่น้ำลำคลองไหลจากภูเขาไหลลงสู่ทะเลสาบมากมาย เช่น คลองป่าพะยอม คลองท่าแนะ คลองแม่เตย คลองนาหม่อม คลองท่ามะเตือ คลองป่าบอน คลองพรุพ้อ คลองท่าแค คลองรัตภูมิ และคลองอู่ตะเภา

ส่วนที่เป็นพื้นน้ำทะเลสาบสงขลา แบ่งออกได้เป็น 4 ตอนใหญ่ๆ¹⁴ ดังนี้

ทะเลน้อย อยู่ตอนบนสุด มีพื้นที่ประมาณ 28 ตารางกิโลเมตร ความลึกเฉลี่ยประมาณ 1.5 เมตร เป็นทะเลสาบน้ำจืดโดยแยกจากทะเลสาบ โดยมีคลองนางเรียบเชื่อมต่อระหว่างทะเลน้อยกับทะเลหลวง ทิศตะวันตกของทะเลน้อยเป็นส่วนของจังหวัดพัทลุง ทิศเหนือเป็นส่วนของจังหวัดนครศรีธรรมราช และทิศตะวันออกจรดอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ทะเลน้อยเป็นทะเลสาบน้ำจืดที่มีพืชน้ำนานาชนิดขึ้นอยู่โดยรอบ มีป่าพรุขนาดใหญ่ มีวัชพืชรากผักตบชวา กกจูด และยังเป็นแหล่งของนกน้ำนานาพันธุ์ทั้งที่ประจำถิ่นและที่อพยพมาจากแหล่งอื่น

ทะเลหลวง (ทะเลสาบสงขลาตอนบน) เป็นส่วนของทะเลสาบสงขลาถัดจากทะเลน้อยมาจนถึงเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ เป็นห้วงน้ำกว้างใหญ่ที่สุดมีพื้นที่ประมาณ 458.80 ตาราง

¹³ กิตติ ตันไทย, 11 – 12 : 2545

¹⁴ www.sklonline.com เป็นเว็บไซต์ของโครงการฐานข้อมูลเพื่อการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา กรมประมง

กิโลเมตร ความลึกประมาณ 2 เมตร ในอดีตเป็นท้องน้ำจืดขนาดใหญ่ แต่ในบางปีมีการรุกตัวของน้ำเค็มค่อนข้างสูงในฤดูแล้ง

ทะเลสาบ (ทะเลสาบตอนกลาง) อยู่ถัดจากทะเลหลวงลงมา ตั้งแต่บริเวณแนวเกาะใหญ่ทางใต้ไปบรรจบกับเขตอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง อำเภอสิงหนคร จนถึงบริเวณปากอ่าว อำเภอสิงหนคร มีพื้นที่ประมาณ 377.20 ตารางกิโลเมตร ความลึกประมาณ 2 เมตร เป็นส่วนของทะเลสาบที่มีเกาะมากมาย เช่น เกาะสี่เกาะห้า เกาะหมาก เกาะนางคำ พื้นที่ส่วนนี้เป็นการผสมผสานของน้ำเค็มและน้ำจืดทำให้มีสภาพเป็นทั้งน้ำจืดและน้ำกร่อย ในช่วงที่เป็นน้ำจืดจะมีพืชปกคลุมโดยทั่วไป

ทะเลสาบสงขลา (ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง) เป็นส่วนของทะเลสาบตอนนอกสุดที่เชื่อมต่อกับอ่าวไทย มีพื้นที่ประมาณ 182 ตารางกิโลเมตร ความลึกประมาณ 1.5 เมตร ยกเว้นช่องแคบที่ติดต่อกับทะเลอ่าวไทยซึ่งเป็นช่องเดินเรือ มีความลึกประมาณ 12 – 14 เมตร ทะเลสาบส่วนนี้เป็นบริเวณที่มีน้ำเค็ม แต่ในบางส่วนในช่วงฤดูฝนจะเป็นน้ำกร่อย และได้รับอิทธิพลจากน้ำขึ้นน้ำลงของทะเลอ่าวไทย บริเวณทางตอนใต้มีพื้นที่ป่าชายเลนปกคลุมโดยทั่วไป แต่ปัจจุบันถูกเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่เพาะเลี้ยงกุ้ง

2.2 ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา

การตั้งถิ่นฐานของชุมชน

เนื่องด้วยสภาพภูมิศาสตร์ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา อุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งบนพื้นดินและในทะเลสาบ ส่งผลให้มีผู้คนเข้ามาอาศัยและตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนในบริเวณนี้มาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะคาบสมุทรสทิงพระมีร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่างๆ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา ส่วนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบได้พบร่องรอยของแหล่งโบราณคดีในเขตอำเภอเมือง และอำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุงมากมายหลายแห่งเช่นกัน

ชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาประกอบอาชีพแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิศาสตร์ที่ตนตั้งถิ่นฐาน ซึ่งพอแบ่งได้อย่างคร่าว ๆ 3 เขตด้วยกัน¹⁵ ได้แก่

ชุมชนในเขตทุ่งราบตอนกลาง เขตนี้มีพื้นที่กว้างขวางมากที่สุด ครอบคลุมบริเวณแหล่งผลิตข้าวสำคัญของลุ่มน้ำทะเลสาบ 2 ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นบริเวณทุ่งราบด้านตะวันตกของทะเลสาบ คือ ทุ่งราบศรีชะนา บริเวณคลองลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ทุ่งราบคลองปากประ เขตอำเภอควนขนุน และทุ่งราบบางแก้ว บริเวณคลองบางแก้ว เขตอำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม อาจมีควนและภูเขาขนาดเล็กสลับอยู่บ้างในบางพื้นที่ ส่วนที่สอง บริเวณทุ่งราบด้านตะวันออกของทะเลสาบ ครอบคลุมบริเวณตั้งแต่ทุ่ง

¹⁵ กิตติ ตันไทย, 16 – 27 : 2545

ระโนด อำเภอระโนด ซึ่งเป็นแหล่งผลิตข้าวสำคัญของจังหวัดสงขลา ลงมาจนถึงเขตอำเภอกระแสสินธุ์ และอำเภอสทิงพระ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นสันทรายสูงสลับกับที่ลุ่ม บริเวณนี้เต็มไปด้วยต้นตาลโตนด ทำให้ผู้คนในบริเวณนี้บางส่วนนอกจากทำนาแล้วยังทำตาลโตนดอีกด้วย ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตทุ่งราบตอนกลางมักเรียกว่า “โหมทุ่ง” มีอาชีพทำนาเป็นหลัก เป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่และมีจำนวนมากที่สุด

ชุมชนในเขตภูเขาและควน เขตนี้เป็นเขตพื้นที่ด้านตะวันตกสุด ตั้งแต่แนวเทือกเขาบรรทัดลาดต่ำลงมาเรื่อยๆ ทางด้านทิศตะวันออก ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นภูเขาสูงชันสลับกับความสูงต่ำมากมาย เพราะบริเวณนี้เป็นพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาดสลับลอนชัน บริเวณนี้อดีตเต็มไปด้วยไม้เบญจพรรณและไม้เนื้อแข็งจำนวนมาก โดยเฉพาะบริเวณอำเภอควนขนุน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง และอำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา จะมีไม้มีค่ามากมาย เช่น ไม้หลุมพอง ไม้ตะเคียน ไม้เคี่ยม เป็นต้น ผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณนี้จะมีอาชีพทำสวน ทำไร่ และหาของป่า มักถูกเรียกขานจากผู้คนในชุมชนอื่นว่า “โหมเหนือ”

ชุมชนในเขตที่ราบลุ่มชายฝั่ง หมายถึง ชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้ริมขอบทะเลสาบ เนื่องจากตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ทะเลสาบซึ่งอุดมไปด้วยกุ้งปลานานาชนิด อาชีพหลักของผู้คนบริเวณนี้จึงทำประมงเป็นสำคัญ และมักถูกเรียกว่า “โหมเล”

สังคมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีลักษณะคล้ายคลึงกับสังคมไทยในส่วนอื่นของประเทศ ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน คือ บ้านกับเมือง บ้าน หมายถึง ชุมชนเกษตรกรรม เป็นที่อยู่อาศัยของคนส่วนใหญ่ คือ ชาวนา ชาวประมง เป็นต้น มีสังคมและวัฒนธรรมที่มีความผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เอื้ออาทรต่อกันเป็นอย่างดี ส่วนเมือง เป็นศูนย์กลางอำนาจของรัฐ เป็นที่พักอาศัยของชนชั้นปกครองหรือตัวแทนอำนาจรัฐ มีสังคมและวัฒนธรรมของขุนนาง

2.2.1 ชาวประมงทะเลสาบ

ชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่เป็นชุมชนเดิมที่ตั้งถิ่นฐานมาช้านาน บางชุมชนเป็นชุมชนโบราณ เช่น ชุมชนหัวเขา ชุมชนตำบลคูขุด ชุมชนตำบลคูเต่า ชุมชนลำปำ เป็นต้น ต่อมาได้มีการขยายตัวของประชากรเพิ่มขึ้นกลายเป็นชุมชนใหญ่ และยังคงขยายไปอีกชุมชนหนึ่งบริเวณใกล้เคียงกันด้วย ชาวประมงที่ประกอบอาชีพทำประมงในทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่เป็นประมงขนาดเล็ก หรือประมงพื้นบ้าน โดยเป็นการทำประมงที่ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก ใช้เรือขนาดยาวไม่เกิน 10 เมตร ขนาดเครื่องยนต์ไม่เกิน 30 แรงม้า ทำประมงห่างจากฝั่งไม่เกิน 5 กิโลเมตร ยกเว้นการออกตระเวนทำการประมงบางฤดูกาลจะไปอาศัยอยู่อีกตำบลหรืออำเภออื่นๆ ซึ่งห่างออกไป

สภาพการทำประมงของชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลา จะมีความแตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่และวัฒนธรรมของชุมชน ชาวประมงส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่และทำการประมงในทะเลสาบมาแต่ดั้งเดิม ในบางเขต เช่น แถบทะเลหลวง และทะเลตอนล่าง ชาวประมงจะมีพื้นที่ของทะเลสาบบริเวณหน้าบ้านเป็นขอบเขตของครอบครัวตนมาแต่บรรพบุรุษ ติดตั้งเครื่องมือประจําที่ เช่น ไช้หนัง โหมระ บาม และโพงพาง ตลอดจนมีการซื้อขายสิทธิอาณาเขตของตนเองได้

อย่างไรก็ดี ลักษณะการทำประมงเป็นอาชีพมีระดับเข้มข้นแตกต่างกันไป สามารถจำแนกเป็น 4 กลุ่ม¹⁶ ดังนี้

กลุ่มทำประมงเป็นอาชีพ โดยแต่ละครอบครัวทำประมงด้วยเครื่องมือหลายชนิด เช่น ลอบยี่น โพงพาง และข่าย กลุ่มนี้จะเป็นชาวมุสลิมเป็นส่วนใหญ่ อาศัยอยู่ในบริเวณทะเลสาบตอนล่างและทะเลสาบตอนกลางส่วนล่าง เนื่องจากเป็นบริเวณที่มีทรัพยากรสัตว์น้ำที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจหลายชนิด เช่น กุ้งชนิดต่างๆ ปลากระบอก ปลาดุกทะเล ปลากะพง

กลุ่มทำประมงเป็นอาชีพหลักและมีอาชีพรองหลังเสร็จกิจการประมง โดยรับจ้างทั่วไปหรือเลี้ยงปลาในบ่อหรือในกระชัง มีอยู่ทุกเขตรอบๆ ทะเลสาบ

กลุ่มทำประมงร่วมกับอาชีพอื่น โดยทำไปด้วยกันและมีรายได้ประจําเช่นกัน ได้แก่ การทำหัตถกรรม การทำสวน ซึ่งมีมากที่ทะเลน้อย ประมาณถึง 90% ของครัวเรือนประมงพื้นบ้านทั้งหมด

กลุ่มทำประมงเป็นอาชีพรอง โดยมีอาชีพหลัก คือ ทำนา ค้าขาย และรับจ้าง พบมากที่อำเภอระโนด

2.2.2 สภาพเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนประมง

“ทำอย่างไรให้น้ำในทะเลสาบหมุนเวียน” เป็นปัญหาร่วมของชุมชนชาวประมงรอบทะเลสาบ และเกี่ยวข้องกับบริบทของการพัฒนาลุ่มน้ำโดยรัฐ ดังนั้นจึงเลือกชุมชนตัวแทนของภูมิภาค 4 ชุมชน ซึ่งมีการจัดการทรัพยากรร่วมกันเป็นเครือข่ายในนาม “สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ” และยังสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างของสภาพภูมิศาสตร์ย่อยๆ ที่มีอยู่ในทะเลสาบสงขลา และความคล้ายคลึงกันในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การประกอบอาชีพ องค์ความรู้ร่วมที่เกิดจากการใช้ฐานทรัพยากรเดียวกัน ดังนี้

- 1) ชุมชนทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง
- 2) ทะเลหลวง ชุมชนบ้านปากพล อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง
- 3) ทะเลสาบตอนกลาง ชุมชนบ้านปอนนท์ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

¹⁶ เลิศชาย ศิริชัย และนฤฤทธิ์ ดวงสุวรรณ, 32 – 36 : 2545

4) ทะเลสาบตอนล่าง ชุมชนบ้านท่าเมรุ อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา

ความสำคัญของ 4 พื้นที่นี้เป็นภาพสะท้อนของการจัดการทรัพยากรรอบทะเลสาบ ตั้งแต่ตอนบนที่ทะเลน้อยซึ่งมีสภาพน้ำจืด ลงมาที่ทะเลสาบตอนกลางชุมชนบ้านปากพลด้าน อำเภอบางแก้ว ถึงชุมชนบ้านบ่อนนท์ อำเภopakพะยูง จังหวัดพัทลุงซึ่งมีสภาพน้ำกร่อย ต่อมาท้ายสุดที่ชุมชนบ้านท่าเมรุ ที่อำเภอบางกล่ำในเขตทะเลสาบตอนล่างซึ่งมีสภาพน้ำกร่อย และเค็มในช่วงแล้ง

ตั้งแต่มีการปิดปากกระวะเพื่อเก็บน้ำชลประทานให้ทุ่งระโนด ชุมชนประมงทะเลน้อยเริ่ม หารสัตว์น้ำได้น้อยลง สภาพน้ำทะเลน้อยจืดมากขึ้น มีผักตบชวาแพร่ขยายเต็มทะเล เพราะไม่มี น้ำเค็มเข้ามากำจัดตามธรรมชาติเหมือนดังก่อน ชาวทะเลน้อยช่วยกันขุดลอกผักตบชวาทุกปี แต่ก็แก้ปัญหาได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น นอกจากนี้ ทะเลน้อยตื้นเขินมากขึ้นอันเป็นสาเหตุสำคัญ อย่างหนึ่งที่ทำให้สัตว์น้ำลดลง และชาวประมงบางส่วนต้องไปทำมาหากินนอกชุมชน

อ่าวบ่อนนท์ เป็นอ่าวหน้าบ้านชุมชนบ่อนนท์ซึ่งเป็นที่จอดเรือของชาวประมง และมีการ เพาะเลี้ยงปลากะพงในกระชัง ชุมชนจึงพยายามจัดเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำขึ้น นอกจากนี้ คุณภาพน้ำในทะเลสาบได้รับผลกระทบจากการเพาะเลี้ยงกุ้งซึ่งแพร่หลายตั้งแต่ช่วงปี 2535 ซึ่ง ชุมชนบ้านบ่อนนท์ได้แก้ไขปัญหา โดยเสนอมาตราให้ผู้เลี้ยงกุ้งมีบ่อกักน้ำก่อนปล่อยน้ำเสียลง ทะเลสาบ

บ้านปากพล หลายปีที่ผ่านมาทะเลสาบสงขลาประสบกับปัญหาหลายๆ อย่างด้วยกัน เช่น ปัญหาการใช้เครื่องมือประมงทำลายล้าง ปัญหาน้ำเสีย ทะเลตื้นเขิน และปัญหาจากการปิด ปากกระวะ เป็นต้น โดยเฉพาะปัญหาจากการปิดปากกระวะ ตัดการไหลเวียนของน้ำซึ่ง เปรียบเสมือนกับเป็นการตัดเส้นทางของสัตว์น้ำวัยอ่อน เช่น กุ้งหัวมัน และสัตว์น้ำชนิดอื่นๆ โดยที่ธรรมชาติจะเข้ามาเติบโตในทะเลสาบ และนอกจากนี้การปิดปากกระวะก็น่าจะมีส่วน เกี่ยวข้องและเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดน้ำเสีย ทะเลตื้นเขิน ปัญหาที่กล่าวมาเป็นส่วนหนึ่งที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในทะเลสาบสงขลา อันทำให้จำนวนปริมาณ สัตว์น้ำลดลง บางชนิดก็สูญพันธุ์ไป และปัญหาเหล่านี้ก็ส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพ ของชาวประมง เนื่องจากจับสัตว์น้ำได้ปริมาณน้อยลงทำให้มีรายได้น้อย แต่ภาระค่าใช้จ่ายมี มาก จึงทำให้ขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ กระทั่งวิถีชีวิตความเป็นอยู่ จนทำให้บาง ครอบครัวออกไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน เช่น ที่หาดใหญ่ สุราษฎร์ธานี เป็นต้น

อ่าวท่าเมรุ ในเขตอำเภอบางกล่ำ ได้รับการดูแลฟื้นฟูให้มีความอุดมสมบูรณ์กลับคืน โดยชุมชนประมงและเจ้าอาวาสวัดท่าเมรุ (ท่านมหาเจริญ เตชะบุญโญ) โดยการปลูกป่าชายเลน และเขตอุทยานบริเวณคลองไถลกับวัดท่าเมรุ

1) ทะเลน้อย

ได้แก่ ชุมชนทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

สภาพทั่วไป

ชุมชนทะเลน้อย เป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีอายุมากกว่า 300 ปี ตั้งอยู่ตอนบนสุดของทะเลสาบ ประกอบด้วยหมู่ที่ 1, 2, 13 ตำบลพนางตุง และหมู่ที่ 1, 2 ตำบลทะเลน้อย มีระยะทางห่างจากอำเภอควนขนุนประมาณ 15 กิโลเมตร บ้านเรือนส่วนใหญ่ตั้งอยู่หนาแน่นบริเวณริมฝั่งทะเลน้อย ซึ่งเป็นที่มาของชื่อชุมชน เดิมมีการตั้งบ้านเรือนบริเวณคลองบ้านกลางประมาณ 30 ครัวเรือน แล้วขยายต่อมาเรื่อยๆ เป็นชุมชนใหญ่

ลักษณะทางกายภาพ พื้นที่ทางทิศตะวันออกของชุมชนทะเลน้อยเป็นเนินสูง เรียกว่าควนพนางตุง พื้นที่ลาดตอนกลางระหว่างเนินเขาไปถึงริมทะเลน้อยจะเป็นที่ราบลุ่ม และมีน้ำขังในช่วงหน้าฝน พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นที่นา

สภาพสังคม วัฒนธรรมของชุมชน

เนื่องจากชุมชนทะเลน้อยเป็นชุมชนใหญ่ มีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่น จึงมีกลุ่มต่างๆ เกิดขึ้นในชุมชนหลากหลาย เช่น กลุ่มออมทรัพย์ที่มีถึง 5 กลุ่ม ซึ่งสมาชิกกลุ่มจัดตั้งขึ้นตามสายของแต่ละกลุ่ม มีทั้งกลุ่มที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และหน่วยงานภายนอกเข้ามาส่งเสริม นอกจากนี้มีกลุ่มองค์กรอื่นๆ เช่น กลุ่มแม่บ้าน, ร้านค้าสหกรณ์ชุมชน, กลุ่มสานเสื่อกระจูด, ชมรมชาวประมงรักษ์ทะเลน้อย, กลุ่มทะเลน้อยพัฒนา

ถึงแม้จะมีกลุ่มต่างๆ และเกิดความขัดแย้งในชุมชนอยู่บ้าง แต่ก็มีวัฒนธรรมประเพณีที่สามารถรวมกันได้ และยังคงรักษาไว้อย่างเหนียวแน่น เช่น ประเพณีการชักพระ วันสงกรานต์ การทำบุญเดือนห้า, เดือนสิบ วันลอยกระทง

กลุ่ม/องค์กรในชุมชน

กลุ่มออมทรัพย์ ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2539 โดย กลุ่มชาวบ้านร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน สมาชิกแรกตั้ง จำนวน 203 คน

ชมรมชาวประมงรักษ์ทะเลน้อย ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2540 โดย กลุ่มชาวบ้านร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน

ร้านค้าสหกรณ์ประมง ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2544 โดย กลุ่มชาวบ้านร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน

ปฏิทินงานบุญประเพณี/ปฏิทินการผลิตของหมู่บ้าน

เดือน	งานบุญประเพณี	การผลิต/การทำมาหากิน
มกราคม	งานขึ้นปีใหม่	การทำประมง และกระจูดสามารถทำ
กุมภาพันธ์	งานอเมสซึ่งทะเลน้อย	ได้ตลอดปี
มีนาคม	วันมาฆบูชา	-
เมษายน	ทำบุญวันว่าง, งานสงกรานต์	-
พฤษภาคม	ไหว้ครูมโนราห์	-
มิถุนายน	-	ทำนา (ไถ)
กรกฎาคม	-	-
สิงหาคม	ไหว้ครูมโนราห์	-
กันยายน	-	หว่านข้าว
ตุลาคม	ทำบุญเดือนสิบ	-
พฤศจิกายน	ประเพณีชักพระ, งานลอยกระทง	-
ธันวาคม	-	-

เศรษฐกิจชุมชน

ชุมชนในพื้นที่ทะเลน้อยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพมากกว่า 1 อาชีพ โดยมีอาชีพที่หลากหลาย เช่น การทำนา, ทำประมง, การสานกระจูด, การทำสวน, เลี้ยงสัตว์ สำหรับอาชีพหลักที่สร้างรายได้ตลอดปี คือ การเก็บและสานกระจูด การทำประมง

การทำประมง

ชาวบ้านสามารถหาสัตว์น้ำได้ตลอดปี โดยสร้างขนาในบริเวณป่าพรุที่เป็นแหล่งจับปลา เพื่อใช้ในการเก็บอุปกรณ์ประมง และใช้พักผ่อนหรือรอเวลาที่จะไปเก็บเครื่องมือ มีพ่อค้าจากตัวอำเภอเข้ามารับซื้อ

การทำประมงในอดีต มีการใช้เครื่องมือไม่กี่ชนิด เช่น

- ช่าง พ.ศ. 2500 ใช้เรือแจว เรือใบ ขนาดเรือ 7 เมตร
- อวนวางปลา ซึ่งต้องใช้คนถึง 3 คน ใช้ตาอวนประมาณ 10 ซม. ไม่มีใครใช้ตาถี่
- ชูด ซึ่งเป็นเครื่องมือตักปลาที่ทำกับค้ำ ลักษณะคล้ายๆ ช้อน
- ยอ เป็นเครื่องมือที่นิยมใช้ในสายคลอง และชายฝั่ง ซึ่งเป็นยอยกกุ้งนา เป็นครั้ง

คราว

- แห ในอดีตมีไม่มาก

เครื่องมือประมงในปัจจุบัน

- เรือ ใช้เรือติดเครื่องยนต์ ขนาดยาว 9 เมตร ใช้เครื่องกำลัง 10

- กัดหรือหลอม มีขนาดตาเล็กลง มีตั้งแต่ 2.8 ซม. ถึง 10 ซม. ซึ่งมีอยู่ไม่มาก ใช้คนวางเพียงคนเดียว

- ไซผี เริ่มมีเมื่อ 10 ปีมานี้ ประมาณ พ.ศ. 2536
- แห ยังคงมีใช้มาจนถึงปัจจุบัน
- ยอ ยังคงมีใช้ แต่น้อยลง
- เบ็ดราว
- ฉมวก ใช้ในการโหลหรือไฟส่องปลา

ในอดีตสัตว์น้ำในทะเลน้อยชุกชุมมาก ใช้เครื่องมือในการจับน้อยกว่าปัจจุบันมาก สัตว์น้ำที่จับได้ เช่น กุ้งตะเาะ (กุ้งหัวมัน) ปลาตุ้ม ปลาพรม ปลาชะโด ปลาดรับ (ปลาข้างเหยียบ) ปลาช่อน ปลาแก้มขี้ ปลาหลด ปลาทิง ปลาฉลาด ปลาโสด ปลาดุกร้าพัน ปลาย่านไทร ปลาหมอบ ปลาเม่น ปลาหิว ปลาโอน (ปลาเนื้ออ่อน) ปลากด

ประมาณ พ.ศ.2490 หรือ 45 – 50 ปีที่ผ่านมา ชาวทะเลน้อยส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพประมงเป็นอาชีพหลัก และตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณเดียวกัน คือ ทะเลน้อย เพราะสะดวกในการเดินทางไปหาปลา

ในอดีตทะเลน้อยอุดมสมบูรณ์ กลุ่มชาวประมงทะเลน้อยเล่าว่า เมื่อก่อนทะเลน้อยน้ำใส ชายทะเลเป็นดินทรายขาวเหมือนกับชายทะเลภูเก็ตในปัจจุบัน ในช่วง พ.ศ. 2510 – 2515 คนในทะเลน้อยจะใช้น้ำทะเลต้มกิน ริมทะเลบางแห่งมีป่าเตย ปาล์พู่ และป่าราโพขึ้นอยู่เต็ม

ปัจจุบันชาวทะเลน้อยเริ่มหากินลำบาก ปลาลดน้อยลง ทะเลตื้นเขิน พื้นทะเลเป็นโคลน เนื่องจากการปิดปากกระวี่ที่อำเภอระโนด

การสานกระจูด

ชุมชนทะเลน้อยมีชื่อเสียงในการสานกระจูด โดยมีผลิตภัณฑ์ต่างๆ ออกมาหลากหลายรูปแบบ ส่งขายเป็นสินค้าของชุมชน รวมทั้งขายให้กับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวอุทยานนกน้ำทะเลน้อย

อาชีพจักสานที่ทะเลน้อย ทำมาประมาณ 40 ปี โดยเริ่มแรกใช้วัสดุจากต้นกก คล้า และเตย เมื่อถึงฤดูน้ำหลากชาวทะเลน้อยก็จะไปถอนกระจูดที่พรุควนเค็ง แต่การจักสานด้วยกระจูดสวยกว่าจึงหันมาใช้กระจูดเป็นวัตถุดิบเพียงอย่างเดียว สภาพพื้นที่แถบทะเลน้อยมีความเหมาะสมต่อการเจริญเติบโตของกระจูด ในอดีตชาวบ้านสามารถเก็บกระจูดที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติในพื้นที่ป่าพรุของทะเลน้อยได้ตลอดปี แต่เนื่องจากประสบความแห้งแล้งและไฟป่า ขณะที่ผู้ทำกิจกรรมเกี่ยวกับกระจูดเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งพื้นที่กระจูดถูกลดลง จึงทำให้กระจูดที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเริ่มขาดแคลน และเมื่อปี 2538 กระจูดที่ทะเลน้อยเริ่มหมด ชาวทะเลน้อยจึงต้องซื้อกระจูดจากแหล่งอื่น เช่น พรุควนเค็ง อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดพังงา และจังหวัดสตูล ปัจจุบันได้มีความพยายามที่จะปลูกกระจูด โดยมีแผนการดำเนินงานขอความร่วมมือจากหน่วยงานอื่นๆ เข้ามาช่วย

การท่องเที่ยว

อาชีพหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้ให้กับชาวทะเลน้อย คือ การบริการเรือนำเที่ยว ซึ่งเป็นเรือของชาวบ้านในพื้นที่ สำหรับนำนักท่องเที่ยวชมนกน้ำและทะเลบัวในทะเลน้อย มีท่าเรือ 2 แห่ง ชาวบ้านที่ให้บริการเรือท่องเที่ยวต้องไปจดทะเบียนที่กรมเจ้าท่าจังหวัดสงขลา ปัจจุบันมีเรือประมาณ 30 ลำ การจัดการเรือชาวบ้านจะควบคุมดูแลกันเอง บางรายใช้เรือในการบริการการท่องเที่ยวเป็นงานเสริมรายได้ยามว่างจากการหาปลา บางรายหันมารับจ้างนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว เนื่องจากเห็นว่ามียาขายได้ดีกว่าการหาปลา

นอกจากนี้ยังมีร้านค้าจำหน่ายสินค้าให้แก่นักท่องเที่ยวประมาณ 30 ร้าน ซึ่งดำเนินการโดยชาวบ้าน สินค้าที่จำหน่าย ได้แก่ ผลิตภัณฑ์กระจูด, ผลิตภัณฑ์อาหารทะเลแปรรูป เช่น ปลาแห้ง ปลาตุ๋น ไข่ปลา กะปิปลา ฯลฯ ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้กับชาวทะเลน้อยได้ไม่น้อยทีเดียว

เศรษฐกิจและการทำมาหากิน

อาชีพ	ช่วงที่เริ่มทำกันมาก	ประโยชน์ที่ได้รับ	แหล่งขายหรือรับซื้อ	จำนวน
ทำประมง	พ.ศ. 2520	กินเอง/ขาย	ขายเอง	60%
สานกระจูด	-	-	แม่ค้ามารับซื้อ	90%
ทำนา	-	ขาย	พ่อค้ามารับซื้อ	30%
ไร่นาสวนผสม	พ.ศ. 2538	ขาย	โรงสีในหมู่บ้าน	15%
ค้าขาย	-	กินเอง/ขาย	-	20%
รับจ้าง				10%

การเปลี่ยนแปลงด้านการประกอบอาชีพ

อาชีพ	อดีต	ปัจจุบัน
ประมง	มาก	มากขึ้น
ทำนา	มาก (นาปรัง, นาปี)	น้อยลง (ทำนาปีละ 2 ครั้ง)
สานกระจูด	มาก	มากขึ้น (ไม่มีวัตถุดิบในท้องถิ่น)
เลี้ยงสัตว์	มาก	มากขึ้น
ค้าขาย	น้อย	มากขึ้น
รับจ้างนอกหมู่บ้าน (ทำงานโรงงาน)	ไม่มี	มีน้อย
ไร่นาสวนผสม	ไม่มี	มีบ้าง

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ

แหล่งน้ำธรรมชาติ

- ทะเลน้อย เป็นแหล่งน้ำจืดขนาดใหญ่ เนื้อที่ 18,750 ไร่ เป็นแหล่งทำประมง แหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ และเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดพัทลุง
- คลองยวน เป็นคลองที่ไหลเชื่อมระหว่างทะเลน้อยกับคลองปากประ มีน้ำไหลตลอดปี จึงถูกใช้เป็นเส้นทางเพื่อออกสู่ทะเลหลวง
- คลองนางเรียม อยู่ทางทิศตะวันออกของตำบลนางตุง เชื่อมระหว่างทะเลน้อยกับทะเลหลวง และใช้เป็นเส้นทางสัญจรระหว่างชุมชนทะเลน้อยกับชุมชนในอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา
- คลองตะเคร็ง ไหลมาจากอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ยาว 7 กิโลเมตร ใช้เป็นเส้นทางสัญจรระหว่างหมู่ที่ 7 บ้านหัวป่าเขี้ยว กับหมู่ที่ 1 – 5 ตำบลทะเลน้อย แต่ในฤดูแล้งคลองจะแห้ง
- คลองมาบพ้อ ไหลผ่านหมู่ที่ 1, 3, 4, 5 ตำบลทะเลน้อย ยาว 1 กิโลเมตร ใช้สัญจรระหว่างหมู่บ้าน และในฤดูแล้งน้ำจะแห้ง

ป่าพรุ ป่าพรุทะเลน้อย (ป่าพรุคลองยวน) มีเนื้อที่ 2,000 ไร่ สภาพป่ายังคงสมบูรณ์ ต้นไม้ที่มีมาก คือ ต้นเสม็ด ซึ่งเป็นแหล่งทำรังของนกน้ำขนาดใหญ่ เช่น นกกระสาแดง และนกกาบบัว บริเวณป่าพรุจะมีน้ำขังตลอดปี มีการใช้ประโยชน์จากป่าพรุโดยการหาของป่า เช่น หาปลาในช่วงฤดูฝน การหาผึ้ง ปัจจุบันมีการเห็นความสำคัญของป่าพรุ โดยมีการปลูกป่าเพิ่มเติม โดยอาศัยความร่วมมือของชาวบ้านและนักเรียนในชุมชน การดูแลรักษาป่ามีชาวบ้านและเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อยเป็นผู้ดูแล

ทุ่งสงวนเลี้ยงสัตว์ เนื้อที่ 7,000 ไร่ ชาวบ้านใช้เป็นทุ่งเลี้ยงสัตว์ เช่น ควาย วัว ในช่วงมกราคม – ตุลาคม มีเขตห้ามล่าสัตว์ทะเลน้อยเป็นผู้ดูแล

2) ทะเลหลวง

ได้แก่ บ้านปากพล หมู่ที่ 9 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง สภาพทั่วไป

บ้านปากพล ตั้งอยู่หมู่ที่ 9 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง มีอาณาเขตทิศเหนือ จด หมู่ 1 บ้านแหลมจองถนน ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน ทิศใต้ จด หมู่ 11 บ้านหัวป้อ ตำบลนาปะขอ ทิศตะวันออก จด ทะเลสาบสงขลา และทิศตะวันตก ติดกับ หมู่ 5 บ้านนาปะขอ ตำบลนาปะขอ

บ้านปากพล มีอายุกว่า 200 ปี เดิมเรียกว่า “บ้านม่วงชุมพล” มีผู้ปกครองชื่อ หมื่นชุมพล ต่อมาชาวบ้านเรียกสั้นๆ ง่ายๆ ว่า “บ้านปากพล” ซึ่งเป็นชื่อที่ใช้เรียกมาจนถึงปัจจุบันนี้

เดิมผู้ที่อาศัยที่บ้านปากพลเป็นคนเชื้อสายจีนที่อพยพมาจากเมืองจีน รวมทั้งคนจีนตระกูล “ล่าช้า” มาตั้งถิ่นฐานแถบวัดควนโหมดแล้วขยายมาจนถึงปากพล เป็นผู้บุกเบิกการทำนา โดยบุกเบิกป่าเสม็ดเป็นพื้นที่ทำนา ต่อมาถูกคนไทยไล่ที่เนื่องจากมีประชากรมากกว่า คนจีนจึงอพยพไปอยู่อำเภอบางแก้วและกลับไปกรุงเทพฯ ในที่สุด

ประวัติบ้านปากพลอีกแนวหนึ่ง คือ ก่อนมีการปิดป่ากระวะ ก่อนช่วง พ.ศ. 2498 เดิมบ้านปากพลชื่อ “ปากวน” ซึ่งมาจากคลองที่รับน้ำมาจากภูเขา น้ำอุดมสมบูรณ์ ปริมาณมาก ไหลมาพบกับน้ำเค็มที่เข้ามาจากปากทะเลสาบทำให้เกิดน้ำวน จึงได้ชื่อว่า “ปากน้ำวน” และเรียกชื่อบ้านปากวน

สังคม วัฒนธรรมชุมชน

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนบ้านปากพล เป็นไปอย่างเรียบง่ายตามวิถีชีวิตของคนชนบทที่มีสภาพแวดล้อมที่ดี มีความเป็นธรรมชาติอยู่มาก ถึงแม้กาลเวลาจะทำให้สภาพแวดล้อมของบ้านปากพลเปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่ก็ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบมากนัก

คน กลุ่มองค์กรชุมชน

กลุ่มออมทรัพย์ ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2542 โดย กลุ่มชาวบ้าน และชมรมชาวประมงบ้านจองถนน บทเรียนสำคัญของกลุ่ม คือ กลุ่มออมทรัพย์เป็นเวทีประจำของหมู่บ้านได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น มีการขยายจากกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ไปสู่กิจกรรมอื่นๆ เช่น การทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ, การปลูกป่าชายเลน

กลุ่มประมงอาสา ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2545 โดย ชมรมชาวประมงเขาชัยสน-บางแก้ว ร่วมกับกลุ่มออมทรัพย์บ้านปากพล บทเรียนสำคัญของกลุ่ม คือ มีการปล่อยกุ้ง, ปลา เกิดจิตสำนึกในการฟื้นฟูทะเลสาบมากขึ้น

กลุ่มประมง (เดิม) ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2543 โดย ประมงอำเภอ บทเรียนสำคัญของกลุ่มคือ ก่อตั้งแล้วไม่มีการติดตามผล

กลุ่มแม่บ้าน ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2536 โดย กรมพัฒนาชุมชน

กลุ่มผู้ใช้น้ำ ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2541 โดย ชาวบ้านผู้ใช้น้ำ

ปฏิทินงานบุญประเพณี/ปฏิทินการผลิตของหมู่บ้าน

เดือน	งานบุญประเพณี	การผลิต/ทำมาหากิน
อ้าย	งานขึ้นปีใหม่	หยุดกรีดยาง (ฝนตก)
ยี่	ตรุษจีน, แต่งงาน	-
สาม	แต่งงาน	-
สี่	แต่งงาน	-
ห้า	ทำบุญวันว่าง	หยุดกรีดยาง (ยางผลัดใบ)

เดือน	งานบุญประเพณี	การผลิต/ทำมาหากิน
หก	ไหว้ครูมโนราห์, แต่งงาน, บวช	ไถนา
เจ็ด	งานบวชงานบวช, เข้าพรรษา	-
แปด	ไหว้ครูมโนราห์, แต่งงาน	หว่านข้าว
เก้า	ทำบุญเดือนสิบ	-
สิบ	ประเพณีชักพระ, แต่งงาน	-
สิบเอ็ด	ลอยกระทง (บางปี), แต่งงาน	-
สิบสอง		หยุดกรีดยาง (ฝนตก)

เศรษฐกิจชุมชน

เนื่องจากพื้นที่ของบ้านปากพลติดกับทะเลสาบสงขลาเป็นชายฝั่งยาว คนในหมู่บ้านจึงประกอบอาชีพประมงกันมาก เดิมชาวบ้านปากพลทำนาเป็นอาชีพหลัก และมีการทำประมงด้วย ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2525 ชาวบ้านปากพลเริ่มเปลี่ยนมาทำประมงเป็นอาชีพหลักจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากทำประมงแล้วมีรายได้ทุกวัน แต่การทำนาก็ยังคงทำอยู่ตามฤดูกาล

อาชีพ	ช่วงที่เริ่มทำ	ประโยชน์ที่ได้รับ	แหล่งขายหรือรับซื้อ	จำนวนครัวเรือน
ทำประมง	150 ปีมาแล้ว	กินเอง/ขาย	- แม่ค้าในหมู่บ้าน - ตลาดอำเภอบางแก้ว - ตลาดอำเภอเขาชัยสน	73
รับจ้างนอกหมู่บ้าน (โรงงาน)	พ.ศ. 2540	-	-	70
ทำนา	150 ปีมาแล้ว	กินเอง	-	50
รับจ้างทั่วไป (ก่อสร้าง)	พ.ศ. 2540	-	-	40
ไร่นาสวนผสม	-	ขาย/กินเอง	-	25
สวนยางพารา	พ.ศ. 2534	ขาย	- ตลาดอำเภอแม่ขรี	9
รับราชการ	-	-	-	37
เลี้ยงสัตว์				
- ไก่, เป็ด	150 ปีมาแล้ว	กินเอง/ขาย	- แม่ค้านอกหมู่บ้าน (สงขลา/พัทลุง)	200
- หมู				
- วัว				
- ปลา	พ.ศ. 2540	กินเอง/ขาย	- แม่ค้าในหมู่บ้าน	70

อาชีพ	ช่วงที่เริ่มทำ	ประโยชน์ที่ได้รับ	แหล่งขายหรือรับซื้อ	จำนวนครัวเรือน
- กุ้ง	พ.ศ. 2540	ขาย	- ตลอดภายนอก (มหาชัย)	30
ค้าขาย	-	-	-	100

การเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพ

ช่วงที่ 1 เดิมมีการทำงานเป็นอาชีพหลัก และทำประมงด้วย เนื่องจากมีพื้นที่ติดกับทะเลสาบ

ช่วงที่ 2 ราวปี พ.ศ. 2525 ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนจากทำนามาเป็นทำประมงเป็นอาชีพหลักจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากการทำประมงสามารถนำมาซึ่งรายได้ทุกวัน ไม่เหมือนกับการทำนาที่ต้องรอจนกว่าจะขายข้าวได้ปีละ 1 ครั้ง ถึงจะได้เงิน ปัจจุบันการทำนายังคงมีอยู่บ้างแต่เป็นการทำนาเพื่อไว้กินภายในครอบครัว

อาชีพ	อดีต	ปัจจุบัน
ทำนา	มาก (ทำเพื่อขาย)	น้อยลง (ปัจจุบันทำนาเพื่อเอาไว้กินภายในครอบครัว)
รับจ้างนอกหมู่บ้าน (โรงงาน)	ไม่มี	มีมาก
ทำประมง	มาก	มากขึ้น
รับจ้างทั่วไป (ก่อสร้าง)	ไม่มี	มีมาก
เลี้ยงสัตว์		
- วัว	มาก (เอาไว้ทำนา)	มากขึ้น (เลี้ยงเพื่อขาย)
- หมู เป็ด ไก่	มาก	มากขึ้น
- ปลา	ไม่มี	มีมาก (ประมาณ 30 ราย)
- กุ้ง	ไม่มี	มี 4 ราย
ทำตาลโตนด		
- ทำน้ำผึ้ง, น้ำส้มโหนด	มี 4 ราย	เหลือ 1 ราย
สวนยางพารา	ไม่มี	มี 9 ราย
ค้าขาย	มี	มีมาก (100 ราย)
ไร่นาสวนผสม	ไม่มี	มี

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรป่าที่ดิน

ป่าชายเล เมื่อประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมา หรือก่อน พ.ศ. 2532 ป่าชายเลยังมีต้นไม้ขึ้นหนาแน่นยาวไปตามแนวของหมู่บ้าน โดยป่าชายเลนนี้จะขึ้นกันอยู่ระหว่างหมู่บ้านกับ

ชายทะเลสาบสงขลา ไม้ที่สำคัญ ๆ ได้แก่ คุระ คอตุด คอแพบ ราโพ จิก หว่า เตยน้ำ สังแก สุดปอ เสม็ดชุน ลำเจียก ไม้เหล่านี้ชาวบ้านได้นำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ได้แก่ ยาสมุนไพร เช่น คุระ สังแก ใช้เป็นยาถ่ายพยาธิ สุด แก่น้ำกืดเท้า จิก เสม็ดชุน ใช้ย้อมผืนผ้า เตยใช้สานเสื่อ ปอ เอาเปลือกมาฝั้นเป็นเชือกทำหมันเรือ ไม้เสม็ดใช้ทำฟืนหุงหาอาหาร นอกจากนี้จะใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันแล้ว แนวไม้เหล่านี้ยังเป็นเสมือนกำแพงกำบังคลื่น ลมได้เป็นอย่างดี ดื่อกด้วย

ป่าชายคลอง จะเป็นไม้ประเภทเดียวกับไม้ป่าชายเลน ที่เพิ่มเติมขึ้นมากก็มี เม่า ใจโกะ ไทร แคน ก้างปลา แสงชัน จุมแมว ยอ พ้อ การใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่แล้วจะตัดเป็นไม้ฟืน หรือเก็บส่วนยอด/ใบเป็นผักสด ไม้ที่ขึ้นตามชายคลองจะหนาแน่น ปกคลุมลำคลอง รากที่ลึกลงไปในน้ำก็จะเป็นที่อยู่อาศัยอย่างดีของเหล่าสัตว์น้ำซึ่งมีอยู่อย่างชุกชุม ไม้ว่าจะเป็นปลาช่อน หมอกระดี่ ดูก หลาด แก้มขี้ขาว ตะเพียน ชิว แหยง บางไม้ใฝ่ ไหล เต่า โอน ชะโด

ที่ทำกิน เป็นพื้นที่ที่ได้รับมรดกสืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษ จะอยู่ฝั่งทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ส่วนมากจะเป็นที่นาซึ่งมี 2 ลักษณะ คือ นาดอน กับนาลิก ข้อแตกต่างของการทำทั้งสองแบบนี้อยู่ที่การใช้เมล็ดพันธุ์ข้าว นาดอน จะใช้ข้าวเบาเป็นหลัก ส่วนนาลิกจะใช้ข้าวหนัก ซึ่งส่วนมากเป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เช่น ซอพิดำ ซอพิขาว นางควาย ซอพริ้ว กอและ คนเฉาะ นวลหัก ช้างห่อถั่ว นางกวม ซอจังหวัด ลูกดำ ข้าวไทร เล็บนก ไข่มด ข้าวขาว ซองรี สังหยด ห้วนนา เป็นต้น เนื่องจากสภาพพื้นที่ไม่เหมือนกัน คือ นาดอน จะเป็นนาในที่สูงที่น้ำท่วมไม่ถึง ส่วนนาลิกเป็นพื้นที่ที่น้ำท่วมถึง และที่นี่จะทำนาหว่านกันเป็นส่วนมาก การทำนาจะเริ่มทำตั้งแต่เดือน 7 - 8 เป็นการไถหว่าน เก็บเดือน 3 - 4 จำนวนผลผลิตที่ได้ตกไร่ละ 3 - 4 เกวียน ขึ้นอยู่กับน้ำถ้าปีไหนน้ำท่วมข้าว ถ้าปีไหนน้ำท่วมหัวข้าว ปีนั้นจะได้ผลผลิตมาก เพราะระยะเวลาที่น้ำท่วมไม่นาน 3 - 4 วันก็จะค่อย ๆ ลดระดับลง การลงทุนไม่มาก ใช้แรงงานวัวในการไถ ปุ๋ยที่ใช้ก็เป็นปุ๋ยธรรมชาติ นิยมใช้ขี้กบแอน ขี้ค้างคาว ซึ่งซื้อมาจากเขาชัยสนในราคาปีบละ 3 บาท ใส่ 3 ปีบต่อ 1 ไร่ ข้าวที่ได้ส่วนมากจะเก็บไว้กินในครัวเรือนเหลือขาย แต่พันธุ์ข้าวหนักโรงสีจะไม่ค่อยรับซื้อ

ที่ดินสาธารณะ หรือทุ่งเลี้ยงสัตว์ ที่มีอยู่ในเขตบ้านปากพลประมาณ 100 ไร่ อยู่ด้านทิศตะวันตก และทิศใต้ของหมู่บ้าน พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นทุ่งหญ้าสลับกับป่าละเมาะ ใช้ประโยชน์ในการล่ามวัวในฤดูทำนา

3) ทะเลสาบตอนกลาง

บ้านบ่อนนท์ หมู่ 9 ตำบลเกาะนางคำ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

สภาพทั่วไป

บ้านบ่อนนท์ เป็นหมู่บ้านเล็กๆ ตั้งอยู่ปลายสุดของเกาะนางคํา ซึ่งเป็นเกาะในทะเลสาบตอนกลาง เกิดจากการแยกตัวออกจากหมู่ที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2544 มีจำนวน 42 ครัวเรือน มีระยะทางห่างจากอำเภอปากพะยูน 23 กิโลเมตร

ชื่อบ้านบ่อนนท์มาจากบ่อประจําหมู่บ้านซึ่งมีน้ำตลอดปี มีเรื่องเล่าว่ามีคนนั่งเรือมาอนพักบริเวณบ่อ และเพี้ยนจาก “บ่อนอน” เป็น “บ่อนนท์” ซึ่งปัจจุบันมีต้นน้ทขึ้นอยู่ด้วย คนที่มาตั้งถิ่นฐานเดิมมาจากบ้านระฆัง ตำบลท่าหิน อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับเกาะนางคํา โดยอพยพมาเริ่มแรก 3 ครอบครัว และทยอยมาจากเกาะยอบ้าง บ้านมีไร่บ้าง

สังคม วัฒนธรรมชุมชน

ด้วยความที่บ้านบ่อนนท์เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ประชากรมีจำนวนน้อย สภาพสังคมของบ้านบ่อนนท์อยู่ด้วยกันแบบเครือญาติ มีการพึ่งพาอาศัยกัน และอยู่กันแบบเรียบง่าย

ด้านประเพณี บ้านบ่อนนท์มีพิธีอาบน้ำคนเฒ่าคนแก่หลังวันสงกรานต์ทุกปี โดยจัดในวันที่ ๑๖ เมษายน เพื่อให้คนเฒ่าคนแก่และลูกหลานได้มาพบปะกันอย่างน้อยปีละ ๑ ครั้ง มีงานบุญเดือน ๕ ที่หัวแหลมหน้าระ ซึ่งมีการทำบุญทุกปี

คนเฒ่าคนแก่เล่าว่า มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้านที่ชาวบ้านเรียกว่า “ทวดหน้าระ” มีการบนบานและต้องแก้บนด้วยกล้วย ด้วยว่าทวดเป็นลิง และเนื่องจากบ้านบ่อนนท์ไม่มีวัดประจำหมู่บ้าน ยามจะทำบุญต้องไปทำบุญที่วัดในหมู่บ้านอื่น ซึ่งมี 2 แห่ง คือ วัดแหลมดินสอ ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 บ้านเกาะยวน และที่วัดปากบางนาคราช ต.เกาะหมาก

เดือน	งานบุญประเพณี	การทำมาหากิน
มกราคม	งานวันปีใหม่	-
กุมภาพันธ์	-	-
มีนาคม	-	-
เมษายน	งานวันกตัญญู และทำบุญวันว่าง(15 เม.ย.)	หยุดกรีดยาง
พฤษภาคม	-	-
มิถุนายน	-	-
กรกฎาคม	-	-
สิงหาคม	-	-
กันยายน	-	-
ตุลาคม	ทำบุญเดือนสิบ	-
พฤศจิกายน	-	-
ธันวาคม	-	หยุดกรีดยาง

กลุ่มองค์กรในชุมชน

เนื่องจากบ้านบ่อนนท์ เป็นหมู่บ้านที่เพิ่งแยกออกมา ประกอบกับพื้นที่อยู่ห่างไกลจากตัวอำเภอมาก กิจกรรมในชุมชนจึงมีน้อย เมื่อมีการบริหารการปกครองเป็นองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นระดับตำบล อบต. ซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่มีประสบการณ์จากการทำกิจกรรมการพัฒนาจากภายนอกมาบ้าง จึงเกิดกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2544 ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 120 คน เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาการเงินในชุมชน มีการจัดการเป็นกองทุนสวัสดิการของชุมชน เพื่อช่วยเหลือกันในยามเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นเงินร้อยละ 20 ของเงินปันผล นอกจากนี้ได้ตั้งเป็นกองทุนพัฒนาด้วยร้อยละ 10 ซึ่งเป็นการนำประสบการณ์การบริหารกลุ่มออมทรัพย์แบบพัฒนามาใช้ในชุมชน

กลุ่มออมทรัพย์ ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2544 ก่อตั้งโดยกลุ่มชาวบ้าน

กลุ่มเลี้ยงปลากะพงในกระชัง ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2542 ก่อตั้งโดย กลุ่มชาวบ้าน

กลุ่มประมงอาสา ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2545 ก่อตั้งโดย กลุ่มชาวบ้าน ร่วมกับองค์กรพัฒนา

เอกชน

เศรษฐกิจชุมชน

การทำประมง โดยมีแหล่งทรัพยากรสำคัญ คือ ทะเลสาบสงขลา ชาวประมงในชุมชนนี้ในอดีตมีการใช้เครื่องมือหลากหลายชนิด เช่น

1. โหมระ เป็นเครื่องมือที่ทำกับไม้ไผ่ และเกลากับหวาย ส่วนมากซื้อมาจากบ้านท่าเสา ซึ่งเป็นหมู่บ้านชาวประมงแถบทะเลสาบตอนล่าง ลูกหนึ่งราคา 3,000 บาท ซึ่งถือว่าราคาสูงมากในอดีต โหมระใช้ดักกุ้ง เป็นกุ้งหัวมัน โหมระ 1 ลูก ใต้กุ้งประมาณ 80 – 100 กิโลกรัม ราคา กิโลกรัมละ 15 – 25 บาท ครอบครวหนึ่งๆ ใช้เครื่องมือชนิดนี้ประมาณ 1 – 5 ลูก

2. กัดวางปลา มีขนาด 4 – 5 ซม. ในอดีตใช้กัด (อวนลอย) เพียงครอบครวละ 1 หัวเท่านั้น

3. ไซปลาช่อน ทำด้วยไม้ไผ่ใช้ดักปลา โดยเฉพาะปลาช่อน ใช้ดักในช่วงเดือน 11 ซึ่งเป็นช่วงน้ำหลาก นอกจากนี้มีไซกุ้งนาซึ่งส่วนใหญ่ชาวประมงมาจากเกาะใหญ่นิยมมาดักในทะเลหน้าบ้าน ปัจจุบันไซดักปลายังคงมีอยู่แต่น้อยลง

4. แห เป็นเครื่องมือที่ยังคงมีอยู่ จะได้สัตว์น้ำประเภทปลา, กุ้ง

5. โหละ (หรือไซไฟสองปลา) เดิมใช้ใบโตนด ใบมะพร้าว มามัดรวมกันแล้วจุดไฟส่องหาปลา ต่อมาใช้ไฟใต้ที่ทำจากเปลือกเสม็ดและน้ำมันยาง ต่อมาใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าด ชาวบ้านเรียกว่า ตะเกียงคางคก ถัดมาใช้ตะเกียงจากแก๊สถ่านหิน และหลังสุดในปัจจุบันใช้แบตเตอรี่ในการส่องไฟหาปลา

ปัจจุบันการทำประมงได้เปลี่ยนแปลงไปมาก จากเดิมใช้โหมระที่ทำด้วยไม้ไผ่เปลี่ยนเป็นไซตุ้มทำด้วยไถล่อน เมื่อ 15 ปี เพราะดูง่ายและสะดวก จากเดิมใช้ 1 – 2 ลูก ปัจจุบันต้อง

ใช้จำนวนมากเป็น 30 – 40 ลูก ซึ่งได้กึ่งปลาน้อยกว่าเดิมมาก การดักโหมระหรือไซตุ้ในเขตนี้ ต้องได้รับอนุญาต เสียภาษีลูกละ 150 บาทต่อปี โดยไปเสียที่สำนักงานประมงอำเภอ ส่วนอวน ลอยจากเดิมใช้ 1 – 2 หัว ปัจจุบันต้องใช้ถึง 40 – 50 หัว

การค้าขาย เป็นการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน โดยเอาของป่าจากเกาะ เช่น ไม้พิน หัวมัน ยอดกะพ้อ ไปแลกกับข้าวสาร น้ำผึ้ง แถบทำหิน อำเภอสติงพระ

การทำนา แต่โดยมากแล้วจะทำไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน ถ้ามีเหลือก็จะนำไปขาย

การเปลี่ยนแปลงด้านการประกอบอาชีพ

ช่วงที่ 1 มีการทำประมงราว พ.ศ. 2504 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการเข้ามาตั้งบ้านเรือน พร้อมๆ กับการทำนา มีทั้งทำเอาไว้กินและขายบ้าง

ช่วงที่ 2 ช่วงปี 2530 เปลี่ยนจากการทำนาข้าวมาเป็นปลูกยางพารา ซึ่งถือว่าเป็น อาชีพหลักของชาวบ้านในปัจจุบัน การทำนาได้เลิกไปหมด หันมาซื้อข้าวกินทั้งหมู่บ้าน

ช่วงที่ 3 ประมาณปี 2539 มีการเข้ามาทำนาทุ้ง ซึ่งมีทั้งทำเองและให้คนภายนอก เช่า ซึ่งถือว่าในปีนี้เป็นพื้นที่สำหรับปลูกข้าวได้แปรสภาพไปหมดโดยสิ้นเชิง

ปัจจุบันอาชีพที่สร้างรายได้ ได้แก่ การทำสวนยางพารา และการทำประมง โดยมีผู้ทำ ประมงอย่างเดียว 4 ครอบครัว ที่เหลือทำประมงและสวนยางพารา

อาชีพ	อดีต	ปัจจุบัน
ทำประมง	มาก	น้อยลง
ทำนา	มาก	ไม่มี
ทำสวนยางพารา	ไม่มี	มีมากขึ้น
หัตถกรรมกระจูด	มีมาก	ไม่มี ทั่วๆ ที่มีวัดตุดิบ
การเลี้ยงสัตว์	มี	มากขึ้น
การทำนาทุ้ง	ไม่มี	มีเพิ่มขึ้น

เศรษฐกิจของชุมชนในปัจจุบัน

อาชีพ	เริ่มทำกัน มากช่วง	ทำขายหรือ ใช้เอง	แหล่งรับซื้อ/ขาย	จำนวน
ทำประมง	พ.ศ. 2504	ไว้กินเอง/ขาย	ขายเอง/แม่ค้า	60%
ทำสวนยางพารา	พ.ศ. 2530	ขาย	ตลาด อ.ปากพะยูน	80%
นาทุ้ง	พ.ศ. 2539	ขาย	เจ้าของแพ	5% (ทำเอง 4 ราย ให้ เช่าที่ดิน 10 ราย)

อาชีพ	เริ่มทำกัน มากช่วง	ทำขายหรือ ใช้เอง	แหล่งรับซื้อ/ขาย	จำนวน
เลี้ยงสัตว์ เปิด, ไก่, วัว	-	กิน/ขาย	แม่ค้า	-

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรที่สำคัญและการใช้ประโยชน์

ป่าไม้ เดิมป่าไม้บ้านปอนนท้เป็นป่าอุดมสมบูรณ์ มีต้นไม้ที่สำคัญๆ เช่น ไม้ตะเคียน ทราย ไม้ก่อ ซึ่งถือว่าเป็นไม้ที่มีความทน แข็งแรง แลบกาะนางคำจะมีต้นกอมาก โดยเฉพาะที่ควนบ่อนนท้ มีการเก็บลูกกอขายทุกปี ซึ่งผู้คนได้เข้ามาจับจองเป็นเจ้าของทั้งหมด พ.ศ. 2523 สภาพป่าไม้ถูกเปลี่ยนสภาพเป็นสวนยางเป็นส่วนมาก ทั้งนี้เพราะยางพารามีราคาดีขึ้น ในส่วนของที่ดินนั้นก็เปลี่ยนสภาพเป็นสวนยางพาราเช่นกัน

ป่าเสม็ด พื้นที่ส่วนหนึ่งของบ้านปอนนท้เดิมเป็นป่าเสม็ด เมื่อมีการตั้งถิ่นฐานมากขึ้น ในช่วง พ.ศ. 2500 ก็มีการถางป่าเสม็ด ขุดเป็นที่นา ทำนาเอาไว้กินและขาย ซึ่งวิธีทำนาในอดีตไม่ใช้ปุ๋ยเคมีเลย ชาวนาจะใช้ปุ๋ยขี้กวางแอนแลบกาะสี่เกะห้า ข้าวกล้างามมาก ข้าวที่ได้บริโภคในครัวเรือน และบางส่วนบรรทุกเรือเอาไปขายโรงสีที่อำเภอปากพะยูน

ทะเลสาบ บ้านปอนนท้ที่อยู่ปลายสุดของเกาะนางคำ อยู่ติดกับทะเลสาบ มีการใช้ประโยชน์จากทะเลสาบมาแต่อดีต คนเฒ่าคนแก่บอกว่า รายได้จากการทำประมงในทะเลสาบได้นำมาจ้างขุดดินทำแปลงนา จ้างถางป่า

4) ทะเลสาบตอนล่าง

บ้านท่าเมรุ หมู่ที่ 5 ตำบลบางกล้า อำเภอบางกล้า จังหวัดสงขลา

สภาพทั่วไป

บ้านท่าเมรุ ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 5 ตำบลบางกล้า อำเภอบางกล้า จังหวัดสงขลา เป็นหมู่บ้านเล็กๆ ริมทะเลสาบสงขลาตอนล่าง มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 145 ครอบครั้ว มีประชากร 672 คน นับถือศาสนาพุทธ บ้านท่าเมรุอยู่ห่างจากอำเภอบางกล้าประมาณ 16 กิโลเมตร และห่างจากอำเภอหาดใหญ่ประมาณ 18 กิโลเมตร

บ้านท่าเมรุเดิมมีชื่อเรียกว่า “บ้านท่าหิน” เพราะมีหินใหญ่บริเวณสายคลอง ต่อมาพระยาวิเชียร เข้าเมืองสงขลาได้เสียชีวิต มีการจัดพิธีงานศพ ทางจังหวัดได้ประกาศว่าบ้านไหนมีไม้สำหรับทำเสาเมรุบ้าง ซึ่งขณะนั้นบ้านท่าหินมีไม้มาก ทางจังหวัดจึงให้คนมาตัดไม้ทำเสาเมรุ โดยตัดไม้แล้วส่งแพมาตามคลองเอาไม้มาขึ้นที่ปากท่าวัง ประมาณครึ่งเดือน บ้านท่าหินจึงได้ชื่อเป็น “ปากท่าเมรุ” และเรียกกันว่า “บ้านท่าเมรุ” มาตั้งแต่นั้น

วัดท่าเมรุเดิมชื่อว่า “วัดนาถม” ซึ่งมีอายุมากกว่า 100 ปี มีสมภารมาแล้วทั้งหมด 10 รูป ปัจจุบัน ท่านมหาเจริญ เตชะบุญโญ เป็นเจ้าอาวาส เป็นพระนักพัฒนา มีความสนใจเรื่อง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม กิจกรรมที่ทำผ่านมา เช่น การบวชสามเณรภาคฤดูร้อน การสร้างสวนป่าเป็นป่าชุมชน การทำเขตอภัยทานหน้าวัด การปลูกป่าชายเลน ซึ่งกิจกรรมที่ทำมาทางราชการได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

สังคม วัฒนธรรมชุมชน

กลุ่ม/องค์กรในชุมชน

เนื่องจากแกนนำของชุมชน โดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้าน อบต. และท่านเจ้าอาวาสมีความสัมพันธ์กับทางราชการเป็นอันดี จึงเกิดกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นมากมาย มีหน่วยงานราชการให้การสนับสนุนเป็นอย่างดี กลุ่มกิจกรรมที่มี เช่น กลุ่มปลูกอ้อย มีอยู่ 20 ครัวเรือน เริ่มตั้งเมื่อปี 2544 กลุ่มเลี้ยงวัว เริ่มเมื่อปี 2545 เป็นงบประมาณจาก อบต. มีสมาชิก 9 ราย กลุ่มหัตถกรรม ปัจจุบันไม่ได้ทำกิจกรรมอะไร กลุ่มศิลปิน มีสมาชิก 11 คน เป็นการรวมกลุ่มผู้สนใจด้านหนังตะลุง มโนราห์ และเพลงบอก ซึ่งเป็นศิลปะของคนใต้ โดยมีกิจกรรม คือ การแสดงสาธิต การเป็นวิทยากรอบรมแก่นักเรียน กลุ่มเพลงเรือ เป็นกลุ่มแม่บ้าน สมาชิก 10 คน ซึ่งเดิมไม่ทราบว่าใครเป็นคนคิดเพลงเรือ และเริ่มมีการว่าเพลงเรือเมื่อปี 2522 ซึ่งเป็นการร้องเพลงเรือในประเพณีชักพระทางเรือที่วัดแหลมโพธิ์ เป็นการร้องเพลงเกี่ยวพาราสิ ซึ่งแต่ละวัดจะนำเรือพระมาประกวด ปัจจุบันเนื้อหาของเพลงเรือจะเปลี่ยนไป เช่น เพลงเรือเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้มีกิจกรรมที่มีประจำทุกเดือน คือ กลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งเริ่มก่อตั้งเมื่อปี 2544 สมาชิกปัจจุบันมี 109 คน ทำงานทุกวันที่ 20 ของเดือน

วัฒนธรรมชุมชน

เดือน	งานบุญประเพณี
มกราคม	งานขึ้นปีใหม่ ตรุษจีน (มีอยู่ 7 ครอบครัว)
กุมภาพันธ์	-
มีนาคม	-
เมษายน	ทำบุญวันว่าง
พฤษภาคม	งานบวชนาค
มิถุนายน	งานบวชนาค
กรกฎาคม	วันเข้าพรรษา
สิงหาคม	-
กันยายน	-

เดือน	งานบุญประเพณี
ตุลาคม	ทำบุญเดือนสิบ
พฤศจิกายน	งานลอยกระทง, ชักพระ
ธันวาคม	-

เศรษฐกิจชุมชน

การประกอบอาชีพ เดิมชาวบ้านทำอาชีพหลายอย่าง เช่น

ทำประมง ในอดีตมีเครื่องมือประมงแบบง่าย ๆ ที่สามารถผลิตเองได้ เช่น

1. หมร่า เป็นการนำกิ่งไม้หักมาสุ่ม ๆ กันในทะเลตั้งเป็นหย่อม ๆ เพื่อให้ปลาเข้ามาอยู่ แล้วใช้อวนล้อมที่หลัง ปัจจุบันยังคงมีทำกันอยู่
2. โหมระ ใช้ไม้ไผ่ทำ ดักกุ้ง ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นตาอวนที่เรียกว่า ไซตุ้
3. การท่อมพากุ้ง ทำด้วยใบปรัง ปัจจุบันก็ยังมียู่น้อยลง
4. รุนแหนดดิน รุนเฉพาะกุ้ง ที่ทำเมรุปัจจุบันไม่มีแล้ว
5. ไซใหญ่, ไซ้ ไซ้ดักบริเวณปากอ่าว ในคลอง ปัจจุบันมีอยู่ 5 – 6 ลูก และบริเวณปากคลองเกาะนกก 6 ลูก
6. การส่องไฟ (โหละ) ด้วยใบมะพร้าว ซึ่งจะหากันบริเวณในอ่าวตื้น ๆ
7. เบ็ดลอยปลากะพง เบ็ดลอยปลาฉลาม โดยใช้เบ็ดปักในเรือ แล้วให้เรือลอยมา ปัจจุบันไม่มีแล้ว
8. เบ็ดราวปลากะเบน ที่ทำเมรุไม่มีแล้ว จะมีอยู่บ้างแถบบ้านแหลมโพธิ์
9. ทอดแห เรียกว่า ทอดแพละ โดยใช้ไม้ 3 ดุ้นปักในทะเล เพื่อให้ปลาเข้ามาอยู่ แหเมื่อก่อนตาห่างประมาณ 5 ซม. ปัจจุบันไม่มีแล้ว
10. กัด เมื่อก่อนใช้กัดตาห่างประมาณ 7 ซม.

ปัจจุบันอาชีพประมงมีอยู่ประมาณ 32 ครอบครั้ว โดยใช้เครื่องมือ อวนลอย ไซดักกุ้ง แหเบ็ด และมีแนวโน้มว่าการทำประมงจะมีมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้เพราะทะเลสาบเป็นสมบัติสาธารณะ การลงทุนน้อย และสามารถสร้างรายได้ได้ทุกวัน

ทำหา เดิมมีการทำห่านมาก ปัจจุบันได้เลิกทำห่านแล้ว ซึ่งเลิกทำในช่วงปี 2542 เพราะใช้เวลานาน ไม่มีน้ำทำห่าน เมื่อก่อนในชุมชนใครซื้อขาสารมากินต้องปกปิด สำหรับการทำสวนยางพารา เริ่มปลูกเมื่อ 2530 ปัจจุบันมีอยู่ประมาณ 20 ครัวเรือน ซึ่งทำคนละ 1 – 2 ไร่ หลังจากมีการส่งเสริมการทำสวนยางพาราของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง

ได้มีการเปลี่ยนแปลง นาข้าวเป็นปลูกลำพารา ซึ่งในปัจจุบันคนที่ทำการเกษตรโดยปลูกลำพารา ทำนา ปลูกลำพารา และผลไม้ มีอยู่ประมาณ 93 ครอบครัว

นอกจากนั้นเมื่อปี 2545 ทางสำนักงานเกษตรอำเภอได้เข้ามาส่งเสริมการปลูกอ้อยเพื่อทำน้ำหวาน โดยมีกลุ่มผู้สนใจปลูกอ้อยจำนวน 20 ครัวเรือน

การเปลี่ยนแปลง

ช่วงที่ 1 มีการทำประมง และทำนา เป็นการทำให้บริโภคภายในครอบครัวและขายบ้าง

ช่วงที่ 2 ราว พ.ศ. 2530 เริ่มปลูกลำพารา เปลี่ยนสภาพจากนาข้าวเป็นสวนยางพารา

ช่วงที่ 3 ราว พ.ศ. 2542 เลิกการทำนาหมด หันมาซื้อข้าวสารแทน เพราะทำนาใช้เวลานาน ไม่มีน้ำทำนา

ช่วงที่ 4 ราว พ.ศ. 2545 มีการปลูกอ้อย โดยทางสำนักงานเกษตรอำเภอเข้ามาส่งเสริมการปลูกอ้อยเพื่อทำน้ำหวาน

อาชีพ	อดีต	ปัจจุบัน
ทำนา	มาก (ไว้กิน และขาย)	ไม่มี
ทำประมง	มี	มีมากขึ้น ประมาณ 40 ครัว
ปลูกพืชไร่	ไม่มี	มีเพิ่มขึ้น
- ข้า อ้อย		
สวนยางพารา	ไม่มี	มีเพิ่มขึ้น
รับจ้าง (โรงงาน)	ไม่มี	มีประมาณ 1 คันรถ
งานก่อสร้าง	ไม่มี	มีมากขึ้น
เลี้ยงสัตว์	มี	มากขึ้น
- วัว		

การประกอบอาชีพ

อาชีพ	เริ่มทำกัน มากช่วง	ทำขาย หรือใช้เอง	แหล่งขายหรือรับซื้อ	จำนวน ครอบครัวที่ทำ
ประมง	2540	กินเอง/ขาย	อ.หาดใหญ่, ในหมู่บ้าน	32
อ้อย	2545	ขาย	แม่คำมารับซื้อเอง	20
ข้า	2530	ขาย	แม่คำมารับซื้อเอง	30
ยางพารา	2530	ขาย	บางกล้า, หาดใหญ่	20

การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

ทะเลสาบ เป็นแหล่งประมงสำคัญของชุมชน เป็นอาชีพที่ทำกันมานาน มากบ้างน้อยบ้างขึ้นอยู่กับสภาพความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบสงขลา ช่วงไหนที่ทะเลสาบอุดมสมบูรณ์ก็จะมีการทำมาหากินกันมาก ช่วงไหนที่ทะเลสาบ (ทะเลมีแต่น้ำ) ผู้คนก็จะออกไปขายแรงงาน นอกหมู่บ้าน ซึ่งบ้านท่าเมรุก็อยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองหาดใหญ่มากนัก

อ่าวท่าเมรุ ในอดีตเป็นอ่าวที่อุดมสมบูรณ์ เนื้อที่ 700 ไร่ สัตว์น้ำชุกชุม มีป่าชายเลนอยู่รอบอ่าว พืชที่มีมาก คือ ต้นจาก ต้นลำพู โกงกาง หลุมพอน้ำ ซึ่งเดิมคนท่าเมรุสามารถสร้างรายได้จากการเย็บจากสำหรับมุงหลังคา การขายอดจากทำบายาสูป การตัดต้นกก แล้วนำไปขายเมืองบ่อয়หรือเมืองสงขลา ปัจจุบันป่าชายเลนได้ถูกทำลาย และได้มีการฟื้นฟูใหม่โดยการประกาศเป็นป่าชายเลนชุมชน โดยร่วมกับป่าไม้เขตสงขลา มีการปลูกต้นโกงกางเพิ่มเติม ซึ่งแกนนำมีแนวคิดที่จะทำอ่าวท่าเมรุเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำด้วย

นอกจากจะมีพันธุ์พืชต่างๆ แล้ว ป่าชายเลนแห่งนี้ยังเป็นที่อยู่ของฝูงลิงประมาณ 40 ตัว ซึ่งนับได้ว่าเป็นลิงฝูงสุดท้ายในทะเลสาบก็ว่าได้

คลองท่าเมรุ เป็นคลองสายที่เชื่อมกับคลองอู่ตะเภา ตรงหน้าวัดท่าเมรุ ท่านเจ้าอาวาสได้ประกาศเป็นเขตอภัยทาน ซึ่งที่ผ่านมาได้มีการปล่อยปลามาแล้ว 3 ครั้ง และปลูกต้นโกงกางริมคลองตลอดสาย

ป่าชุมชน เนื้อที่ 5 ไร่ เป็นป่าที่อยู่ติดกับป่าช้า ทางวัดได้ร่วมกับชาวบ้านทำเป็นป่าชุมชน มีการปลูกต้นไม้ยืนต้น เช่น ไม้ตะเคียน ซึ่งคาดว่าอนาคต เนื้อที่ 5 ไร่แห่งนี้จะเป็นป่าตะเคียนที่สมบูรณ์

2.2.3 การจัดการทรัพยากรของชุมชนประมง และเครือข่าย

ท่ามกลางการขยายตัวของชุมชนประมงรอบทะเลสาบในช่วง 40 ปีหลัง ซึ่งสวนทางกับปริมาณสัตว์น้ำที่ไม่ได้เพิ่มขึ้น ชาวประมงนับเป็นคนกลุ่มใหญ่ซึ่งอาศัยพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบยังชีพ และความมั่นคงของการทำประมงเหลือน้อยลงตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา

การใช้ประโยชน์จากทะเลสาบยังแตกต่างด้วยแนวคิดการพัฒนา และกลุ่มผลประโยชน์ อาทิ การพัฒนาชลประทาน การคมนาคมทางน้ำ และการเกษตรกรรม เป็นต้น ประเด็นปัญหาเหล่านี้กระตุ้นให้ชุมชนรวมตัวกันเป็นกลุ่ม และเครือข่าย เพื่อจัดการทรัพยากรทะเลสาบในหลายวิธีในชุมชนทะเลน้อย ชุมชนบ้านปากพล ชุมชนบ้านบ่อนนท์ และชุมชนบ้านท่าเมรุ ดังนี้

1) ชุมชนทะเลน้อย

สาเหตุของการลดลงของสัตว์น้ำ คือ การปิดปากกระวะ ทะเลตื้นเขิน การทำประมงแบบล้างผลาญ และปัญหาคุณภาพน้ำ

ตั้งแต่มีการปิดป่ากระวะ ชาวประมงทะเลน้อยพบว่าการจับสัตว์น้ำผิดเคื่อง ปริมาณลดน้อยลง เกิดการขยายตัวของผักตบชวาเกือบเต็มทะเล ทะเลตื้นเขิน ปัจจุบันลึกเพียง 1 – 1.3 เมตร เป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้สัตว์น้ำลดลง และชาวประมงบางส่วนต้องไปทำมาหากินนอกชุมชน บางปีต้องมาหากินถึงทะเลสาบสงขลาตอนล่าง บางส่วนเปลี่ยนอาชีพ หรืออพยพไปทำงานต่างจังหวัด

ปัญหาการทำประมงทำลายล้าง เช่น การลักลอบใช้ไฟช็อต ปลาที่ถูกช็อตจะเป็นหมัน และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ปลาในทะเลน้อยลดจำนวนลง การจับปลาด้วยวิธีการดังกล่าวตรวจจับได้ยากเนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นป่าพรุ เป็นที่ลึบตา การทำประมงบางส่วนที่มีที่ติดใกล้หรือติดกับทะเลน้อยจะมีบ่อปลาซึ่งขุดเอาไว้สำหรับให้ปลาเข้ามาอยู่ในช่วงฤดูน้ำท่วม และจับปลาในบ่อตอนหน้าแล้ง แต่ถึงแม้สัตว์น้ำจะลดลงแต่อาชีพการทำประมงก็ยังมี การทำกันเกือบทุกรัวเรือน ทั้งนี้เพราะการลงทุนน้อย และมีทรัพยากรที่ทุกคนสามารถใช้ร่วมกันได้

จากปัญหาสัตว์น้ำลดลง องค์กรพัฒนาเอกชนได้ร่วมกับแกนนำชาวประมงได้หาทางฟื้นฟูทะเลน้อยขึ้นมา ในช่วง พ.ศ. 2536 กลุ่มชาวทะเลน้อย นำโดย นางสาว สุวรรณวงศ์ ได้วิเคราะห์กันว่า สาเหตุที่ทำให้พี่น้องชาวทะเลน้อยยากจนลง รายได้ลดลง ทำมาหากินในทะเลผิดเคื่อง เป็นเพราะการปิดป่ากระวะเป็นสาเหตุหลัก ที่ทำให้เกิดปัญหาตามมามากมาย จึงได้ร่วมกับชาวประมงชุมชนจากอื่นๆ รอบทะเลสาบ รวมตัวกันเป็นสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ เพื่อที่จะนำเสนอปัญหานี้ และหาแนวทางแก้ไขขอให้รัฐบาลเปิดป่ากระวะ

ในปี 2541 ได้ก่อตั้งเป็นชมรมชาวประมงรักษ์ทะเลน้อย โดยมี นายประจวบ ยอมรัฐจวน เป็นประธานชมรมฯ คนแรก ชมรมฯ มีเครือข่ายที่เป็นสมาชิกประกอบด้วย หมู่ที่ 1, 2, 13 ตำบลพนาสูง และหมู่ที่ 1, 2 ตำบลทะเลน้อย กิจกรรมของชมรมฯ คือ การจัดทำแนวเขตอนุรักษ์ การปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ จัดตั้งประมงอาสา การประชุม การก่อตั้งกองทุนของชมรม การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ

ปัญหาการแพร่กระจายของผักตบชวา เพราะไม่มีน้ำเค็มเข้ามากำจัดแบบวิถีธรรมชาติเหมือนดังแต่ก่อน ชาวทะเลน้อยต้องช่วยกันลอกผักตบทุกปี ทั้งด้วยแรงคนและขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการ แต่ก็แก้ปัญหาก็ได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น เนื่องจากการกำจัดผักตบแต่ละครั้งต้องใช้งบประมาณสูง ชาวทะเลน้อยจึงหวังว่าป่ากระวะจะถูกเปิด โดยที่ไม่ต้องเสียงบประมาณในการลอกผักตบทุกปี

นอกจากนี้ มีแผนงานปลูกกระจุตเพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตสินค้าหัตถกรรมต่างๆ จากเดิมที่ชุมชนมีกระจุตและแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านมีรายได้ไม่ต้องซื้อกระจุตจากแหล่งอื่น ความต้องการกระจุตมากขึ้น ประชากรมากขึ้น ไม่มีใครคิดว่ากระจุตจะมีอายุของมัน การใช้กระจุตแบบไม่วางแผนทำให้กระจุตมีวันหมดลงได้ และต้องซื้อราคาแพงจากที่อื่น ทำให้มีกำไรน้อย คนทะเลน้อยจึงคิดหาวิธีที่จะปลูกกระจุตขึ้น ซึ่งเป็นความต้องการที่สำคัญของชุมชน

จนปัจจุบันการปลูกกระจุตได้เป็นแผนงานหนึ่งขององค์การบริหารส่วนตำบล ที่จะต้องสนับสนุน โดยร่วมกับกรมพัฒนาที่ดิน เพื่อให้อาชีพสวนกระจุตเป็นอาชีพที่คงอยู่กับคนทะเลน้อยตลอดไป

2) ชุมชนบ้านปากพล

ในอดีตชุมชนบ้านปากพลก็เหมือนกับชุมชนอื่นๆ รอบทะเลสาบที่ยังไม่มีแนวคิดในการอนุรักษ์พื้นที่พุทะเลสาบ เพราะทรัพยากรยังอุดมสมบูรณ์อยู่ บ้านปากพลเริ่มมีการฟื้นฟูทะเลสาบ ในปี 2544 โดยได้แนวคิดจากบ้านแหลมจองถนนซึ่งเป็นหมู่บ้านใกล้เคียง ได้ทำการปลูกป่าชายเลนริมฝั่งทะเลสาบหน้าบ้าน โดยมีการปลูกต้นโกงกาง ลำพู และต้นจาก ประมาณ 5,000 ต้น และในปี 2545 ได้ขยายพื้นที่ปลูกเพิ่มอีกเป็นระยะทางยาวประมาณ 3 กิโลเมตร

ในปี 2545 กลุ่มชาวประมงเริ่มที่จะทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ เป็นเขตทดลองของหมู่บ้านโดยได้อาศัยเวทีการประชุมกลุ่มออมทรัพย์เป็นเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และเริ่มทำกิจกรรม ทั้งนี้มีแกนนำของชมรมชาวประมงอำเภอเขาชัยสนบางแก้วมาเป็นที่ปรึกษา ให้ความคิดเห็น และจัดเวทีการประชุม

- ร่วมเป็นสมาชิกของชมรมชาวประมงทะเลสาบอำเภอเขาชัยสน-บางแก้ว และทำกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากร เช่น ร่วมในการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำอ่าวจงเก-จองถนน ปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำในเขตอนุรักษ์ และปลูกป่าชายเลนที่บ้านปากพล ขยายสมาชิกเครือข่าย การทำกิจกรรมการอนุรักษ์และสร้างจิตสำนึกสู่หมู่บ้านใกล้เคียงเพื่อความยั่งยืนของทรัพยากร และทางชมรมฯ ก็เป็นสมาชิกของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา ซึ่งสมาพันธ์ทะเลสาบก็เป็นเครือข่ายของสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ 13 จังหวัด ซึ่งทำกิจกรรมเกี่ยวกับการฟื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากร และติดตามนโยบายของรัฐที่มีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม และวิถีชีวิตของชาวประมง

- จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสวัสดิการบ้านปากพลขึ้น เมื่อ 15 กันยายน 2542 เพื่อช่วยเหลือสมาชิกด้านสวัสดิการ ค่ารักษาพยาบาล และช่วยส่งเสริมการประกอบอาชีพ ด้วยการสนับสนุนเงินทุนสำหรับสมาชิกที่ไม่มีเงินทุนหรือทุนน้อยในการประกอบอาชีพ และนอกจากนี้ทางกลุ่มก็ได้จัดสรรกำไรบางส่วนมาเป็นกองทุนฟื้นฟูทะเลสาบ เพื่อใช้ในกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรทะเลสาบสงขลา

3) ชุมชนบ้านบ่อนนท์

อ่าวบ่อนนท์ เป็นอ่าวหน้าบ้านบ่อนนท์ที่มีความสำคัญ เป็นที่จอดเรือของชาวประมง และเป็นที่ยังปลากระพงในกระชัง ได้มีความพยายามที่จะให้เกิดเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำขึ้น โดยประสานกับทางประมงอำเภอ แต่ก็ไม่เป็นผล รวมทั้งได้มีการปล่อยพันธุ์กุ้งในอ่าวหน้าบ้านครั้งหนึ่งในปี 2544 ซึ่งชาวประมงต่างเห็นว่าการทำประมงในปัจจุบันต้องอาศัยกุ้ง ปลาจากการปล่อย

ตัวแทนชาวประมงของหมู่บ้านได้เคยเข้าร่วมประชุมสมัชชาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ และชมรมชาวประมงอำเภอปากพะยูน เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของทะเลสาบบ้างแล้ว และชมรมชาวประมงอำเภอปากพะยูน เห็นว่าประเด็นปัญหาาร่วมกันของทะเลสาบอยู่ที่การไหลเวียนของน้ำทั้งระบบ ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากชุมชนรอบทะเลสาบ

นอกจากนี้ ยังมีการจัดการบ่อกุ้ง โดยให้มีบ่อพักซีเลน ซึ่งเดิมการเลี้ยงกุ้งทั่วไปมักจะไม่ มีบ่อพักซีเลนก่อนที่จะปล่อยลงสู่ทะเลหรือทะเลสาบ ทั้งนี้เพราะผู้เลี้ยงต้องสูญเสียที่ดินส่วนหนึ่ง เพื่อทำเป็นบ่อพัก สำหรับที่เกาะนางคำ ซึ่งมีผู้เลี้ยงกุ้งทั้งเลี้ยงเองและให้คนอื่นเช่าประมาณร้อยละ 70 เมื่อก่อนการเลี้ยงก็จะมีบ่อพักซีเลนเช่นกัน แต่ภายหลังเกิดปัญหาน้ำเสีย ดินตะกอนไหลลงสู่ทะเลสาบ ทำให้ชาวประมงจับสัตว์น้ำได้น้อยลง จึงมีการแก้ปัญหาดังกล่าวโดยผู้เลี้ยงกุ้งจะต้องมีบ่อพักซีเลนก่อนปล่อยสู่ทะเลสาบ ซึ่งสามารถแก้ปัญหามาของชาวประมงได้ระดับหนึ่ง

4) ชุมชนบ้านท่าเมรุ

การจัดการทรัพยากรของชุมชนบ้านท่าเมรุมีทั้งในชุมชน และนอกชุมชน โดยเริ่มต้นจาก ท่านเจ้าอาวาสวัดท่าเมรุ (ท่านมหาเจริญ เตชะบุญโญ) ที่เล็งเห็นว่า ทรัพยากรในทะเลสาบเปลี่ยนแปลงไปมาก และจะต้องหันมาฟื้นฟูมิใช่ปล่อยให้ไปตามธรรมชาติ จึงเริ่มทำเขตอภัยทานบริเวณคลองใกล้กับวัดท่าเมรุขึ้น ที่ผ่านมามีได้ร่วมจัดทำโครงการธรรมชาติเพื่อทะเลสาบ มีการเดินทางรอบทะเลสาบทั้งพระสงฆ์และฆราวาส โดยใช้ปัญหาของทะเลสาบในแต่ละชุมชนที่อยู่ใกล้ทะเลสาบมาศึกษาและแลกเปลี่ยนความรู้ เพื่อสร้างจิตสำนึกในการฟื้นฟูทะเลสาบร่วมกัน โดยมีการจัดโครงการธรรมชาติทุกปี

ส่วนแกนนำคนสำคัญในส่วนของชาวบ้าน คือ ผู้ใหญ่กล้วย ทิพย์กร เป็นผู้ใหญ่บ้านที่ทำอาชีพประมง และเห็นว่าทะเลสาบจะต้องได้รับการฟื้นฟู จึงได้ร่วมกับหน่วยงานภายนอก เช่น ป่าไม้เขตสงขลา องค์กรพัฒนาเอกชน ทำการปลูกป่าชายเลน

การร่วมกับองค์กรภายนอกเริ่มขึ้นในปี 2544 มีแกนนำจากบ้านท่าเมรุได้เข้าร่วมประชุมกับชมรมชาวประมงทะเลสาบตอนล่าง เพื่อร่วมแก้ปัญหาของทะเลสาบ เป็นหมู่บ้านใหม่ที่เข้าร่วมเป็นเครือข่ายของชมรมฯ ที่ผ่านมามีการประชุมภายในชมรมฯ การประชุมร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2.3 ฐานทรัพยากรของชาวประมงทะเลสาบในภูมิปัญญาวิถีชีวิต 3 หน้า

ทะเลสาบสงขลา เป็นทรัพยากรที่มีค่ายิ่งสำหรับชาวประมงพื้นบ้านที่ตั้งชุมชนอยู่รอบๆ ทะเลสาบ เนื่องจากเป็นแหล่งน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของสัตว์น้ำ อันเป็นผลมาจากการที่ทะเลสาบมีระบบนิเวศน์แบบ 3 หน้า คือ มีทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็มเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล ดังนั้นความเข้าใจในเรื่องระบบธรรมชาติของทะเลสาบ ไม่ว่าจะเป็น

เรื่องระบบน้ำ ลม จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะทะเลสาบมีความเปราะบางมากต่อการใช้ประโยชน์ หรือการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น

ทะเลสาบ 3 น้ำฐานทรัพยากรของชาวประมงทะเลสาบ

จากการที่สภาพภูมิศาสตร์ของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ประกอบด้วยพื้นที่ป่าเขาทางด้านตะวันตก ที่ล้อมรอบทะเลสาบ และติดทะเลอ่าวไทยด้านทิศตะวันออก กล่าวคือ

ด้านทิศตะวันออก เป็นแนวคาบสมุทรที่เกิดจากการทับถมของตะกอนชายฝั่งทะเล มีทางเปิดออกสู่ทะเลอ่าวไทย ได้รับอิทธิพลจากการกระแสน้ำขึ้นลงของทะเลอ่าวไทยตลอดเวลา

ด้านตะวันตก มีลักษณะเป็นเทือกเขาและภูเขาสูงชัน มีพื้นที่เป็นลูกคลื่น และที่ราบลุ่มตลอดแนวชายฝั่งทะเลสาบ เป็นแหล่งป่าต้นน้ำของลำคลองหลายๆ สายที่ไหลลงสู่ทะเลสาบ

ขณะที่ตัวทะเลสาบสงขลาเองมีลักษณะเป็นที่ลุ่มต่ำ จึงเป็นแหล่งรองรับน้ำทั้งจากลำคลอง และจากน้ำฝนอันเกิดจากอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และตะวันออกเฉียงเหนือ จึงเป็นปัจจัยให้ระบบน้ำในทะเลสาบมีความแตกต่างจากแหล่งน้ำอื่นๆ กล่าวคือ มีทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ผสมผสาน แตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่ ฤดูกาล กระแสลมในช่วงฤดูกาลต่างๆ

พื้นที่ทะเลสาบทั้ง 4 ตอน ได้แก่ ทะเลน้อย ทะเลหลวง (ตอนบน) ทะเลสาบ และทะเลสาบตอนล่าง ถูกชาวประมงอธิบายว่า “ที่เป็นทะเลสามน้ำ เพราะมันมีน้ำจืด น้ำกร่อย น้ำเค็ม”¹⁷ โดยอาศัยการผสมผสานระหว่างน้ำจืดจากต้นน้ำทางตะวันตก และน้ำทะเลจากอ่าวไทย

ทะเลสาบนอกจากจะมีช่วงของน้ำกร่อย น้ำเค็มแล้ว น้ำจืดก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทะเลสาบมีระบบนิเวศพิเศษแบบนี้ เนื่องจากว่าบริเวณด้านทิศตะวันตก ทิศเหนือ เป็นแหล่งป่าต้นน้ำ มีลำคลองหลายๆ สายที่ทอดตัวลงสู่ทะเลสาบเติมเต็มน้ำจืดลงมาตลอดปี เช่น คลองฝามี คลองเกิด คลองบางม่วง คลองหาด(ไชเต่า) คลองบางโหมด คลองบางปิ่น คลองปากพล คลองเข็น คลองจองถนน(โอน) คลองบางแก้ว คลองทัง คลองบางด้วน คลองแวง คลองขุนนนท์ คลองขุด คลองปากหวะ คลองลำปำ คลองปากประ คลองภูมิ คลองบางกล้า คลองอู่ตะเภา คลองบางโหนด คลองพะวง ดังนั้น สภาพน้ำในแต่ละตอนของทะเลสาบจึงมีความแตกต่างกัน คือ ตั้งแต่ปากพะยูนลงมาจนถึงปากกรอน้ำจะกร่อยพอหวานๆ จากปากกรอลงมาจนถึงเกาะยอ ความเค็มจะเพิ่มระดับขึ้นนิดหน่อย และจากเกาะยอลงมาถึงปากทะเลสาบ ความเค็มก็จะเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ นอกจากกระแสลมจะมีผลต่อการผลักดันน้ำเค็มแล้ว น้ำจืดในทะเลสาบก็เป็นตัวแปรอีกตัวหนึ่งที่จะทำให้ค่าความเค็มของน้ำทะเลที่หนุนเข้าไปเจือจางลง

¹⁷ นายกล้าย ทิพย์กร บ้านท่าเมรุ อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา

ระบบ 3 น้ำเกิดขึ้นจากปัจจัยพื้นฐานด้านสภาพภูมิศาสตร์ของลุ่มน้ำทะเลสาบ อิทธิพลจากลมฝนตามฤดูกาล ซึ่งสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวประมงมาหลายชั่วรุ่น นำเสนอให้เห็นว่าชุมชนประมงทะเลสาบให้ความหมาย คุณค่าและพึ่งพาทะเลสาบสามน้ำในเศรษฐกิจอย่างไร ซึ่งการนำเสนอยังไม่กล่าวถึงคุณค่าของทะเลสาบในด้านสังคมวัฒนธรรม

การนำเสนอแยกเป็น หนึ่ง สภาพทางภูมิศาสตร์กับทะเลสาบ 3 น้ำ สอง ระบบลมท้องถิ่น กับภูมิปัญญาประมงทะเลสาบ 3 น้ำ ดังนี้

หนึ่ง สภาพทางภูมิศาสตร์กับทะเลสาบ 3 น้ำ

เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ของลุ่มน้ำทะเลสาบ ในบริเวณที่ราบที่เรียกว่า สันทรายสทิงพระ เป็นแผ่นดินด้านตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ยาวต่อเนื่องจากสันทรายแหลมตะลุมพุกในจังหวัดนครศรีธรรมราชไปจนถึงหัวเขาแดงในจังหวัดสงขลา ลักษณะทางธรณีสัณฐานนี้ เกิดจากการทับถมตะกอนชายฝั่งทะเลจนเป็นสันทรายปิดกั้นทำให้เกิดทะเลสาบสงขลา

ลักษณะของสันทรายสทิงพระ มีสันทรายสูงหลายแนวสลับกับที่ลุ่ม สันทรายสูงเหล่านี้ อยู่ใกล้ไปทางตะวันออกใกล้แนวชายฝั่งทะเล บางแห่งเป็นพีดติดต่อกันสลับด้วยร่องน้ำ สันทรายสูงที่กล่าวถึงนี้มีลักษณะต่างกัน จากอำเภอกระโนนตมาจนถึงหัวเขาแดงบางแห่งมีลักษณะเป็นพีดสันทรายกว้าง 1 – 2 กิโลเมตร ส่วนภูมิประเทศด้านตะวันตกของสันทรายเป็นที่ราบลาดต่ำลงสู่ทะเลสาบ

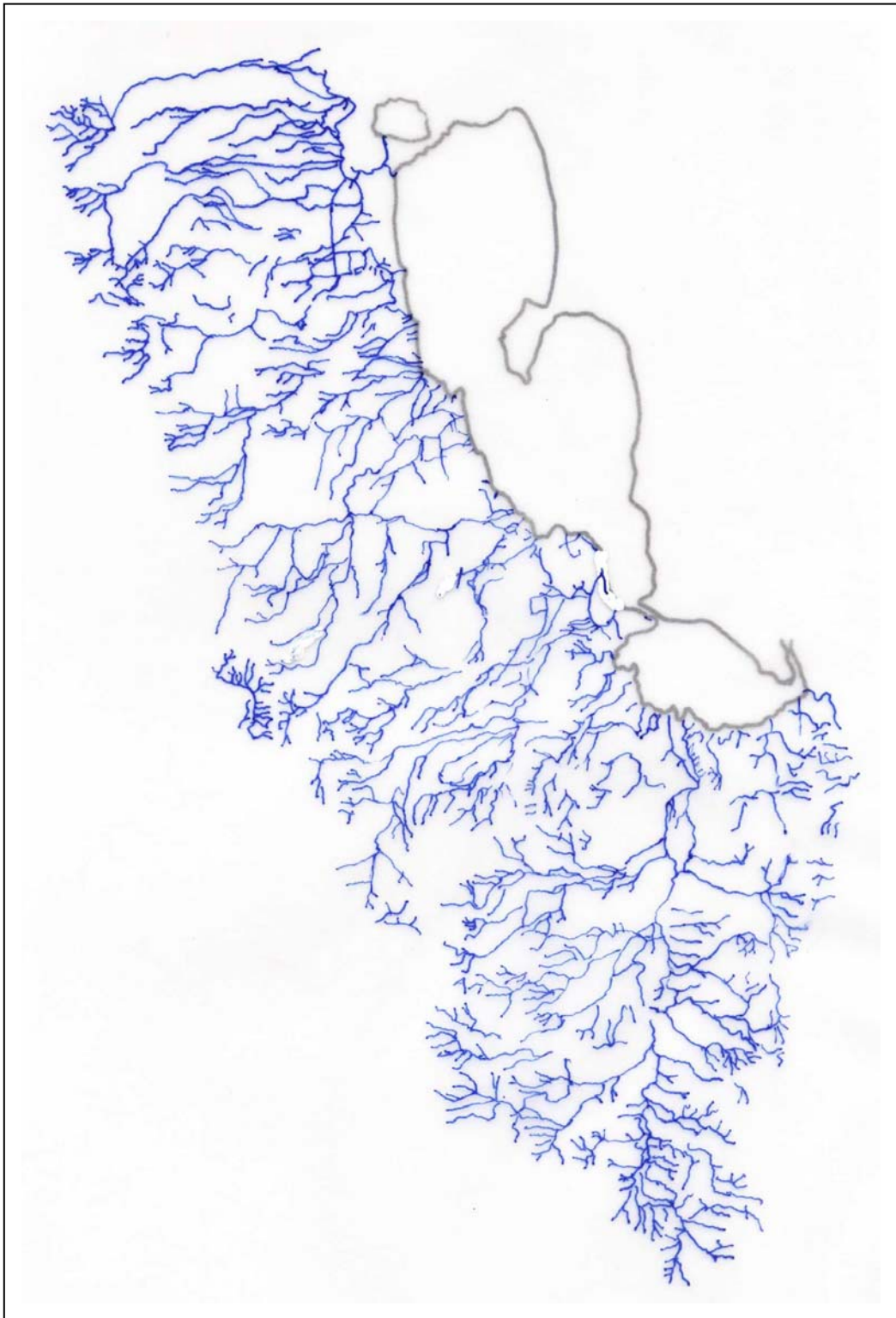
สภาพภูมิศาสตร์ดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญของระบบ 3 น้ำที่สร้างความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในทะเลสาบทั้ง 3 ตอน ตามที่ชาวบ้านเรียกว่าคลอง และนอกจากร่องน้ำธรรมชาติแล้ว บริเวณปากทะเลสาบยังมีพืชน้ำธรรมชาติ หมายถึง หาดทรายต่างๆ ช่วยทำหน้าที่ควบคุมการไหลเวียนของน้ำอีกทางหนึ่งของด้านทะเลสาบตอนล่าง

ดังนั้นทะเลสาบ 3 น้ำจึงอาศัยปัจจัยทางธรรมชาติดังกล่าว จากคลองต่างๆ เชื่อมทะเลสาบ และหาดต่างๆ ที่ปากทะเลสาบ โดยการอธิบายจากชาวประมง ดังนี้

เส้นทางสำคัญๆ ที่เชื่อมน้ำทะเลสาบกับอ่าวไทยเข้าด้วยกันมี 2 ทางใหญ่ คือ คลองเชื่อมทะเลสาบกับอ่าวไทยในบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ และปากทะเลสาบ

การวิจัยของอาสาสมัครชาวบ้าน ได้ลงพื้นที่ย้อนรอยค้นหาคลองธรรมชาติเดิมซึ่งเป็นองค์ประกอบของทะเลสาบ 3 น้ำ สรุพบว่า คลองเชื่อมทะเลสาบกับอ่าวไทยนั้นมีมากกว่า 20 คลอง ในบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ นับจากทางตอนเหนือจากอำเภอกระโนนตถึงอำเภอเมืองสงขลา ได้แก่ คลองแพรกเมือง คลองแค-ปากกระวะ-ท่าเขิน คลองบางหรอด คลองศาลาหลวง คลองเปิด-ท่าบอน คลองรับแพรก-ปากแตระ คลองระโนด-อยู่ตะเภา คลองระโนด-ระวะ-พังยาง คลองเชิงแส-เจดีย์งาม คลองท่าคุระ-เจดีย์งาม คลองหนัง-พังกก คลองโพธิ์ใหม่ คลองบางตัวน คลองศรีไชย คลองโหนดรอบ(สทิงพระ) คลองแหลมวัง คลองพรวน คลองมีไร คลองห้วยลาด

พื้นที่ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบประกอบด้วยคลองสายต่างๆ จำนวนมาก

ระบบคลองต่างๆ เชื่อมทะเลสาบกับอ่าวไทย

คลองระฆัง คลองสำโรง คลองเหล่านี้มีปลายด้านหนึ่งที่ต้นน้ำคือทะเลสาบ และปลายอีกด้านหนึ่งจะออกไปทางอ่าวไทย

ทว่าจุดที่สำคัญที่น้ำในทะเลสาบและอ่าวไทยสามารถถ่ายเทถึงกันได้สะดวก คือ ปากกระวะ ซึ่งนับเป็นปากใหญ่สุดในบรรดาคลองที่กล่าวถึงข้างต้น โดยในช่วงระยะเวลาหนึ่งในรอบปีจะเกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า วะแตก

ปากกระวะ พนังธรรมชาติในการควบคุมระบบน้ำทะเลสาบ

ก่อนที่ปากกระวะจะถูกปิดด้วยประตูเขื่อน ระบบน้ำทะเลสาบได้รับการควบคุมโดยพนังทรายธรรมชาติตามฤดูกาล ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยของลม และฝน ปากกระวะถูกเปิดเพราะฝน น้ำจืดจากเทือกเขามียามากพอผลักดันพนังทรายออก ตามที่ชาวประมงเรียกว่า ปากวะเปิดเดือนอ้าย และเมื่อถึงเดือนยี่ปากวะปิดด้วยลมทะเลซึ่งพัดทรายมาทับถมเป็นพนังธรรมชาติ นอกจากนี้การปิดเปิดตามฤดูกาลยังสอดคล้องกับการเข้าออกของสัตว์น้ำกร่อย ชาวประมงแถบทะเลน้อยรู้ว่า มีสัตว์น้ำกร่อยจากทะเลอ่าวไทยเข้าสู่ทะเลสาบได้

“ปากกระวะมันจะเปิดจะปิดไม่แน่นอนมันขึ้นกับอิทธิพลของน้ำจืด เพราะว่าเวลามันเปิดมันจะเปิดด้วยแรงของน้ำจืด แต่เวลาปิดจะปิดด้วยกระแสลม คลื่นซัดดันทรายเข้ามาปิด บางปีก็แตกมันขึ้นอยู่กับฝนที่ตก ถ้าฝนตกหนักลงมาเมื่อใด น้ำมันจะเข้าทางคลองท่าเข็น ลงไปจากคลองแดนไปเข้าคลองท่าเข็นแล้วลงไปผลักดันออก มันแตกทุกปีแม้แต่ว่าน้ำฝนไม่มากมันยังแตกแตกเพราะว่ามันมีอยู่ฤดู พอคลื่นแตกขึ้นมันจะเซาะตลิ่งมันจะกัดจนเท่าว่าลู่ออกมาในคลองมันก็แตกได้ แต่ว่าถ้าปีไหนน้ำฝนไม่มากมันแตกอยู่ไม่นาน เพราะนั้นมันขึ้นอยู่กับอิทธิพล ถ้าน้ำจืดมากมันจะแตกเร็ว ถ้าน้ำจืดน้อยมันจะปิดเร็ว”¹⁸

“เดือนอ้ายฝนตกหนัก เลสาบบ้านเรามันสูง เดือนอ้าย คือ วะแตก เดือนยี่ลมเปลา ๆ น้ำแห้งแต่ว่าไม่มาก น้ำไหลจากทะเลสาบออกเลนอก เดือนยี่น้ำจากอ่าวไทยสูงกว่าทะเลสาบ แล้วลมนอกมันจะพัดน้ำเข้ามา เพราะว่าถ้าเดือนสิบสองไปถึงเดือนอ้ายฝนจะหนัก น้ำในคลองวะล้นน้ำเต็มทีวะแตกมันมี 2 ระบบ คือ หนึ่งพายุแรง สอง พายุนาน ถ้านานเดือนยี่ ถ้าแรงหัวเดือนสิบสองกับเดือนอ้าย แต่มันแตกเพราะน้ำดัน ไม่ใช่เพราะพายุ พายุที่พัดนั้นมันพัดน้ำเต็มแล้วเข้าหลังจากวะแตก น้ำมันเซาะสันทราย ข้างในน้ำดันเงียบ ๆ แต่ข้างนอกนั้นเพราะพายุ เป็นคลื่นเข้ามา ตามที่ปะเหล๊ะแกเล่า แกว่า ฝนตกหนักน้ำมาก ถึงน้ำมันสูง มันจะไปเซาะสันทรายนั่น พอใหญ่เข้า ใหญ่เข้า มันก็แตก หนึ่ง ๆ ไม่ใช่ว่ามันแตกที ทีละนิด ทีละนิด มันส่งกันทั้งสองตัวทั้งลมและน้ำ”¹⁹

¹⁸ นายล้วน โรสิกะ บ้านบนเมือง อ.สิงหนคร จ.สงขลา

¹⁹ นายหยัด ฝ่าละเย็บ บ้านเกาะเสือ / นายมูฮำหมัด ขุนล่า บ้านบ่อทึง อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง

“ในฤดูมรสุมเดือนสิบสองเดือนอ้าย ปากวะเข้ามาเดือนอ้ายช่วงน้ำใหญ่ น้ำมันเข้ามาทางคลอง มันเปิดเปิดโดยอัตโนมัติ ไม่ได้ไปลอกมัน น้ำทะเลสาบหนุนไป น้ำอ่าวไทยมันสาด น้ำทะเลสาบก็หนักออกไป ถึงมันออกจืดเดียว บ้อ บ้อ เปิดอัตโนมัติ ถึงกุ้งปลามันเข้ามาจับหูแรกนั้น มันเข้ามาจับน้ำจืด น้ำเค็มก็เข้ามาแต่น้ำจืดมันมากกว่า ช่วงที่เป็นน้ำกร่อยเข้าไปถึงเลนน้อยได้ เข้าทางคลองนางเรียม น้ำจากอ่าวไทยมันจะหนุนเข้า แต่มันจะเป็นช่วงๆ”²⁰

ปากทะเลสาบ

ในส่วนทะเลสาบตอนล่างซึ่งเชื่อมกับทะเลอ่าวไทย การเข้าออกของน้ำจืดและน้ำทะเลบริเวณปากทะเลสาบสงขลา (แถบบ้านเล อำเภอสิงหนคร) ไหลผ่านหาดทรายผุด แหล่มสนอ่อน ซึ่งยื่นยาวออกไปถึงศาลทวดหุ่ม และหาดเล็กหาดน้อยมากมาย เช่น หาดทรายแก้ว หาดลุงอ๋า หาดลุงปาน หาดนก

หาดต่างๆ ที่ปากทะเลสาบ เป็นเสมือนผนังธรรมชาติและแหล่งประมงหน้าบ้านของชาวประมงปากทะเลสาบ

ชาวประมงอธิบายว่า หาดเหล่านี้เป็นเสมือนกำแพงธรรมชาติที่กั้นไม่ให้น้ำจากอ่าวไทยทะลักเข้าในทะเลสาบมากจนเกินสมดุล โดยมีร่องน้ำ 3 ร่อง คือ หนึ่ง ร่องที่ผ่านออกไปทางหาดสมิหลา สอง ร่องที่ทอดตัวไปตามแนวตลิ่งขึ้นไปทางทิศเหนือถึงบ้านม่วงงาม และสาม ร่องที่อยู่ระหว่างสองร่อง ทั้ง 3 ร่องน้ำจึงเป็นเส้นทางเดินเรือในช่วงน้ำลดด้วย

นอกจากนี้ ปริมาณน้ำเค็มที่จะเข้าสู่ทะเลสาบได้จะต้องอาศัยคลื่นลมของทะเลอ่าวไทยเป็นตัวผลักดันด้วย หากว่าลมทะเลมีความแรงมากก็จะดันน้ำเค็มให้เข้าสู่ทะเลสาบได้มาก

ในช่วงน้ำลดเช่นนี้ บริเวณปากทะเลสาบจึงอุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์น้ำ เป็นแหล่งอาหารของสัตว์ปีกนานาชนิด โดยเฉพาะนกนางนวล

“ราวเดือนสามหาดทรายแก้วผุด เดือนสี่หาดบริวาร์เริ่มผุด สันทรายจากแหลมสน มันจะเป็นสันทรายไต้หวัน มันจะมีร่องน้ำอยู่เป็นระยะๆ 2 – 3 ร่อง ให้เรือเข้าออก แต่เรือใหญ่เข้าออกไม่ได้ มันจะผุดหาดบริวาร์อีก 2 – 3 หาด แล้วหาดพวกนี้เมื่อผุดขึ้นแล้วนกนางนวลเป็นร้อยๆ พันๆ มาอยู่ เพราะความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในทะเลสาบ ปลาลูกเมธิระ ปลาจิงจ้ง แล้วพอไปเกาะหนูเกาะแมว ผุงปลาโอ ปลาทูน้า ขึ้นมาเป็นร้อยๆ พันๆ

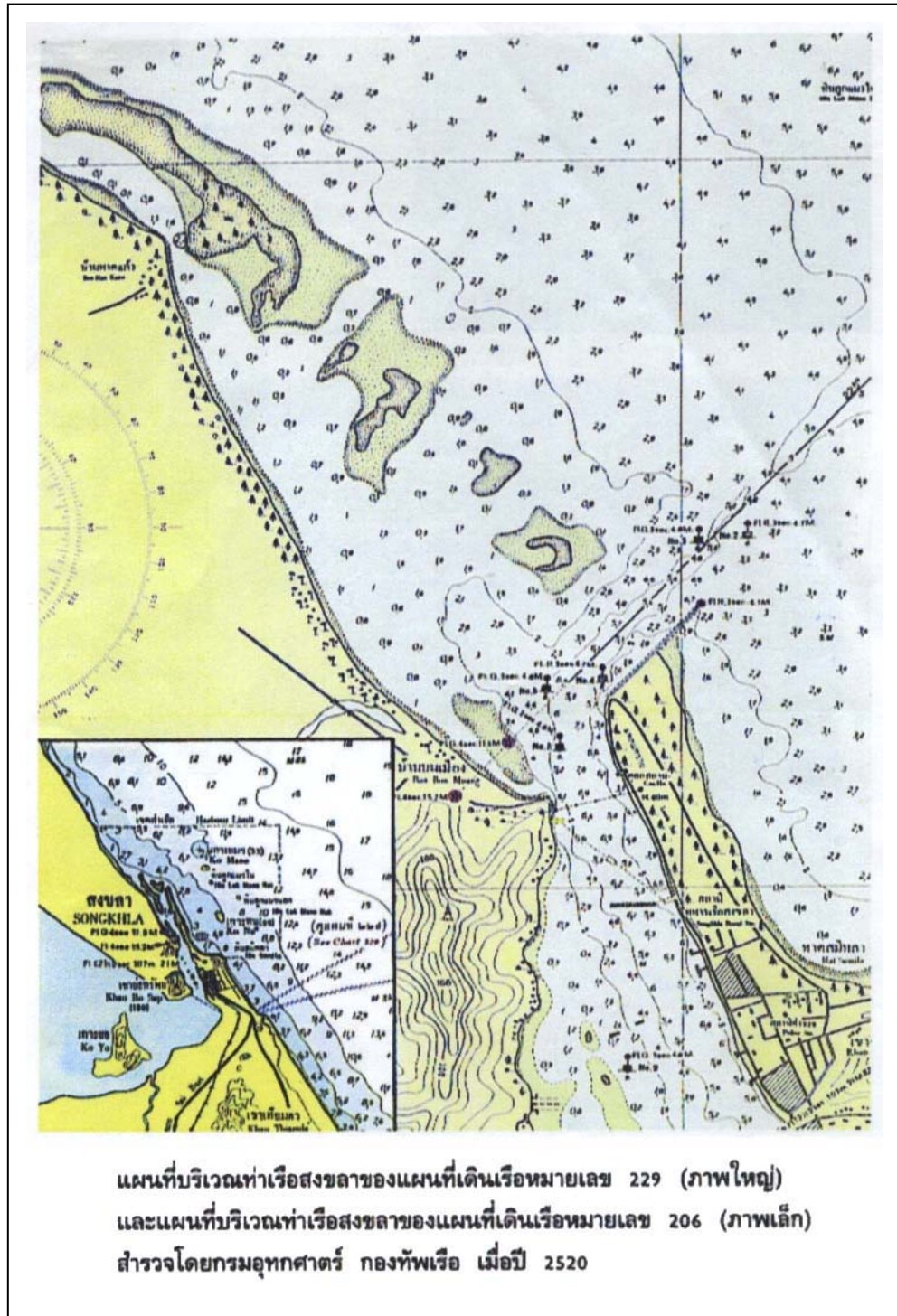
เมื่อกี้ออกถึงหาดทรายแก้ว กับหาดบริวาร์ ที่หาดบริวาร์เหล่านี้เป็นสันทราย หาดไต้หวันมันจะมีร่องน้ำสำหรับเรือออกแต่ร่องไม่กว้างมาก เรือใหญ่เกินก็ออกไม่ได้ แล้วมีอีกร่องไต้หวันตามชายฝั่งไปเลย เวลาฤดูหน้าแล้งร่องนี้เราออกไม่ได้ติดสันทรายเลยออกไปตามร่องริมฝั่ง เรือโดยสารเล็กแล่นถึงสทิงพระ ปากร่องไปออกโรงแรมหาดแก้ว มันจะเลาะไปทางในหาดทรายแก้วทุกร่องน้ำไม่เคยปิด ไม่เหมือนปากกระวะ ร่องนี้ออกไปพันแหลมออกไปร่องหนึ่ง เรือลำเลียง

²⁰ นายคล้าย ศรีสุวรรณ บ้านบ่อนนท์ อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง

คลองต่างๆ ที่เชื่อมทะเลสาบกับอ่าวไทย (บริเวณอำเภอระโนด)

ปากทะเลสาบสงขลา (หัวเขาแดง)

สินค้า ยางจากเรือใหญ่เข้าทางร่องนี้ อีกร่องหนึ่งผ่านหาดลูงอ่า หาดแก้ว ร่องนั้นไว้สำหรับหน้าคลื่น เพราะหน้าคลื่นร่องโน้นลึก คลื่นมันจัด ถึงตรงนี้มีมันตื้นกว่าเรือก็แทรกได้ พอเข้าหน้าคลื่นก็ไปออกร่องที่เกือบถึงหาดทรายแก้ว แต่ร่องที่หาดทรายแก้วเป็นร่องที่เรือลำเลียง เรือลากจูงไม่ออก แต่มีเฉพาะเรือโดยสาร แต่ก่อนร่องน้ำมันมีอยู่ 3 ร่อง เมื่อก่อนนั้นกระแสน้ำจะไหลไปทางทิศใต้กระแสน้ำหนึ่ง ผ่านแหลมสมิหลา เก้าเส้ง อ้อมแหลมนี้แล้วตีเข้าไป พอตีเข้าไป อีกกระแสน้ำมาจากทิศเหนือ กระแสน้ำนี้จะมากระแทกกันแล้วเข้าทะเลสาบ มันจะเป็นแนวเกลียวข้างนอก แล้วผลึกเข้ามาหัวเขาแดง เรือแจวแจวไม่ขึ้นมันเขี้ยวแรง ไม่ใช่ว่ามันเขี้ยวเบาๆ²¹

สอง ระบบลมท้องถิ่น กับภูมิปัญญาประมงทะเลสาบ 3 หน้า

ก่อนชาวประมงจะออกเรือหากุ้งปลา ล้วนมีการวางแผน ประเมินความชุกชุมของสัตว์น้ำ และเตรียมเครื่องมือที่เหมาะสม โดยอาศัยข้อมูลจากอดีต และสภาพที่ปรากฏ ข้อมูลจากอดีต หมายถึงฤดูกาลซึ่งบอกว่าเป็นช่วงอด (ช่วงที่หาปลาไม่ได้) หรือช่วงอุดมสมบูรณ์ ประกอบกับสภาพดินฟ้าที่ปรากฏในขณะนั้น ซึ่งข้อมูลที่รวบรวมจากชาวประมงที่นำเสนอนี้เป็นสภาพระบบทะเลสาบตามฤดูกาลธรรมชาติ ซึ่งสัมพันธ์เป็นประสบการณ์ หรือภูมิปัญญาประมงทะเลสาบโดยมีแกนความรู้สำคัญคือ ความรู้เรื่องลม กระแสน้ำ พืช เครื่องมือจับสัตว์น้ำ แหล่งอาศัยและวงจรสัตว์น้ำกร่อย

ทั้งนี้ ฤดูกาลในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงคลาดเคลื่อนไปมาก ดังที่เรียกว่า ธรรมชาติแปรปรวน ซึ่งมีสาเหตุจากการกระทำของคนและการเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศในช่วง 10 ปี หลัง อาทิ สภาพน้ำไม่เดิน น้ำนิ่ง ทำให้อวน กัดต่างๆ หรือโพงพางแถวปากทะเลสาบ หมดสภาพในการจับสัตว์น้ำ จากที่เคยสร้างเศรษฐกิจให้ชุมชนแถบหัวเขาหลายชั่วรุ่น เพราะการปิดกั้นปากทะเลสาบเป็นต้น

ลมท้องถิ่นในลุ่มน้ำทะเลสาบ

ระบบลมท้องถิ่นที่รวบรวมจากกลุ่มชาวประมง²² ประกอบด้วยลมว่าว ลมนอก ลมเพา ลมอุตรา ลมพลัดหลวง พลัดกลาง พลัดยา พลัดปัด ลมหลาดัน ลมยาวเล มีรายละเอียดดังนี้

เดือนสิบเอ็ด เดือนสิบสองมาเรื่อยๆ ฝนหนัก ลมว่าวขึ้น ทำให้น้ำขึ้นมา น้ำใหญ่ ภาษาชาวบ้านเรียก น้ำพอง ถ้าน้ำเค็มขึ้นกุ้งปลามันก็ขึ้น มันมาจากทะเลอ่าวไทย น้ำขึ้นมากกว่าน้ำลงขึ้น 8 ชั่วโมง ลง 4 ชั่วโมง บางที่ไม่ลงเลยก็ว่าได้ เดือนสิบเอ็ดนี้น้ำเริ่มขึ้นไปเรื่อยๆ เดือนสิบเอ็ดต่อเดือนสิบสอง

²¹ อ้างแล้วใน 18

²² เวทีสังเคราะห์ข้อมูล ครั้งที่ 1 และ 2

ลมนอกจะอยู่ที่เดือนสิบสองไปเดือนอ้าย ไปหัวเดือนยี่ ให้ผลเหมือนลมนว่า ถ้าคลื่นหนักคลื่นใหญ่ ช่วงนั้นช่วงใกล้อด ถ้าได้ก็ไต่ช่วงนี้ มันจะอัดเท่าไรก็แล้วแต่ ขึ้นตั้งแต่ 1 คำ ถึง 9 คำ มันพัดอืดๆ น้ำไม่ลง แต่ถ้า 13 คำข้างขึ้นน้ำต้องเดินแน่

เดือนยี่เดือนสามลมเพา ที่เป็นตัวหลักคือ ลมเพาผสานกับลมนอก แต่ก่อนที่ลมนอกจะย้ายมาลมเพา เป็นลมอุตราพัด 3 วัน 5 วัน พัดไม่หยุด อัดน้ำไม่ให้ถอยกลับไปปากสงขลา ลมเพาจะมาปลายเดือนยี่ สาม สี่ ห้า ลมนี้จะซัดน้ำในทะเลสาบให้เข้ากันหมด หัวน้ำเขียว (น้ำเค็ม) พาพันธุ์กุ้งพันธุ์ปลาให้เข้าสู่ทะเลสาบมากยิ่งขึ้น

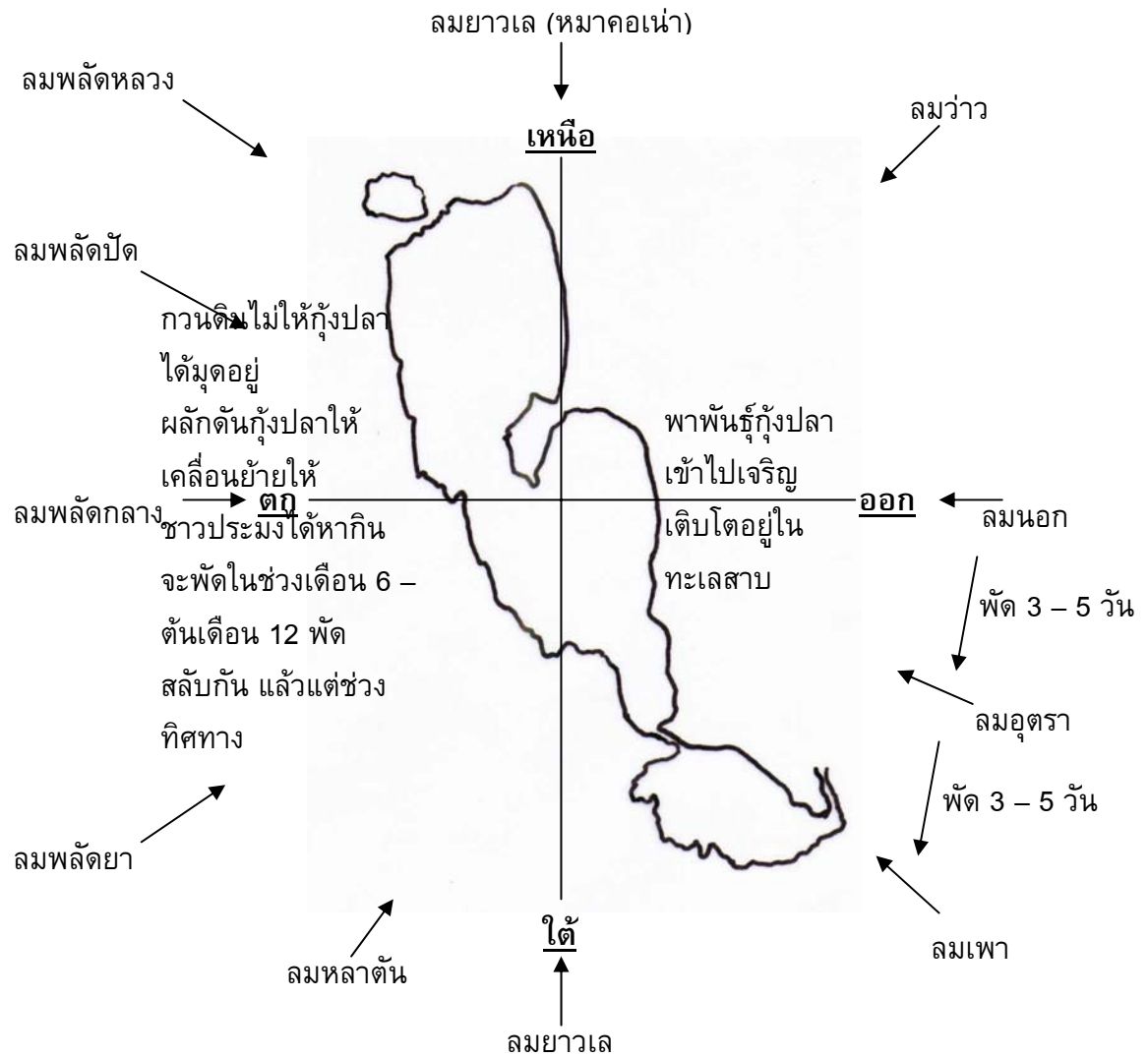
เดือนหกไปเดือนสิบ เป็นลมพัดต่างๆ พัดหลวง พัดกลาง พัดยา พัดปิด เดือนหกเดือนเจ็ด พัดเขียวฝนพัดมันจะตกแล้ว มันขึ้นขึ้นฝนขึ้นลม คือ พัดหลวง พัดกลาง มีคลื่น ลมเสียว คลื่นใหญ่ ลมพัดทำให้น้ำลง น้ำเดิน ให้กุ้งปลามาตามน้ำ เป็นหน่วยก่อกวน กวนดินไม่ให้กุ้งปลามันที่ยวนนอนที่ยวมุดอยู่ ลมนี้มันดึงให้กุ้งปลาขึ้นมา ลมพัดมันจะผลัดเปลี่ยนกันพัด ดูทิศทางได้ว่าเป็นลมพัดแบบไหน ลมหลาดัน เป็นลมเย็นๆ สบายๆ ถ้าสมมติว่าคืนนี้ลมพัดยาลงจะได้กุ้งมาก แต่ถ้าคืนหลังลมหลาดันลง หากินไม่ได้เราเรียกลมอด พอลมหลาดันพัดน้ำจะไม่ไหล มันพัดเรื่อยๆ ทำให้น้ำใส กุ้งปลามันได้พักผ่อน ปลาจะซ่อนตัว กุ้งจะไม่เดิน แต่ลมนี้ไม่ได้พัดทั้งปี เอาแน่นอนไม่ได้ ส่วนมากจะพัดตอนหัวรุ่งราวตีสามถึงตีหก พอแดดออกมันก็เงียบแล้ว ลมยาวเล ถ้ามาจากทิศใต้มากกว่าทิศเหนือ จะมีผลต่อการขึ้นลงของน้ำ แต่ถ้าเดินมาจากทิศเหนือลงใต้ จะมีความแรงมากกว่า ช่วงเวลาไม่แน่นอน

“เรื่องลมกับน้ำมันแยกกันไม่ได้ น้ำเค็มเข้าเดือนยี่ต่อเดือนสาม ทั้งทะเลสาบสงขลาเต็มไปด้วยน้ำเค็มเพ มันจะเข้ามามันจะขาวไปปนไปเหมือนยาหมอนั้นแหละ เขาเรียกว่าน้ำยิกกัน น้ำเค็มยิกน้ำจืด ถ้าลมอัดขึ้นมามาก ลมแรง มันทำให้เค็มแล้ว มันจะอัดน้ำจืดเข้าคลองถึงพันปากพะยูนปากกรอ มันขาวที่ฮืด ที่ฮืด น้ำเค็มที่บุกเข้ามา มันจะกลืนน้ำเค็ม มันจะสู้กัน เราดักนี้ใช้ไหม ขึ้นเค็มพอลงจืด ในช่วงเดือนสาม ขาขึ้นเค็ม หลังจากนั้นสัก 1 ชั่วโมง น้ำจืดเสียแล้วหลาวมันจะขาวไปขาวมา ลมอัดมันจะขาวเข้าเร็ว”²³

โดยสรุป อิทธิพลของกระแสลมที่มีการจับสัตว์น้ำของชาวประมงทะเลสาบสงขลาในด้านกระแสน้ำ และวงจรสัตว์น้ำ ดังนี้

กระแสลมที่พัดผ่านเข้ามาในทะเลสาบสงขลาแต่ละทิศทางนั้น เป็นเสมือนตัวเร่งให้กระแสน้ำเคลื่อนที่ได้เร็วขึ้น ทั้งกระแสน้ำจืดและกระแสน้ำเค็ม กล่าวคือ ลมที่มาจากทางตะวันออก อันได้แก่ ลมว่าว (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ลมนอก (ตะวันออก) ลมอุตรา (ตะวันออกเฉียงใต้) และลมเพา (ตะวันออกเฉียงใต้) มีอิทธิพลให้กระแสน้ำเค็มจากทะเลอ่าวไทยไหลเข้าสู่ทะเลสาบ ที่ชาวบ้านว่า “ลมอัดน้ำเค็ม” จะทำให้น้ำขึ้นเชียวกว่าน้ำลง

²³ นายก่อไผ่ ะยี่หมื่น บ้านหัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา

ลมที่พัดน้ำเค็มให้เข้าสู่ทะเลสาบนี้จะแบ่งออกเป็น 2 รอบ คือ รอบแรก เป็นลมว่าว ในช่วงเดือนสิบเอ็ด สิบสอง เมื่อลมว่าวสงบเข้าเดือนสิบสองจึงเป็นลมออก และลมอุตราที่พัดตักน้ำเอาไว้ไม่ให้กลับลงมา จากนั้นจึงเข้าสู่ รอบสอง ปลายเดือนยี่ สาม สี่ ซึ่งเป็นรอบของลมเพาที่พัดพัดน้ำเค็มจากอ่าวไทยให้เข้าสู่ทะเลสาบได้ทั่วถึงยิ่งขึ้น ลมที่มาจากทางตะวันตก อันได้แก่ ลมพัด ทั้งพัดหลวง (ตะวันตกเฉียงเหนือ) พัดปัต (ตะวันตกเฉียงเหนือ) พัดกลาง (ตะวันตก) และพัดยา (ตะวันตกเฉียงใต้) ลมพวกนี้จะส่งอิทธิพลให้น้ำลงมากกว่าน้ำขึ้น ทำให้ น้ำมีความขุ่นความใส กระแสลมนอกจากจะส่งผลต่อการขึ้นลงของน้ำแล้ว ยังเป็นตัวการที่ทำให้ น้ำเค็มและน้ำจืดผสมผสานเข้าด้วยกัน ก็คือทำหน้าที่เป็นตัวเคล้าน้ำให้เข้ากันด้วยอีกหน้าที่หนึ่ง

“ลม” เพื่อลมหายใจของชาวประมงทะเลสาบ

ปัจจัยที่มาของความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบว่า เกิดจากระบบน้ำไหลเวียนระหว่างทะเลสาบกับทะเลอ่าวไทย ซึ่งการไหลเวียนของน้ำได้รับอิทธิพลจากลม ลมช่วยพัดพาสัตว์น้ำออกไปวางบริเวณน้ำกร่อย โดยทางเข้าออกของสัตว์น้ำคือคลองต่างๆ บนฝั่งสทิงพระ และปากทะเลสาบ โดยเฉพาะลมเพา ลมตะวันออก ลมพัดหลวงซึ่งพัดพาสัตว์น้ำเข้าทะเลสาบ อาทิ ปลากระบอก ปลากระพง ลมนอกพากุ้งตัวอ่อนเข้าทะเลสาบ

“ที่นี่เมื่อลมส่งพันธุ์สัตว์น้ำเข้ามาสู่ทะเลสาบ เลยเป็นสาเหตุหนึ่งทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ลมทะเลที่ว่ามีอิทธิพลต่อการส่งพันธุ์สัตว์น้ำเข้ามาสู่ทะเลสาบ หนึ่งในลมที่ส่งพันธุ์สัตว์น้ำเข้าทะเลสาบมากที่สุด คือ ลมเพา ถ้าลมนี้หนักปีไหน น้ำจะใหญ่มากแล้วจะมีกระแสน้ำเขียว เข้าในทะเลสาบเป็นอย่างมาก แล้วจะส่งพันธุ์กุ้งพันธุ์ปลาเข้ามา ปีนั้นสัตว์น้ำในทะเลสาบ พวกกุ้ง พวกปลาที่ระโนดผมไปดูเขาทอดแห กุ้งหัวมันได้เป็นลำเรือ ไม่ใช่หน่อยๆ ที่นั่นแหละคือความอุดมสมบูรณ์ส่วนหนึ่งอิทธิพลของน้ำทะเลช่วย

สอง ลมตะวันออกคือลมจะพัดมาจากทิศที่ดวงอาทิตย์ขึ้น นั่นก็เป็นอิทธิพลหนึ่งที่ทำให้เกิดน้ำขึ้นน้ำลง และให้อิทธิพลส่งพันธุ์สัตว์น้ำเข้ามาสู่ทะเลสาบ เป็นลมที่ช่วยให้ฤดูนี้น้ำขึ้นลงตามปกติ ให้น้ำขึ้นลงในระหว่างทะเลสาบกับอ่าวไทยขึ้นเขียวลงเขียว เพราะฉะนั้นในทะเลสาบจะมีพันธุ์สัตว์น้ำไขปนไว้ในน้ำทะเลตลอดปี ไม่เคยมีการว่างเว้น เมื่อน้ำขึ้นเขียวก็ส่งเข้ามา เวลา น้ำลงไหลออกมันก็ส่งไอ้พวกที่เจริญเติบโตแล้วไปให้จับเป็นอาหาร

แต่พอพันท่านฤดูเดือนสาม เดือนสี่ไปแล้ว มันจะเป็นลมบก เป็นลมจากตะวันตก ลมพัดยาไม่มีอิทธิพลต่อการให้คุณให้โทษ แต่มันจะเป็นลมที่แตงน้ำ แทนที่ทะเลสาบน้ำขุ่นอยู่เหมือนเดิม พอมีลมพัดยาพัดมาน้ำจะใส พัดกลางมันจะมีอิทธิพลอยู่ในส่วนที่ว่าช่วยผลักดันกุ้งปลาที่เจริญเติบโตแล้วยังไม่ยอมออกให้ออกทะเลน้ำลึก แต่ในขณะที่เดียวกันพัดกลางนี้จะทำให้น้ำขุ่นเพิ่มขึ้น เพราะมันพัดแรง แต่ที่แรงที่สุด คือ พัดบัด พัดบัดจะทำให้น้ำขุ่นขึ้น ปลาแทนที่จะไม่ถูกอวนกลับติดกลับถูก เพราะว่าปลาขุ่นเข้าถึงมันก็ไม่หลีก

ที่นี้อีกลมหนึ่งถือว่าเป็นลมที่ดีที่สุดในฤดูลมในก็คือ พัดหลวง ลมนี้เป็นลมที่ให้ประโยชน์อย่างมาก สมัยก่อนปลาออกจากทะเลปากพนัง หรือแม้แต่ปลาจากชะอวด ปากกราย ปากยิง ปากยา อะไรต่างๆ ที่ออกมา พอได้พัดหลวงมันจะส่งมาเลย แทนที่ว่าจะ 5 วันมาถึง กลับ 2 วันถึง มันจะมาตามลม ถ้าปีไหนพัดหลวงจัด ปลาพง ปลาบอกชุมจริง ๆ”²⁴

ลมสามสิบ – ช่วงอดของชาวประมง

²⁴ อ้างแล้วใน 18

“ได้ถามคนแก่ ฟังเขาเล่ามา ช่วงวะแตกที่เขาว่าวะแตกมันเนื่องมาจากว่า พอว่าเดือนเก้า เดือนสิบ ฝนตก น้ำลงจากสายคลองต่างๆ มันจะลงไปแล้วไปตามที่ว่า คือหาดทราย สันทราย คือ ถ้าตัววะแตกตรงนั้น ธรรมชาติของสัตว์น้ำมันจะขึ้นทวนน้ำอยู่แล้ว ลูกกุ้งลูกปลา มันจะขึ้นช่วงนั้นแหละ และก็มาใหญ่และอยู่ในนี้ ผสมพันธุ์ เกิดไข่ออกเต็ม แต่พอเดือนสาม สี่ บ้านเราเขาเรียกลมว่าวะจะแรง คนแต่ก่อนเขาเรียกลมสามวัน ลมเจ็ดวัน ลมสิบห้าวัน แล้วก็ลมเดือนหนึ่ง แต่ว่าโดยรวมเขาเรียกว่าลมสามสิบ บ้านเรานั้น ซึ่งแต่ก่อนนั้นหมู่บ้านชาวประมงเรือขึ้นคลองช่วงลมสามสิบนั้นแหละ เรือจะออกไปไม่ได้เลย แล้วก็ช่วงลมสามสิบนั้นแหละที่เขาว่ามันพัดแรง เขาเรียกว่าเลบ้า เขาว่ามันจะมาปิดสันทราย มันมาปิดที่ละนิด ที่ละนิด พอลมหย่อนทรายนั้นก็ไม่ได้ไป เลยมันปิดอัตโนมัติ แล้วส่วนน้ำเค็มที่ว่ามันผสมกับน้ำจืดก็มันกร่อยเล็กน้อย ที่น้ำเค็มได้ขึ้นมาส่วนตรงนั้น น้ำเค็มจะขึ้นจากปากน้ำสงขลาในช่วงเลบ้า เพราะมันอัดน้ำขึ้นทางนี้ แต่มันจะไม่พามาเลหลวงทางนี้แหละ เพราะน้ำจืดมันมาก แต่ก่อนเขาว่าไม่ผ่านหัวแหลมไป ส่วนมากมันจะอยู่ช่วงนี้ ตอนปากวะ น้ำกร่อยจะเข้ามาแถวฝั่งตะวันออกของเลหลวง มันจะผ่านมาแต่ไม่ถึงมานี้แหละ พอมาถึงนี้มันเริ่มเจือจางแล้ว”²⁵

การจับสัตว์น้ำของชาวประมงทะเลสาบจะต้องมีความรู้กระแสลม การขึ้นลงของน้ำตามจันทร์คติ วงจรสัตว์น้ำ และเลือกใช้เครื่องมือประมง ดังนี้

ความรู้เรื่องพีชน้ำ

บริเวณที่มีพีชน้ำงอกงาม สัตว์น้ำก็จะมีชุมชุมเป็นพิเศษ เนื่องจากพีชน้ำเหล่านี้เป็นอาหารของสัตว์น้ำ เช่นสายหนามเป็นตัวยกกว่ากุ้งปลาอุดมสมบูรณ์ สายหรือสาหร่ายในน้ำกร่อยซึ่งงอกในช่วงน้ำหวานและถูกทำลายในช่วงน้ำเค็ม แต่สายเหล่านี้ลดน้อยไปในบริเวณทะเลน้อยเพราะปิดปากกระวะ ทำให้เป็นน้ำจืดทั้งหมด

“ถ้าเป็นน้ำกร่อย พีชจำพวกสาย (สาหร่าย) สายนั้นเป็นอาหารของสัตว์เหมือนกัน จำพวกสายหนาม สายใบ สายหางหมา แจด ราโพ ไคร หมู่นี้จะให้ประโยชน์สัตว์น้ำในเลด้วย และก็สัตว์บก เช่น นก ที่นี้สายมันจะงอกในน้ำหวาน ในน้ำกร่อยนั้น ถ้าน้ำจืดไม่งอก เค็มก็ไม่งอก มันจะงอกอยู่ในน้ำกร่อย พอหมู่นี้สมบูรณ์ทุกส่วนมันจะเป็นไปหมดเลย ปลาที่กินได้ นกที่กินได้ เหมือนนกยางมันจะกินไทร มันจะกินปลาชิว ปลาจำพวกเล็กๆ ที่อยู่ตามสาย ถึงปลาเล็กๆ มันจะอยู่กับไทร มันก็อยู่กับน้ำจืดน้ำกร่อย เค็มมันจะอยู่ไม่ได้ มันวังแจ็ด แจ็ด นกยางเจาะปোক อาหารมันดีแล้ว สมบูรณ์แล้ว ทุกชนิดมันจะขึ้นที่น้ำกร่อยหมด สมบูรณ์ไปทุกคนได้รับประโยชน์ ถามว่าพีชทุกชนิดงอกในฤดูไหน มันงอกในฤดูที่น้ำผสมผสานกันแล้วเป็นน้ำหวาน มันจะงอก พอมันงอกขึ้นมาอยู่ตั้งแต่เดือนห้า หก เดือนหก เจ็ด ฝนตกมาตีน้ำให้เป็นน้ำกร่อย ไป

²⁵ นายน้อย แก่นแท่น บ้านแหลมจองถนน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง

ถึงเดือนสิบเอ็ด สิบสอง น้ำจืดมา มันอยู่ได้ มันเริ่มแก่ โตไม่ได้แล้ว เดือนสามพอน้ำเค็มมา สายที่มันแก่ออยู่แล้วในเดือนสิบสองนั้น เดือนอ้ายมันแก่เต็มที่แล้ว มันไม่โต พอเดือนสามน้ำเค็มมันจะไปฆ่าสายเลย พอสายตาย เดือนยี่ลมใหญ่ หมู่มนอก ลมเพา ลมสามสิบ พัดพวกสายขึ้นตลิ่ง เลเตียนหล่าว พอกวาดเสร็จถึงเดือนหกฝนจะตกหนักทางฝั่งตก มาทำน้ำเค็มให้กร่อย แล้วออกต่อ เชื้อมันยังอยู่แล้ว มันจะเป็นพืชน้ำอยู่ตลอดเลย”²⁶

“มันขึ้นอยู่คนตอน ช่วงที่น้ำกร่อยแกมเค็มมันจะเป็นสายหนาม แต่พอกร่อยแกมจืดมันจะเป็นสายดอกกุล สายใบ มันจะอยู่พืชน้ำ”²⁷

“สิ่งที่ตามมา ถ้าว่าสายหนามงอกขึ้น กุ้งก้ามกรามสมบูรณ์ที่สุด ปลาชิ้ง ปลาบอก ปลาพง ปลากด เดือนหกนี้สมบูรณ์เต็มที เดือนอ้าย ยี่กัน”²⁸

ความรู้เรื่องเครื่องมือจับสัตว์น้ำ

เครื่องมือที่ใช้จับสัตว์น้ำต้องสัมพันธ์กับกระแสน้ำ กระแสลมและสัตว์น้ำที่ต้องการด้วยการศึกษาของ ดร.เลิศชาย ศิริชัย และนฤทธิ ดวงสุวรรณ (อ้างแล้ว) ได้แบ่งการใช้เครื่องมือประมงในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาตามสภาพพื้นที่ ดังนี้

ทะเลสาบตอนล่าง ได้แก่ โมระ แร้วปูดำ เบ็ดราว (เล็ก, ใหญ่) แห (แหแม่กุ้ง, แหกุ้งขาว)

แหนดรุนมือ (แหนดกุ้งเคย, แหนดกุ้งหัวแข็ง) โพงพาง อวนเลียต กัดกุ้ง

ทะเลสาบตอนกลาง ได้แก่ สุ่ม (สุ่มพังราว, สุ่มเทียว, สุ่มวง) แห (แหทอดพุ่ม, แหทอดลอยทุ่น) อวนใหญ่ ราวกุ้ง ไช (ไชแม่กุ้ง, ไชซั้ง) ชูดปลาช่อน หลอม (กัดปลา) กัดกุ้ง (อวนกุ้ง) และกัดล่อมปลา

ทะเลสาบตอนบน (ทะเลน้อย) ได้แก่ สุ่มวง แหทอดปักเทียว ยอ เบ็ดปัก ลัน โมระ อวนเลียต กัดล่อม กัดยี่ริง ไชกุ้ง ไชปลา

ด้วยประสบการณ์ที่สืบต่อหลายชั่วรุ่นของการทำประมงทะเลสาบ จึงเกิดความรู้เฉพาะในการจับสัตว์น้ำ ตั้งแต่วิธีการง่าย ๆ ไปถึงวิธีการที่ต้องลงทุนมาก ๆ เช่น การจับลูกสัตว์น้ำด้วยวิธีการดักด้วยกิ่งไม้ โพงพาง จะได้สัตว์น้ำมากในบริเวณที่น้ำไหล ไชหนึ่ง ต้องหมั่นสังเกตกระแสลมกระแสน้ำ

“พวกโพงพางเราถ้าว่ามีคลื่นหนัก คลื่นใหญ่ ช่วงนั้นช่วงแค่อัด ถ้าได้ก็ได้ช่วงนี้ มันจะอัดเท่าไรก็ได้แล้วแต่ ขึ้นตั้งแต่ 1 คำ จนถึง 9 คำ มันพัดอัดๆ น้ำไม่ลง ช่วงนั้นเราเตรียมเครื่องมือแล้ว แต่จะเป็นจะตายยังไง ถ้า 13 คำ ข้างขึ้นอยู่ไม่ได้แล้ว ต้องออกแล้ว น้ำต้องเดินแน่”²⁹

²⁶ นายหยัด ฝาละเหยียบ บ้านเกาะเสื่อ อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง

²⁷ อ้างแล้วใน 25

²⁸ นายจรัล สุวรรณศรี บ้านแหลมกรวด อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง

²⁹ อ้างแล้วใน 23

“โพงพาง สังเกตว่า ผนตกติ ลมดี น้ำดี น้ำไหลเขียว น้ำขึ้น เป็นน้ำพร้าว น้ำอุ่น ไม่เย็นจัด ร้อนจัด จะถูกดี”³⁰

“ในช่วงเดือนสิบสอง อ้าย หนาน้ำในทะเลสาบตอนล่างกุ้งปลาจะมีมาก ประมาณเดือนนี้สาม ปลารูป (เก๋า) จะเข้ามาแถวเตาอิฐ บางตาน ชาวบ้านจะหากิ่งไม้เล็ก ๆ มัดรวมเป็นกำแล้วไปปักไม้ให้ลูกปลาเข้าไปอยู่แล้วจับไปขาย ลูกปลานี้มาจากแควนางเงือก พอมาถึงหัวแหลมก็จะเข้าทะเลสาบ พอเดือนสี่ ห้า ชาวหัวเขาจะสอนกุ้ง เอาลูกกุ้งมาทำกะปิ ลูกกุ้งจะเข้ามาที่หัวเขา ทำสะพาน พอโตขึ้นจะเป็นกุ้งหัวมัน กุ้งหางแดง กุ้งขาว”³¹

ทั้งนี้การคาดการณ์ถึงความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ แหล่งสัตว์น้ำ วงจรและพฤติกรรมของสัตว์น้ำ มีดังนี้

การคาดการณ์ถึงความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ

สัตว์น้ำที่ชาวประมงต้องการโดยมาก คือ กุ้งและปลาน้ำกร่อย เนื่องจากสามารถเก็บบริโภคในครัวเรือนและจำหน่ายได้ราคาดี กุ้งปลาน้ำกร่อยของทะเลสาบมีรสชาติดีกว่าแหล่งอื่น ทำให้ราคาขายสูงตามไปด้วย ปลาชี่เกะ ปลาชี่ตัง เป็นที่นิยมบริโภคในครัวเรือน ส่วนกุ้งนิยมนำไปขายทั้งในตลาดนัดและตลาดเมืองหาดใหญ่ เมืองสงขลา

ชาวประมงรู้ว่าปลาและกุ้งมีพฤติกรรมแตกต่างกัน ปลาเดินน้ำลึก ส่วนกุ้งเดินน้ำตื้น เช่น การตกปลาชี่เกะช่วงน้ำเดิน

“ฤดูฝน ช้างแรมเดือนสิบเอ็ดจะถูกหนัก 12 – 15 ค่ำ น้ำตาย ปลาชี่เกะจะถูก 14 15 ค่ำ แต่พอแรม 2 ค่ำ 3 ค่ำ ชี่เกะไม่ถูก ถูกเป็นกุ้ง ปลาจะเดินน้ำลึก กุ้งจะเดินน้ำตื้น หมายถึงว่า 12 13 14 15 ค่ำ น้ำตาย สมมติว่าผมจะวางกีดกุ้ง ผมจะไปนั่งรอ ลมก็หยุด ขึ้นก็ไม่ขึ้น (น้ำ) นั่งรอพอน้ำเอื่อยจะลง ผมวางบั้ง ปลาชี่เกะที่วางเต็มเลยในอวน พอน้ำเดินบั้งปลา”³²

ความรู้ในเรื่องสัตว์น้ำ แสดงถึงตัวชี้วัด วงจรและพฤติกรรมสัตว์น้ำได้หลายด้าน ได้แก่ ลักษณะน้ำที่เฉพาะเวลา เฉพาะสี เฉพาะความขุ่น –ใส ความแรง การขึ้น-ลงและดินฟ้าอากาศ

- ฟองน้ำปนมากับน้ำในปริมาณมาก สัตว์น้ำจะอุดมสมบูรณ์ “เวลาน้ำไม่เชิงเค็ม กร่อยก็ไม่กร่อย จืดก็ไม่จืด มันจะเป็นฟอง ตามป่าชายเลนจะเต็มไปหมด”³³

- น้ำเค็มพาสัตว์น้ำมาด้วย “คนจีนจะรู้จักสังเกตว่า ถ้าปีไหนลมพัดแรงเอาน้ำเค็มมาถึงเกาะใหญ่ จีนจะบอกได้ว่าจะอุดมสมบูรณ์ กุ้งปลามาก ถ้าปีไหนน้ำไม่หนุน น้ำเขียวไม่ขึ้นปีนั้นกุ้งปลาจะน้อย”³⁴

³⁰ นายหมัด หมัดอาหลี บ้านใหม่ อ.สิงหนคร จ.สงขลา

³¹ กลุ่มย่อย ทะเลสาบตอนล่าง ค่ายผู้เฒ่าทะเลสาบ ครั้งที่ 2

³² อ้างแล้วใน 30

³³ อ้างแล้วใน 30

³⁴ อ้างแล้วใน 20

ความรู้เรื่องการดักกุ้ง

- ลักษณะน้ำเป็นเปลือก หรือ โปะ แสดงว่ามีกุ้งมาก “สังเกตตอนเย็น – คำ คิ่นไหนจะมีกุ้งมาก พอตะวันตกน้ำเลยจะขึ้นเป็นเปลือก เป็นโปะ จะมีกุ้งมาก

- กุ้งมาก หากน้ำเขียวถึงเกาะใหญ่ “สังเกตจากสีของน้ำ สมัยแรกเราหาได้เลยว่ากุ้ง ปลาอุดมสมบูรณ์ใหม่ ถ้าปีไหนน้ำเขียวจัดเต็มจัดขึ้นไปถึงเกาะใหญ่แสดงว่าปีนั้นลมพัดพาลูกกุ้งเข้ามามาก ลูกกุ้งมาจากเลนนอก เข้ามาทางปากรอ เชื้อลูกกุ้งมันไปฟักตัวอยู่เลนด พอถึงมันเติบโตใหญ่ ช่วง มีนาคม พฤษภาคม มันจะกลับลงมา มันเป็นฤดูกาลของมัน”³⁵

“สังเกตน้ำที่ไหลแรงๆ ลงจากปากคลอง ปลามันจะขึ้นไปแอบข้างคลอง นิสัยมันชอบโตน้ำ ดูว่าตรงไหนน้ำมันสีพร้าว ตรงนั้นแหละปลาเยอะ ตรงไหนที่น้ำใสมากๆ น้ำขุ่นมากๆ มันไม่อยู่ ถ้าเป็นน้ำที่สีออกแดงๆ แสดงว่าตรงนั้นปลามันกินฝุ่น ปลามันจะไม่อยู่ที่เดียวตลอด มันจะเคลื่อนไปตามกระแส น้ำที่ขุ่นคือน้ำทุ่งลง น้ำเขียวคือน้ำเค็ม มันยังไม่ผสมกันที่ข้างเลนมันคือน้ำเค็ม แต่ข้างหลังมันเป็นน้ำกร่อย น้ำจะแตกต่างกัน ถ้าน้ำจืดมันจะสีขาว ขาวขุ่นคล้ายน้ำมะพร้าว น้ำกร่อยมันจะใสกว่า แต่ไม่เหมือนน้ำเค็ม น้ำเค็มมันจะใสเหลือง ที่แลดูเขียวน้ำเค็มมองเห็นไกล แต่น้ำกร่อยจะเห็นรางๆ มันไม่ค่อยใสเท่าใด เขาเรียกว่าน้ำหวาน ภาษาคนแต่แรกพอชิมแล้วมันจะเค็มหน่อยๆ น้ำจะมีผลต่อความมากน้อยของปลา ถ้าว่าน้ำกร่อยปลาอยู่ได้ทุกชนิด แม้ว่าปลาตลับ ปลาหลด ปลาช่อนอยู่ได้ แต่ถ้าน้ำเค็มปลาน้ำจืดตายหมด แต่ก่อนน้ำเค็มน้อย สมัยลุงยังเด็กๆ น้ำเค็มบางปีก็มาเทียมปากยูง ไม่ได้พันมาทางนี้ ถึงน้ำเค็มที่เข้ามาจากทางปากวะก็ไม่ใช่เค็ม มันคือน้ำกร่อย มันมาผสมกับน้ำนี้ก่อน น้ำมันเยอะ ถึงว่าแหละที่กุ้งปลา มันเยอะ พอได้สามน้ำนี้มันเข้ามาพักเดียว ปลากุ้งมันชอบน้ำกร่อย”³⁶

- วงจรชีวิตกุ้งก้ามกราม “พันธุ์กุ้งพันธุ์ปลาก็เข้ามากับน้ำนั้นแหละ พันธุ์กุ้งปลาเข้ามาทั้งนั้นนอกจากปลาน้ำจืดที่นี้ อย่างกุ้งนี้ก็มาจากเลนนอกทั้งนั้น แต่กุ้งก้ามกรามอยู่ที่นี้ละ กุ้งก้ามกรามเป็นกุ้งน้ำกร่อย มันขยายพันธุ์ในน้ำกร่อย เพราะฉะนั้นมันต้องอาศัยน้ำเค็ม เดือนนี้สาม น้ำเค็มขึ้น กุ้งปลา (น้ำจืด) จะหนีน้ำเค็มเข้าไปอยู่ในคลอง เพราะน้ำเค็มมันจะเข้าคลองไม่ได้ น้ำจืดมันดันออกเรื่อยๆ ตรงปากคลองมันจะมีสามน้ำอยู่ ตรงนั้นแหละที่ปลามาก ปลาน้ำจืดมันปรับตัวได้กับน้ำกร่อย เหมือนแม่กุ้งนี้เดือนอ้าย ยี่ มันไข่แล้ว ถึงพอน้ำเค็มขึ้นไข่มันจะฟักตัวออก มันจะเข้าไปอยู่ในคลอง พอไข่มันไหลออกมาพบกับน้ำเค็มมันจะฟักออก มันไข่อยู่ในหัวก่อน แต่แรกแค่ดูน้ำเรารู้แล้วหยามนี้กุ้งมามาก มันแบ่งช่วงกันชัดเจน ถ้าเค็มหย่าแจตตามริมหลังตาย มันล้างไปซักที ทุกปีฤดูนี้พฤษภาคมแล้วมันมากกับน้ำเค็ม ถ้ามันมากกุ้งได้กินแน่ ถ้าโปะน้ำมาได้กินแน่กุ้ง”³⁷

³⁵ นายมัย ชูชื่น บ้านบ่อทึง อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง

³⁶ นายนวม รอดชุม บ้านแหลมจองถนน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง

³⁷ นายมุฮัมมัด ขุนล่า / นางสาวสมจิตร ชูศรี บ้านบ่อทึง อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง

“เราสังเกตนะ ไร่ที่ใหญ่เร็ว กุ้งก้ามกราม ถ้าน้ำกร่อยใหญ่เร็ว ถ้าน้ำจืดไม่ใหญ่ ถ้าเค็มจัดตาย ปลาทุกปลา กินดีกินหล่าว มัน”³⁸

- ฟ้าแดงเดือนห้า หกได้กุ้งมาก “ดักโหมระ ต้องไปดักตามฤดูกาล ปีหนึ่งมี 2 หยาม”³⁹ เดือนห้า หก ไร่ครั้งที่หวันแดง เดือนห้า หก เพราะเป็นฤดูแล้ง เมฆจะไม่ปกปิดแสงอาทิตย์ยามตกลงไปบังเขา แสงอาทิตย์จะพุ่งฉิ่งไปพบกับความมืด แล้วจะทำให้แสงสีขึ้นฉิ่งเหมือนกับรุ่ง ออกสีแดงๆ เต็มฟ้าเลยฤดูนี้ ฟ้าแดงวันนี้ หมูเราเตรียมตัว คอกแตกหล่าว กุ้งเข้าคอกแตก คอกแห้ง”⁴⁰

- กุ้งจะได้มากในช่วงข้างขึ้นข้างแรม 6 7 10 ค่ำ “ถ้ายกยอ น้ำเขียวไม่เขียวไม่เกี่ยว มันเป็นฤดู ข้างขึ้นข้างแรม 6 7 10 ค่ำ จะถูก วันดับวันเพ็ญจะไม่เยอะ กุ้งไม่เดิน โหมระทั้งหมด จะวางขวางกระแสน้ำ ยิ่งยาวยิ่งดี กุ้งมาติดก็จะไต่ตามเปลือกเข้าคอก ต้องดูทิศทางน้ำเป็นหลัก”⁴¹

- ดักกุ้งต้องดูข้างขึ้น ข้างแรม “กุ้งมันจะเดินตามข้างขึ้น ข้างแรม ถ้ากุ้งนี้ถูกมันอยู่ที่ขึ้น 4 ค่ำ ถึง 11 ค่ำ จะได้ดี 14 ค่ำ น้ำชะลอ 15 ค่ำ น้ำหยุด กุ้งไม่เดินแล้ว ที่นี้ไปแรม 1 ค่ำ น้ำจะเริ่มเดินหน่อยๆ 2 ค่ำ เร็วขึ้นมานิด เขาจะเริ่มได้แรม 4 ค่ำไป 11 ค่ำหล่าว แต่ไม่หนัก ถ้าฟ้าแดง กุ้งจะถูกอยู่ที่ประมาณตี 11 – ตี 2 กลางคืน หัวรุ่งถ้าลมหลาดันลงหน่อยๆ กุ้งหยุดเดินเลย เพราะหลาดันมันทำให้น้ำเย็น”⁴²

“กุ้งจะมาตอนข้างขึ้นข้างแรม ข้างขึ้น 7 – 10 ค่ำ กุ้งจะมาก เขาจะดูเดือน ถ้าเดือนจะตก กุ้งจะเดินอีกที่ ข้างขึ้นกับข้างแรมจะแตกต่างกัน ข้างขึ้นจะจับกุ้งได้มากกว่าข้างแรม แต่แรกมีกุ้ง หัวมันมาก กุ้งหัวแข็งจะน้อย แรม 14 15 ค่ำ กุ้งจะมีน้อย พวกยกยอจะหยุด กุ้งจะเริ่มมากตอนเดือนห้า หก เดือนห้าเริ่มจากข้างขึ้น เดือนหกข้างขึ้น พอเดือนหกข้างแรมจะไม่มีกุ้งแล้ว รอไปจนถึงเดือนสิบเอ็ด สิบสอง ในขึ้น 8 15 ค่ำ ทั้งข้างขึ้นข้างแรมน้ำจะตาย (น้ำนิ่ง)”⁴³

- น้ำกร่อยทำให้เกิดลูกกุ้ง “ลูกกุ้งหัวมันจะเหมือนลูกอ๊อด ถึงกุ้งหัวมันเป็นจากน้ำเค็ม น้ำเค็มกับน้ำกร่อยไปถึงชัดเป็นโพะ โพะกลายเป็นเม็ด มีลักษณะเหมือนฟองแพ็บ แต่ละเอียดพอมันถูกแดด มันสุกสีแดง พอไปพบกับน้ำจืดกลายเป็นกุ้ง แน่นอนเลย เพราะว่าผมทอดแหแต่แรก ทอดแหลูกบอกหนะนะ โพะที่แก่ๆ แดงๆ มันชัดไปบนตลิ่ง ถึงพอน้ำมันขึ้นมันหลือลงมา มันลอย ลูกบอกกินพุบ พุบ พุบ เป็นเม็ดแน่นอน ถ้าปีไหนโพะมากแล้ว หัวมันถูกอย่างแรงเลย

³⁸ นายมุฮำหมัด ขุนล่า บ้านบ่อทึง อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง

³⁹ หยาม หมายถึงช่วง หรือฤดู

⁴⁰ อ่างแล้วใน 26

⁴¹ อ่างแล้วใน 36

⁴² อ่างแล้วใน 31

⁴³ อ่างแล้วใน 36

แต่ถ้าไม่โพะ ถึงที่น้ำไม่โพะนั้นน้ำจืดไม่เป็น ไม่เป็นแน่ น้ำจืด ถ้าน้ำเค็มจัดมันจะไม่เกิด ที่เป็นหนัก คือ กร่อย เค็มหน่อยๆ พอหวาน พอน้ำเริ่มขึ้น”⁴⁴

“กุ้งปลาบ้านเรามี 2 หยาม กุ้งหัวมัน พอหลังน้ำเค็มขึ้นไปแล้ว เดือนหก กุ้งหัวมันจะถูกอย่างหนัก ก็คือ ช่วงเดือนสาม สี ห้า น้ำเค็มขึ้น พอเดือนหกกุ้งหัวมันโตขึ้น มันก็จะกลับลงมา เดือนหกคือหยามแรก อีกหยามหนึ่ง คือ หยามเดือนอ้าย เพราะน้ำเค็มมันจะขึ้นไปตอนเดือนเก้า ลิบ กุ้งปลาที่มันขึ้นไปกับน้ำเค็ม พอใหญ่แล้วมันก็ลงตามน้ำ”⁴⁵

- น้ำสองตองพากุ้งขึ้นหาดเดือนเก้า-สิบ “นิสัยกุ้งมันชอบขึ้นตามหาด เดือนเก้า เดือนสิบ จะได้เยอะ มันขึ้นอยู่กับน้ำด้วย ถ้าน้ำสองตอง น้ำออกสีขาว ข้างบนใส ข้างล่างขุ่น น้ำจืด แม่กุ้งหายาก แต่ถ้าน้ำกร่อยแม่กุ้งหาได้ง่าย เราต้องเรียนรู้การปัก การใส่เหยื่อ ทางน้ำ ถ้าน้ำเขียว มันไม่อยู่ มันไม่ลงเดินที่ดิน”⁴⁶

- กุ้งมากเมื่อดอกประดู่บาน “ถ้าดอกตูบานเหลืองทั้งวัด สังเกตว่าได้กุ้งหัวมันหรือเดือนสี่ ห้า หก ช่วงเดือนสาม สี กุ้งหัวมันจะปนกุ้งหัวแข็งเปลือกพอง เดือนหกถึงสิบ กุ้งหางแดงเป็นหลัก”⁴⁷

ความรู้เรื่องการตกปลา

- ปลาชอบสองน้ำ “ปลาถ้าช่วงน้ำเค็มมันไม่อยู่ มันมักจะอยู่กลางๆ น้ำกร่อย น้ำจืด เวลาเราล้อมวนจับหมีแต่แรก ถ้าน้ำเค็มปลามันจะไม่ฝัง แต่ถ้าน้ำจืดปลามันจะฝังอยู่ริมอวน พอเราด่าลงไปทกดินอวน แต่ถ้าน้ำเค็มปลามันจะอยู่ข้างบน”⁴⁸

- แม่ปลาฝากไข่ใต้ต้นไม้ “ปลามันชอบวางไข่ใต้ต้นไม้ ที่ต้นไม้เยอะๆ แต่ที่น้ำดีนั้นจะชอบมาก ริมคลอง มันไข่ทิ้ง ไม่นานก็ฟักเป็นตัว แล้วก็ว่ายกลับมาอยู่ในเล บางชนิดมันชอบอยู่ที่ลึก เช่น ปลาจืด แขยง คางโคะ ถ้ามได้พัดไม้หยุดสักวันสองวันปลามันจะวางไข่”⁴⁹

- ปลาทำให้น้ำขุ่น “ปลาที่อยู่รู เช่น ปลาผีเสื้อ รูปลา มันจะมีอยู่ 2 – 3 เหย แต่ปากเข้ารูเดียว แต่ที่เหย (ปากรู) มันจะแลไม่เห็น มันหยอบไว้ชนิดหนึ่งทางออกนั้น แต่ที่รูเข้า พอมันเข้าไปถึงหางมันเกี่ยวดีพิบ พีบ ผุ่นมันจะขึ้นมาเป็นคราบขาว ไปถึงพบปากรูแล้วต้องไปหาเหย ข้างในเป็นรูวงกลมเท่าๆ ดัง ห้องนอนเขา เขาเจาะรู ตรงโน้นรู ตรงนี้รู พอหาเหยพบไปทางนี้เสีย นั่นคือปลาผีเสื้อ ถึงที่รูว่าพบรูมันจะคายไข่ไว้ข้างใน และมันจะทวนไหลกลับมาหลัง ถึงถ้าไปปากเหย

⁴⁴ อ้างแล้วใน 27

⁴⁵ อ้างแล้วใน 26

⁴⁶ สัมภาษณ์ นายวินิต พงษ์ศิริ บ้านปอนนทร์ อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง

⁴⁷ อ้างแล้วใน 31

⁴⁸ อ้างแล้วใน 17

⁴⁹ อ้างแล้วใน 25

มันขาว ปากรูมันจะแลเห็น มันจะอยู่เป็นครอบครัว อย่างน้อย 2 ตัว ถ้าเห็นเป็นน้ำขุ่น ถ้าปลาอยู่ในน้ำจะขึ้นสีฝุ่น⁵⁰

⁵⁰ อ้างแล้วใน 26

บทที่ 3

การวิเคราะห์สภาพปัญหา ผลกระทบสิทธิชุมชน รูปแบบการละเมิดสิทธิ

คน และทรัพยากรธรรมชาติเป็นที่มาของอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม แต่อำนาจเป็นพลวัต คงอยู่ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง มีการดับสูญ ผลัดเปลี่ยน และถูกสั่นคลอน นี่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมหลายศตวรรษ ที่มีการปะทะต่อต้าน หรือสังสรรค์ระหว่างเจ้ากับขุนนาง นายกับไพร่ นักการเมืองกับประชาชน และชุมชนกับรัฐ

ภูมิณีเวศน์ในอดีตของกลุ่มทะเลสาบ ประกอบด้วยผู้คนซึ่งมีอัตลักษณ์เด่น ทั้งเกลือเขา เกลอทุ่ง เกลอนา และเกลือเล ด้วยฐานทรัพยากรหลักจากเทือกเขาเป็นแกนกลางและชนาบข้างด้วยทะเล ซึ่งเป็นปัจจัยให้คนในภูมิภาคสามารถทำการแลกเปลี่ยนการค้าทางทะเลกับกลุ่มชนที่หลากหลายภายนอก และเกิดการผสมผสานทางเผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม

สิทธิชุมชน เป็นแนวคิดที่สนใจการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนในชุมชน และระหว่างชุมชนกับรัฐ และสังคม เพื่อความอยู่รอดร่วมกันของชุมชน ความมีตัวตนอย่างมีศักดิ์ศรี ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม

นอกจากนี้สิทธิชุมชน ให้ความสนใจด้วยว่าฐานทรัพยากรมีส่วนกำหนดสังคมวัฒนธรรม หรือ ที่เรียกว่าภูมิณีเวศน์ ซึ่งในการวิจัยใช้มุมมองภูมิณีเวศน์กลุ่มทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นเป้าหมายด้านคนและทรัพยากรของศูนย์อำนาจมาตั้งแต่ในอดีต จนกระทั่งเข้าสู่ยุคพัฒนาตั้งในช่วง 50 ปี หลัง ในบทนี้จึงนำเสนอว่าการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มท้องถิ่นและกลุ่มภายนอกเป็นอย่างไร โดยอ้างอิงงานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ส่วนในช่วงเวลา 10 ปีหลัง นำเสนอความเด่นชัดของแผนพัฒนาและโครงการต่างๆ จากภาครัฐซึ่งใช้เป็นเครื่องมือในการแทรกแซงระบบจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น เพื่อสร้างระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ประกอบกับการสอดรับของระบบทุนท้องถิ่นที่ช่วยทำให้การบูตริตชุมชนเป็นจริงและรวดเร็วขึ้น และในที่สุดเพราะความร่อยหรอของทรัพยากรกลุ่มทะเลสาบ รัฐได้ทำศัลยกรรมแปลงโฉมเป็นนายทุนเสียเอง หลังจากเรียนรู้การทำงานของทุนไปแล้ว และด้วยความปราณีที่สุดของรัฐ คือ การไม่ทำอะไรเลย หรือไม่ออกมารับแทนนายทุนนั่นเอง

3.1 นโยบายพัฒนาของรัฐในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

งานวิจัยในประเด็นพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นมาได้กล่าวถึงระบบการเมือง หรือความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ทั้งภายในท้องถิ่นและภายนอก(ส่วนกลาง) โดยที่ระบบการเมืองเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อของวิถีการผลิตและวัฒนธรรมชุมชน ดังนั้นชุมชนลุ่มทะเลสาบจึงปรากฏตัวในลักษณะการถูกกำหนดจากผู้ปกครอง ทั้งภายในและภายนอกมาโดย

ตลอด ลักษณะการถูกกำหนดเช่นนี้ดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ภายใต้อุดมการณ์หลักคือ การพัฒนาเศรษฐกิจโดยรัฐ เพื่อรัฐ และเป็นของรัฐ กว่าที่บทบาทของชุมชนจะปรากฏตัวก็เข้าสู่ อายุขัยของทะเลสาบในวัยกลางคน ดังปรากฏในงานวิจัยช่วงปี 2547 ที่ตั้งประเด็นค้นหาคำศัพท์ และวิธีการจัดการทรัพยากรลุ่มทะเลสาบเพื่อต่ออายุฐานทรัพยากรสำคัญแห่งนี้อย่างต่อไป

ประวัติศาสตร์การเมืองของไทยระหว่างศูนย์กลางและภูมิภาค แสดงถึงอาณาบริเวณ ชุมชนรอบทะเลสาบในอดีต ปรากฏตัวในฐานะศูนย์กลางการปกครองหนึ่งและมีความสัมพันธ์ กับอยุธยาในลักษณะต่อรองอำนาจ ส่วนระบบการปกครองภายในลุ่มทะเลสาบคือระบบไพร่ และนายหัว ทำให้ลักษณะการผลิตของชุมชนตอบสนองต่อผู้ปกครอง (ส่งส่วย) พื้นเมือง ผู้ปกครองที่ส่วนกลางส่งมา และการค้าด้วย

1) ลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อนรัชกาลที่ 5

ความสัมพันธ์ของชุมชนลุ่มทะเลสาบกับรัฐก่อนรัชกาลที่ 5

ปก แก้วกาญจน์ (2540 : อ้างถึง สงบ ส่งเมือง) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงศูนย์กลาง อาณาจักรเมืองบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 สืบเนื่องได้ สดุดีเสียดานภาพ และเกิดศูนย์อำนาจการปกครองแห่งใหม่ขึ้นที่เมืองพัทลุงเก่าที่พะโคะ ทำให้ อาณาจักรนครศรีธรรมราชผูกพันเข้ากับอาณาจักรทางภาคกลาง รัฐบาลกลาง (อยุธยา) ได้ใช้ เมืองพัทลุงและเมืองไชยาถ่วงดุลอำนาจเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อสร้างดุลอำนาจทางการเมือง ขึ้นมา เป็นการป้องกันไม่ให้เกิดการคบคิดกันระหว่างหัวเมืองต่างๆ ทางภาคใต้แข็งข้อต่อรัฐบาล กลางดังจะเห็นได้จากการแยกเมืองพัทลุง ไชยา และชุมพรจากเมืองนครศรีธรรมราชไปขึ้นตรง ต่อกรุงศรีอยุธยา

ต่อมาตอนปลายสมัยอยุธยา เมื่อย้ายเมืองพัทลุงไปตั้งที่บางแก้วแล้วเริ่มเกิดสงคราม เพื่อกำหนดเขตอิทธิพลระหว่างชาวไทยพุทธกับชาวมุสลิมขึ้นบริเวณภาคใต้ตอนล่าง คือ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ทำให้ชาวมุสลิมกลุ่มหนึ่งเข้ามายึดครองและก่อตั้งเมืองสงขลา ขึ้น “เมืองสงขลาเขาแดง” และถูกทำลายจนต้องมีการรวมผู้คนมาอีกฟากหนึ่งของภูเขา เรียกว่า “เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน” ชุมชนต่างๆ ที่มีการเปลี่ยนย้ายศูนย์อำนาจอยู่ไปมาบริเวณลุ่ม ทะเลสาบสงขลา ก็ยังมีบทบาทในการทำการค้าที่มีลักษณะความสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนรอบ ทะเลสาบสงขลาด้วยกัน และมีความสัมพันธ์กันตามระบบศูนย์กลางอำนาจที่มีการเปลี่ยนฐาน และศูนย์อำนาจของภูมิภาคนี้

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่างๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อนรวมชาติสมัย รัชกาลที่ 5 จะมีความสัมพันธ์ต่อกันกับเมืองหลวงตามระบบรัฐบรรณาการ หรือรัฐบริวาร หมายถึง เมืองเล็กขึ้นกับเมืองใหญ่ และมีหน้าที่เป็นกันชนป้องกันเมืองใหญ่ สำหรับชุมชนต่างๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจะมีฐานะต่างกัน 2 ประเภท คือ เมืองชั้นนอก หรือเมืองพระยามหา นคร กับบริวารของเมืองพระยามหานคร เช่น เมืองพัทลุงตั้งแต่สมัยอาณาจักรนครศรีธรรมราช

เรื่อยมา (1991 – 2031) ตรงกับสมัยของพระบรมไตรโลกนาถ มีฐานะเป็นเมืองบริวารของ นครศรีธรรมราช หรือเมืองสงขลา ก่อนปี 2334 เคยมีฐานะเป็นทั้งเมืองบริวารของพัทลุงที่บาง แก้วในระหว่างปี 2223 – 2242 และนครศรีธรรมราช ระหว่างปี 2242 – 2334 หลังจากนั้น ยกเป็นเมืองพระยามหานคร เมืองโทขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานคร เป็นต้น

การจัดหัวเมืองเช่นนี้ ขึ้นอยู่กับนโยบายของรัฐบาลกลางเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ทางภาคใต้ ว่า เมื่อใดรัฐบาลมีนโยบายแบบตั้งรุกหรือตั้งรับ หากมีนโยบายแบบตั้งรับก็จะทำให้เกิดดุลยภาพทางอำนาจระหว่างหัวเมือง โดยใช้หลักการตรวจสอบและคานอำนาจกันระหว่างหัวเมือง แต่ถ้ามีนโยบายแบบรุกลงใต้ก็จะอาศัยเมืองนครศรีธรรมราชเป็นฐานทัพขยายอำนาจลงไป ก็จะมีการลดบทบาทชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาไป ก็มีการโอนเมืองพัทลุงไปเป็นเมืองบริวารของนครศรีธรรมราช มาแยกยกเป็นหัวเมืองอิสระอีกครั้งหนึ่งสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ปี 2334 ในระยะที่ตระกูล ณ สงขลา เป็นเจ้าเมือง (พ.ศ.2318 – 2444) เมืองสงขลารู้จักกันในนามเมือง 3 สมัย คือ สมัยที่แขกเป็นเจ้าเมือง (พ.ศ.2147 – 2223) สมัยที่คนไทยเป็นเจ้าเมือง (พ.ศ.2223 – 2318) และสมัยที่มีเจ้าเมืองเชื้อสายจีนก่อนรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2318 – 2444) สมัยนี้ได้ย้ายเมืองสงขลาจากบ้านแหลมสนมาตั้งฝั่งตรงข้ามหรือปลายท่า (เกาะเมืองสงขลา) ของทะเลสาบสงขลาที่ตำบลบ่อยางในปี 2385 ถึงปัจจุบัน

การจัดการปกครองในลักษณะดังกล่าว ใช้ระบบความสัมพันธ์ที่นำเอาอำนาจรัฐจาก ศูนย์กลางมาควบคุม เมื่อใดที่ศูนย์กลางหรือเมืองที่มีอำนาจเดิมเสื่อมลง ศูนย์กลางจะเปลี่ยนมาเป็นของเมืองที่เข้มแข็ง การจัดระบบแบบนี้เป็นลักษณะของการปกครองดินแดนที่ต้องการควบคุมเมืองหรือชุมชนเล็กๆ ที่มีกำลังน้อยต้องขึ้นกับเมืองใหญ่ และทำตามความต้องการของเมืองที่เป็นศูนย์กลางอำนาจ ดินแดนลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงมีรูปแบบการผลิตหลักแบบศักดินา คือ การทำการผลิตโดยใช้แรงงานคนและสัตว์ ราษฎรผู้ผลิตเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และจะถูกขูดรีดส่วยและภาษีจากรัฐบาลในอัตราที่สูง

ระบบการปกครองภายในเมืองต่างๆ ในลุ่มน้ำทะเลสาบ

ยงยุทธ ชูแว่น (2541) เสนอภาพสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนชาวนารอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเป็นผลจากการจัดระบบการปกครองระหว่างขุนนางกับไพร่ โดยเกี่ยวข้องทั้งการเมือง อุดมการณ์ ศาสนา และการผลิตอย่างเข้มงวด แต่ระบบปกครองดังกล่าวไร้ความเมตตาจึงต้องพบจุดจบ เมื่อชุมชนชาวนารวมตัวกันสร้างระบบปกครองตนเอง เป็นที่มาของ “นายหัว”

ในสมัยอยุธยาตอนต้น ชาวนาส่วนใหญ่ในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา มีฐานะเป็น “ไพร่เมือง” ที่ขึ้นต่อเจ้าเมืองพัทลุงโดยตรงแต่เพียงผู้เดียว ทั้งนี้เพราะในระยะดังกล่าวทางส่วนกลางมีอำนาจในเมืองพัทลุงแต่เพียงในนาม โดยผ่านทางนครศรีธรรมราชซึ่งยังคงมีอิทธิพลอยู่ ด้วยเหตุนี้อำนาจอันเจือจางของอยุธยา จึงไม่มีผลกระทบต่อระบบสังคมภายในหัวเมืองอันห่างไกล

เช่นนี้ ชาวนาในระยะดังกล่าวจึงมีความสัมพันธ์กับนายอย่างหลวมๆ ไม่ต้องมีภาระหน้าที่ ซ้ำซ้อนเหมือนสมัยต่อมา

หลังจากพุทธศตวรรษที่ 22 ส่วนกลางส่งตัวแทนมาปกครอง เกิดระบบการควบคุมไพร่ โดยขุนนาง “ไพร่ส่วย” แทนที่ “ไพร่เมือง” แต่วาระบบขุนนางก็ยังคงเสริมด้วยอุดมการณ์ทาง ศาสนา เนื่องจากความมั่งคั่งทางการเมืองต้องอาศัยการสนับสนุนด้วยแนวคิดศาสนา โดยเฉพาะการรุกรานของ “แขกสลัด” และเพื่อนบ้านอยู่หลายครั้ง ทำให้สังคมระส่ำระสายเป็น อันมาก ดังนั้นทางราชธานีจึงส่งเสริมทำนุบำรุงศาสนา โดยการอุทิศกัลป์นาทั้งผู้คนและที่ดิน ให้แก่วัดวาอารามต่างๆ เพื่อฟื้นฟูสังคมให้เป็นปึกแผ่นอีกทางหนึ่ง

ระบบการปกครองเช่นนี้ กำหนดให้ชาวนาบางส่วนมีฐานะเป็นข้าพระหรือเลกวัดอยู่ ภายใต้การควบคุมของสถาบันสงฆ์ กลุ่มคนเหล่านี้นอกจากจะเป็นผู้ที่คอยปรนนิบัติรับใช้ พระสงฆ์และทำงานโยธาต่างๆ ให้กับวัดแล้ว ภารกิจสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ จะต้องทำการ ผลิตในที่ดินของวัด เพื่อเลี้ยงดูตัวเองและทะนุบำรุงพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง เลกวัดหรือข้าพระ อาจจะเป็นชาวนาที่อยู่ในท้องถิ่นมาก่อน หรืออาจเป็นกลุ่มคนที่ได้รับพระราชทานมาจาก ส่วนกลางก็ได้ ระบบสังคม 2 แบบนี้จะปรากฏให้เห็นอยู่ชัดเจนควบคู่กันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ครั้นพอถึงสมัยรัตนโกสินทร์สังคมชาวนาที่อยู่ภายใต้การควบคุมของสถาบันสงฆ์ก็ลดบทบาทลง ไปเป็นอันมาก ขณะเดียวกันระบบไพร่ก็มีความสำคัญจนกลายเป็นระบบสังคมส่วนใหญ่

ดังนั้นลักษณะการผลิตของชุมชนชาวนาดั้งแต่สมัยอยุธยา จึงเป็นระบบแบบพอยังชีพ และอยู่ใต้ระบบส่วยอากร โดยการปกครองของขุนนางหรือนาย ส่วนชาวนาที่เป็นข้าพระหรือ เลกวัดนั้นต้องอยู่ในการควบคุมของผู้นำศาสนาพุทธ จวบจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพราะ อำนาจของเจ้าเมืองเป็นอิสระอย่างไม่มีขอบเขต ชาวนานอกจากจะต้องส่งส่วยอยู่เป็นประจำแล้ว ก็ยังต้องเสียภาษีอากรประเภทต่างๆ เพิ่มขึ้น และยังถูกอำนาจเถื่อนของเจ้าเมืองคุกคามชีวิต และทรัพย์สินอีกด้วย สำหรับในส่วนที่เป็นเศรษฐกิจวัดนั้นได้ลดความสำคัญลงและถูกผนวกเข้าสู่ ระบบส่วยอากรในที่สุด

อย่างไรก็ดี ระบบสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาดังกล่าวนี้ได้แตกสลายลงหลาย ครั้ง อันเนื่องมาจากความผันผวนที่เกิดจากปัจจัยภายนอก ทั้งการรุกรานของแขกสลัด การ โจมตีจากเพื่อนบ้าน และตกอยู่ในสมรภูมิของสงครามระหว่างราชธานีกับหัวเมืองมลายู ชาว นาจึงต้องสูญเสียทรัพย์สินและแตกกระจายออกเป็นกลุ่มๆ โดยเจ้าเมืองหรือขุนนางไม่อาจ ปกป้องได้เลย

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ชาวนาถูกเอารัดเอาเปรียบมากยิ่งขึ้น สังคมชาวนาจึงอยู่ อย่างโดดเดี่ยว หวาดกลัวภัยต่างๆ ทั้งจากภายในและภายนอก สภาพการณ์ดังกล่าวทำให้ ชุมชนชาวนาในบริเวณนี้รวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นเพื่อปกป้องตัวเอง ชาวนาจึงกลมเกลียว สามัคคี รักพวกรักพ้อง กล้าได้กล้าเสีย โดยมีผู้นำนอกระบบที่อาจเรียกว่า “นายหัว” เกิดขึ้น

2) ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นับตั้งแต่รัชกาลที่ 5

การปฏิรูประบบราชการ และการปกครอง

การปฏิรูประบบราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้สร้างช่องทางการเติบโตของระบบตลาด นายทุน และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานซึ่งส่งผลต่อเศรษฐกิจในท้องถิ่น ตามที่ปก แก้วกาญจน์ (2534) เสนอว่าสังคมไทยเริ่มพัฒนาเข้าสู่ความเป็นสังคมใหม่⁵¹ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2435 ภายใต้จุดประสงค์ของการรวมชาติ เกิดระบอบมณฑลเทศาภิบาล และเป็นการเริ่มต้นประวัติศาสตร์ภาคใต้ยุคปัจจุบันด้วย

ทางด้านกรปกครอง มีการปรับโครงสร้างการปกครองรวมเข้าศูนย์อำนาจส่วนกลาง อย่างเด่นชัด มีการจัดตั้งรัฐบาลกลางที่เข้มแข็ง กระทรวง ทบวง กรมต่างๆ ขึ้นในส่วนกลาง มีอำนาจบังคับบัญชาหน่วยบริหารใหม่ในส่วนภูมิภาคที่ได้ดำเนินการยุบและแยกเมืองต่างๆ ขึ้นเป็นมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน มณฑลต่างๆ ในภาคใต้มี 4 มณฑล ได้แก่

มณฑลภูเก็ต โดยการรวมเอาเมืองภูเก็ต กระบี่ ตรัง พังงา ตะกั่วป่า ระนอง และสตูล มณฑลนครศรีธรรมราช โดยการรวมเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง และบริเวณ 7 หัวเมือง ได้แก่ เมืองปัตตานี หนองจิก สายบุรี ยะหริ่ง รามัน ระแงะ และยะลา

มณฑลชุมพร โดยการรวมเมืองชุมพร หลังสวน ไชยา และกาญจนดิษฐ์ และต่อมาได้แยกบริเวณ 7 หัวเมือง เป็นมณฑลปัตตานี

การรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางในด้านหนึ่งทำให้รัฐส่วนกลางใหญ่โตขึ้นมาก เพราะต้องมีข้าราชการออกไปปกครองตามหัวเมืองและท้องถิ่นต่างๆ ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงประเทศให้ทันสมัยอย่างตะวันตกนั้นหมายถึง การต้องปรับระเบียบการปกครองประเทศใหม่เป็นส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค มีการจัดตั้งกระทรวงทบวงกรมอย่างประเทศตะวันตก ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวจะต้องใช้คนมาก และคนดังกล่าวจะต้องมีความรู้แบบใหม่ ดังจะเห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการส่งคนไปศึกษาต่างประเทศเป็นจำนวนมาก เพื่อจะกลับมาเป็นผู้นำในกระบวนการปฏิรูประบบราชการ มีการจัดตั้งสถานศึกษาเพื่อฝึกอบรมคนรุ่นใหม่

พัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เตรียมตัวสู่ทุนนิยม

นอกจากการปฏิรูประบบราชการแล้ว ยังมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเกิดขึ้นมาก เช่น อาคารทำการต่างๆ ถนน รางรถไฟ ซึ่งทั้งหมดนี้ทำให้รัฐต้องมีค่าใช้จ่ายสูงอย่างมาก การเพิ่มรายได้ของรัฐมีทางเดียว คือ การเก็บภาษี หัวเมืองต่างๆ ที่ถูกผนวกเข้าเป็นรัฐชาติคือพื้นที่

⁵¹ เพราะรัชกาลที่ 5 ต้องเผชิญกับภัยอาณานิคมของประเทศตะวันตก จึงก่อเกิด “รัฐชาติ” ที่มุ่งไปสู่การพัฒนาประเทศให้ทันสมัยอย่างตะวันตก และความเป็นอารยะ (เลิศชาย ศิริชัย และนฤฤทธิ์ ดวงสุวรรณ, 42 – 47 : 2545)

ที่จะทำให้รัฐได้ภาษีดังกล่าวมาใช้ ความพยายามที่จะเพิ่มรายได้จากภาษีมี 2 มาตรการสำคัญคือ

หนึ่ง ปรับปรุงการเก็บภาษีให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยการให้คนจีนสามารถเข้าไปแข่งขันประมูลภาษีได้อย่างเต็มที่ ปลอดจากอำนาจการแทรกแซงของขุนนางในท้องถิ่น เพื่อให้ได้ราคาประมูลภาษีมากขึ้น และขยายฐานการเก็บภาษีให้กว้างขวางขึ้น โดยขยายฐานภาษีไปสู่การใช้ทรัพยากรต่างๆ ที่หลากหลายขึ้น หมายความว่าอะไรจะเป็นเหตุให้ได้ภาษี รัฐบาลก็จะให้มีการเก็บภาษีในเรื่องนั้นทันที เช่น ไข่เต่า ยางไม้

นอกจากนี้รัฐบาลยังขยายฐานการเก็บภาษีการค้าต่างๆ เช่น มีการปรับปรุงภาษีที่เรียกว่า ภาษีผลประโยชน์ โดยเกิดจากการเอาภาษีหลายประเภทรวมกันทั้งเก่าและใหม่ เช่น ภาษีกึ่งแห่ง ภาษีสุกรเป็น ภาษีสุกรตาย ภาษีขนสัตว์ ภาษีข้าวเหนียว อากรตีบุก และอากรค่าน้ำ เป็นต้น รวมทั้งภาษีจากสินค้าเบ็ดเตล็ดอื่นๆ อีกหลายชนิด เช่น ระมัด งาม้าง กระจวน รง และเร็ว นอกจากนี้ยังมีภาษีจากค่านา หรืออากรนา ซึ่งเป็นภาษีสำคัญของรัฐบาล เพราะเป็นภาษีที่เก็บจากคนส่วนใหญ่ และมีศักยภาพที่จะขยายปริมาณภาษีได้อย่างต่อเนื่อง และมีความพยายามที่จะเพิ่มภาษีฐานนี้อยู่ตลอดเวลา

ในด้านการจับสัตว์น้ำ (อากรค่าน้ำ) หลังการรวบอำนาจ ส่วนกลาง ได้พยายามปรับปรุงภาษีจากการจับสัตว์น้ำให้เต็มเม็ดเต็มหน่วยมากยิ่งขึ้น โดยมองเห็นว่าเป็นกิจกรรมสำคัญที่สามารถสร้างภาษีได้มาก เนื่องจากสามารถทำได้ในขอบเขตที่กว้างขวางทั้งเขตน้ำจืด เขตทะเล จากเดิมที่เก็บตามพิภพและขนาดของเครื่องมือเท่านั้น แต่ในพระราชบัญญัติค่าน้ำ ปี พ.ศ. 2443 กำหนดให้เก็บอากรค่าน้ำเป็น 4 ประเภท คือ เก็บจากจำนวนปลาสดที่ขายในตลาด เก็บจากเครื่องมือทำปลา เก็บค่านุญาตให้จับปลาในที่ใดที่หนึ่งได้แต่ผู้เดียว และเก็บค่านุญาตให้จับปลาในที่ซึ่งรัฐบาลหวงห้าม

สอง การกระตุ้นให้ราษฎรขยายการผลิตให้มากขึ้น โดยเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การขยายการผลิตในภาคเกษตรกรรม ทั้งการทำเทือกสวนไร่นา และการจับสัตว์น้ำ ด้วยการกระตุ้นให้ประชาชนขยายฐานการผลิตของตน ด้วยการบุกเบิกที่ดินใหม่เพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูก รวมถึงการพยายามปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต เช่น การปรับปรุงพันธุ์ข้าว เปลี่ยนการเก็บข้าวด้วยแกะมาเป็นเคียว ทั้งนี้เพื่อการเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้มากๆ

นอกจาก 2 มาตรการข้างต้นแล้ว ยังมีการดำเนินการที่จะสนับสนุนให้เกิดการขยายตัวของตลาดรองรับการขยายตัวของการผลิต โดยการพยายามสนับสนุนให้ชาวต่างชาติเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจ การสร้างเส้นทางคมนาคมเพิ่มเติม ทั้งการตัดถนน ขุดคลอง ทางรถไฟ

การขยายเส้นทางรถไฟสายใต้ในปี 2452 - 2462 ส่งผลกระทบต่อท้องถิ่นทั้งด้านการเมือง สังคมวัฒนธรรมและ ระบบเศรษฐกิจ ศยามล ไกรยูรวงศ์ และปิยะโชติ อินทรวาส วิเคราะห์ว่า เหตุผลของการสร้างทางรถไฟเป็นนโยบายของรัฐบาลกลางที่ต้องการรักษาอธิปไตยเหนือดินแดนหัวเมืองปักษ์ใต้ ทั้งทางปกครอง เศรษฐกิจ และการพัฒนาของท้องถิ่นให้

พึ่งพาขึ้นตรงกับรัฐส่วนกลาง ผลที่เกิดขึ้น คือ การแพร่กระจายของวัฒนธรรมบริโภคนิยมสู่ภาคใต้ ที่มาพร้อมกับการขยายพื้นที่ทำเหมืองแร่และปลูกลายพารา ตลอดจนการเกิดชุมชนใหม่ภายใต้โครงสร้างอาชีพใหม่ ความเปลี่ยนแปลงนี้ยังได้ปรากฏชัดจากสาเหตุที่รัฐส่งเสริมให้เปลี่ยนระบบเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพมาเป็นระบบเกษตรกรรมเพื่อผลิตขายเช่นเดียวกัน

3) ลุ่มน้ำทะเลสาบในยุคแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ภาพรวม

การประกาศใช้ “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509)” ใน พ.ศ. 2504 และอีกหลายฉบับหลังจากนั้น เป้าหมายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในระยะแรกๆ นั้นมุ่งเน้น “การผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า” ฉะนั้น ด้านหนึ่งรัฐสนับสนุนให้บรรษัทข้ามชาตินำทุน เทคโนโลยี และการจัดการสมัยใหม่มาลงทุนในไทย อีกด้านหนึ่งรัฐเร่งรัดพัฒนาปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นเพื่อเกื้อกูลการลงทุน และส่งเสริมการพัฒนาระบบอุตสาหกรรมของนายทุนข้ามชาติ ขยายฐานการผลิตภาคเกษตรให้กว้างขวางขึ้นเพื่อใช้เป็นวัตถุดิบป้อนโรงงานอุตสาหกรรมและการบริโภคของสังคมเมือง โดยรัฐมองความเติบโตทางเศรษฐกิจของชาติจาก “รายได้ต่อหัว” ของคนเป็นหลัก ซึ่งวัดกันด้วยตัวเงินเป็นสำคัญ

หลังการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติไม่นานนัก ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีการเร่งรัดพัฒนาปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม คือ การพัฒนาการคมนาคม การไฟฟ้า การสื่อสาร การประมง การเกษตร ดังนี้

-การพัฒนาถนนเพื่อเชื่อมต่อการคมนาคมขนส่งระหว่างเมืองต่อเมือง ช่วยให้ผู้คนติดต่อได้สะดวกและรวดเร็วขึ้น สามารถขนส่งผลผลิตจากไร่นาไปสู่ตลาดผู้บริโภคได้รวดเร็ว เช่น เริ่มสร้างถนนจากหัวเขาแดง อำเภอสิงหนคร ใน พ.ศ. 2507 ไปยังอำเภอรະโนด ระยะทาง 74 กิโลเมตร เสร็จเรียบร้อยเมื่อ พ.ศ. 2510 เป็นต้น

-การขยายระบบไฟฟ้าไปสู่ท้องที่และอำเภอต่างๆ อย่างกว้างขวาง

- การพัฒนาระบบวิทยุกระจายเสียงซึ่งเริ่มตั้งในประเทศเมื่อ พ.ศ. 2492 จากนั้นได้แพร่ขยายไปสู่เมืองและชนบท พ.ศ. 2505 รัฐได้สร้างสถานีวิทยุและโทรทัศน์แห่งประเทศไทยขึ้นที่อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เสร็จเรียบร้อย และเริ่มแพร่ภาพออกอากาศ ทำให้ผู้คนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเริ่มรับรู้ข่าวสารนอกชุมชนของตนมากขึ้น⁵²

- การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยให้ภาคเอกชนเป็นกลไกผ่านเทคโนโลยีไปทางผู้นำชุมชน หรือผู้มีฐานะ หรือผู้มีความรู้สมัยใหม่ในชนบทให้เป็นผู้ซื้อไปใช้เป็นรุ่นแรก เพื่อเป็นตัวอย่างให้เกษตรกรคนอื่นๆ ในหมู่บ้านเลียนแบบ วิธีการเช่นนี้ของรัฐนับว่าได้ผล ดังตัวอย่างที่ปรากฏในหมู่บ้านรอบทะเลสาบที่เปลี่ยนจากการใช้วัวไถ

⁵² กิตติ ดันไทย. 119: 2545

นามาใช้รถไฟ สาเหตุก็คือ เห็นเขาใช้แล้ว ได้ไว ไม่ยุ่งยาก คนที่ยังไม่ใช้ในที่สุดก็ต้องเปลี่ยนมาใช้

- การประมง มีการกระตุ้นให้พัฒนาประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น การเปิดเสรีให้ชาวต่างชาติเข้ามาสาธิตและฝึกการใช้เครื่องมือประมงแบบใหม่ (อวนลาก) การสำรวจหาแหล่งประมงของกรมประมง การสนับสนุนให้จัดตั้งโรงงานแปรรูป การสร้างท่าเทียบเรือขนาดใหญ่ในหลายจังหวัด ส่งเสริมอุตสาหกรรมแปรรูปสัตว์น้ำ พร้อมกับการเปิดตลาดค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น⁵³

ลุ่มน้ำทะเลสาบภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรม

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทุกฉบับ ได้วางยุทธศาสตร์การพัฒนาให้จังหวัดสงขลาและนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นแหล่งพัฒนาอุตสาหกรรมในระดับภูมิภาคและมีความสำคัญในระดับประเทศ ตามลำดับดังนี้

ปี 2504 ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รัฐบาลไทยกู้เงินเพื่อเร่งสร้างโครงสร้างพื้นฐานอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นถนน รถไฟ ไฟฟ้า น้ำประปา โทรคมนาคม ฯลฯ เพื่อสนับสนุนการลงทุน การขนส่งวัตถุดิบและสินค้า เป็นต้น

ผลจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานนี้ ทำให้การคมนาคมระหว่างชุมชนสะดวกขึ้น ส่งผลการเติบโตของเมือง เพราะการขนส่งสินค้าระหว่างชุมชนกับเมืองรวดเร็วขึ้น ขณะเดียวกันชุมชนถูกชักนำเข้าสู่ระบบตลาดภายนอกมากขึ้น การสื่อสารการติดต่อระหว่างรัฐกับชุมชนก็ทำได้มากขึ้น

ดังตัวอย่าง สะพานเปรมฯ ทั้ง 2 สะพาน ซึ่งสร้างขึ้นในปี 2529 ได้ผนวกชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาเข้าสู่ตลาดต่างๆ อย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพราะทำให้ฝั่งเมืองสงขลาและหาดใหญ่กับฝั่งสิงหนครติดต่อกันได้อย่างง่ายดาย และการลำเลียงสินค้าจากกรุงเทพฯ และจากเมืองต่างๆ เข้าสู่เขตลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นไปได้สะดวกและคล่องตัวอย่างมาก หรือ สะพานเชื่อมเกาะหมากและเกาะนางคำเข้ากับแผ่นดินใหญ่ในปี 2536 และ 2540

ปี 2520 รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้ออกพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนที่ให้สิทธิประโยชน์ทางภาษีสรรพากรมากมาย แก่ผู้เข้าไปลงทุนตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่กำหนด ซึ่งมีการตั้งสำนักงานส่งเสริมการลงทุน หรือ BOI ขึ้นมาใหม่และกระจายไปทุกภูมิภาคพร้อมกันนั้นก็มีการกำหนดเขตส่งเสริมการลงทุนออกเป็น 3 เขตด้วย เจ้าของโรงงานอุตสาหกรรมจะได้รับสิทธิพิเศษสูงสุด คือ ยกเว้นอากรขาเข้าเครื่องจักร ยกเว้นภาษีเงินได้นิติบุคคล 8 ปี และลดหย่อนอีก 50 เปอร์เซ็นต์ เป็นเวลา 5 ปี ยกเว้นอากรขาเข้าวัตถุดิบหรือวัสดุ

⁵³ เลิศชาย ศิริชัย และนฤฤทธิ์ ดวงสุวรรณ. 152 – 153: 2545

จำเป็น 75 เปอร์เซ็นต์ เป็นเวลา 5 ปี อนุญาตให้หักค่าขนส่ง ค่าไฟฟ้าและค่าประปา 2 เท่า เป็นเวลา 10 ปี และอนุญาตให้หักค่าติดตั้งสิ่งอำนวยความสะดวก 25 เปอร์เซ็นต์ของเงินลงทุน

ปี 2536 รัฐบาลชวน หลีกภัย ได้ประกาศนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค ถือเป็นมาตรการสนับสนุนการลงทุนในอุตสาหกรรมอีกทางหนึ่ง ที่เน้นเฉพาะการลงทุนในต่างจังหวัดเท่านั้น ซึ่งจังหวัดสงขลา นครศรีธรรมราช และพัทลุงก็ได้รับอานิสงส์จากนโยบายนี้ด้วย โดยเป็นการลดข้อเสียเปรียบให้กับผู้ลงทุน 7 ประการ คือ จะได้รับสิทธิประโยชน์จากการส่งเสริมการลงทุน เงินทุนดอกเบี้ยต่ำ การระดมทุนในตลาดหลักทรัพย์ มาตรการร่วมทุน มาตรการเสริมด้านโครงสร้างพื้นฐาน แผนและข้อมูลเพื่อการลงทุน และการประสานงานกับหน่วยราชการต่างๆ

นอกจากนี้ยังมีนโยบายประสานการลงทุนกับประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ ประเทศมาเลเซีย และอินโดนีเซีย ร่วมกันผลักดันจนเกิดโครงการพัฒนาในรูปแบบสามเหลี่ยมเศรษฐกิจขึ้นมา ได้แก่ โครงการสามเหลี่ยมเศรษฐกิจอินโดนีเซีย มาเลเซีย ไทย หรือ IMT-GT ซึ่งถือเป็นยุทธศาสตร์ความร่วมมือในการพัฒนาระดับอนุภูมิภาคของโลก

ในส่วนของสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ยังได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาอื่นๆ ขึ้นมาสานต่อจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติด้วย ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยตรง คือ โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้ หรือ เซาเทิร์นซีบอร์ด (Southern Sea Bord) เป็นการเชื่อมสะพานเศรษฐกิจระหว่างจังหวัดนครศรีธรรมราชกับพังงา หรือกระบี่ และโครงการสะพานเศรษฐกิจหรือแลนด์บริดจ์เชื่อมระหว่างจังหวัดสงขลากับรัฐปีนังของประเทศมาเลเซีย และยังมีแผนสำหรับโครงการที่เสนอไว้แล้ว คือ โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้ตอนล่าง หรือ โลเวอร์เซาเทิร์นซีบอร์ด (Lower Southern Sea Bord) อันเป็นการเชื่อมสะพานเศรษฐกิจระหว่างจังหวัดสงขลาและสตูล

ดังนั้นในระยะเวลา 40 กว่าปีที่ผ่านมา จังหวัดสงขลาและนครศรีธรรมราชจึงเกิดการไหลบ่าเข้ามาของอุตสาหกรรมมากมาย ทั้งที่เป็นกลุ่มทุนในและนอกประเทศ โดยเฉพาะโรงงานแปรรูปสินค้าเกษตรต่างๆ เช่น ยางพารา ปาล์มน้ำมัน ประมง อีกทั้งโรงงานถลุงแร่ต่างๆ เช่น แร่ดีบุก เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากในจังหวัดนครศรีธรรมราชจะมีโรงงานแปรรูปยางกระจายอยู่โดยทั่วไป โดยเฉพาะพื้นที่ตอนเหนือของทะเลสาบสงขลา ในส่วนของจังหวัดสงขลาโรงงานแปรรูปยางและอาหารทะเล โรงงานถลุงแร่ดีบุกต่างกระจายอยู่รายรอบทะเลสาบสงขลา ขณะที่โรงงานแปรรูปปาล์มน้ำมันมักจะอยู่ในแนวที่เชื่อมต่อไปยังจังหวัดสตูลและพัทลุง

ผลกระทบ

เมื่อนโยบายรัฐเริ่มเข้าไปมีบทบาทในชุมชนมากขึ้น ส่งผลให้การขยายตัวทางการผลิตตามมา ไม่ว่าจะเป็นภาคการเกษตร ที่เป็นเรื่องการเร่งรัดให้ขยายพื้นที่ทำกิน มีผลต่อการบุกรุกแผ้วถางป่าเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อขาย การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ทดแทนแรงงานสัตว์ แรงงานคนในครอบครัวเพื่อให้

สามารถทำการผลิตได้เร็วขึ้น การใช้พันธุ์พืชใหม่ๆ ที่ทางราชการส่งเสริม ส่วนในภาคประมงเองก็มีการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยขึ้น จำนวนมากขึ้น เพื่อให้จับสัตว์น้ำได้ในปริมาณที่มากขึ้น เงิน ระบบการตลาดเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำรงชีวิต ผู้คนในชนบทต่างกระโจนเข้าสู่ตลาดขายของความเจริญที่รัฐส่งมอบให้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในช่วงปลายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 ต่อไปจนถึงฉบับที่ 6 รัฐมุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมให้กระจายสู่ภูมิภาคมากขึ้น ดังนั้น แรงงานในชนบทจึงเป็นเป้าหมายส่วนหนึ่งที่ภาครัฐมุ่งหวังให้เข้าสู่ภาค อุตสาหกรรม

ที่เห็นชัดเจนในชุมชนตัวอย่าง คือ การเปลี่ยนแปลงการผลิต ที่มีการเปลี่ยนการผลิตในพื้นที่ของตนเองจากการทำนา มาเป็นการปลูกยางพารา และพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ เช่น อ้อย เพื่อป้อนตลาดอุตสาหกรรม ดังเช่นกรณีของบ้านบ่อนนท์ ในช่วงปี พ.ศ. 2523 ชาวบ้านบางส่วนมีการปรับพื้นที่นายกร่องเพื่อปลูกยางพารา เนื่องจากนโยบายการสนับสนุนสงเคราะห์การทำสวนยาง และในปี พ.ศ. 2546 ได้เปลี่ยนที่นาที่เหลือ และที่ดินรกร้างในหมู่บ้านให้เป็นสวนยางพารา จากเหตุที่ว่ายางมีราคาสูงมาก (กิโลกรัมละ 50 บาท) เป็นแรงจูงใจสำคัญให้ชาวบ้านเปลี่ยนการผลิต บ้านท่าเมรุก็เช่นกันกับบ้านบ่อนนท์ ที่มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะคล้ายๆ กัน แต่ในกรณีของบ้านท่าเมรุนั้น เกิดขึ้นหลังจากบ้านบ่อนนท์ คือ ในช่วงปี พ.ศ. 2530 และใน พ.ศ. 2545 การส่งเสริมให้มีการปลูกอ้อย เพื่อทำน้ำหวาน ของหน่วยงานราชการ คือ สำนักงานเกษตรอำเภอ และเนื่องจากบ้านท่าเมรุมีระยะทางไม่ไกลจากตัวเมืองมากนัก ในระยะหลังๆ หนุ่มสาวในหมู่บ้านจะเข้าไปทำงานในโรงงานแปรรูปสัตว์น้ำที่มีอยู่ทั่วไปในเขตจังหวัดสงขลากันมากขึ้น

ปัญหาความเสื่อมโทรมของคุณภาพน้ำในทะเลสาบ โดยเฉพาะจากโรงงานอุตสาหกรรม มีแนวโน้มของปัญหารุนแรงขึ้น และมาตรการในการดูแลที่ปลายท่อก็ยังไม่เพียงพอ เฉพาะในเขตลุ่มน้ำย่อยคลองอู่ตะเภา มีโรงงานผลิตภัณฑ์ยาง 53 แห่ง โรงงานเกี่ยวกับสัตว์น้ำ 10 แห่ง โรงงานประเภทอื่นๆ 11 แห่ง รวม 74 แห่ง ในจำนวนนี้มีน้ำทิ้งที่ผ่านการบำบัดแล้วส่งลงคลอง 26 โรงงาน และมีบ่อเก็บกักโดยไม่ปล่อยลงคลอง 48 โรงงาน ปริมาณการะบรทุกที่เกิดจากอุตสาหกรรมเฉพาะในอำเภอหาดใหญ่มีค่าสูงถึง 1,498 กก.BOD/วัน ในปี พ.ศ. 2544 โรงงานในจังหวัดสงขลาส่วนใหญ่จะอยู่หนาแน่นตามถนนสายหลัก ส่วนในจังหวัดพัทลุงจะเป็นโรงงานขนาดเล็ก โดยมากจะเป็นโรงงานของสหกรณ์กองทุนสวนยาง ในจังหวัดสงขลานั้นพบว่า โรงงานที่ก่อให้เกิดความสกปรกลงสู่คลองสู่ทะเลสาบสงขลาสูงกว่า 100 กก.BOD/วัน มีเพียง 7 โรงงาน อีก 16 โรงงานอยู่ระหว่าง 40 – 100 กก.BOD/วัน ที่เหลือเป็นโรงงานขนาดเล็กที่ก่อมลสารต่ำกว่า 40 กก.BOD/วัน

ลุ่มทะเลสาบภายใต้นโยบายพัฒนาผลผลิตการเกษตร การชลประทาน (ปากกระวะ เชื้อนกันน้ำเค็ม)

การพัฒนาผลผลิตการเกษตรของรัฐใช้วิธีการส่งเสริมพันธุ์ข้าวชนิดใหม่ และพัฒนาระบบชลประทาน ทั้งการสร้างประตูป้องกันน้ำเค็ม และเขื่อนในทะเลสาบ

ระบบน้ำในทะเลสาบสงขลามีสภาพเป็นทั้งน้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำจืด มีการหมุนเวียนของระบบน้ำตามฤดูกาล ชาวนาลุ่มน้ำทะเลสาบทำนาโดยใช้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองหลากหลายพันธุ์ ทั้งพันธุ์ข้าวหนัก ข้าวกลางปี และข้าวเบา ใช้ข้าวแต่ละประเภทเหมาะสมกับสภาพพื้นที่และปริมาณน้ำฝนในแต่ละฤดูกาลผลิต โดยข้าวพื้นเมืองเหล่านี้มีคุณสมบัติพิเศษ คือ ทนน้ำท่วมทนโรคและแมลงต่างๆ ได้ดี ผลผลิตที่ได้นอกจากจะนำมาใช้บริโภคในครัวเรือนแล้วยังมีส่วนเหลือขายนำเงินมาใช้จ่ายในครอบครัวได้

ต่อมาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวนาตัดสินใจผลิตข้าวเพื่อขายมากขึ้นตอบสนองความต้องการของตลาดและราคาที่ขยับตัวสูงขึ้นเรื่อยๆ รัฐจึงต้องการยกระดับประสิทธิภาพการผลิตของชาวนาเพื่อจะได้มีปริมาณผลผลิตเพิ่มมากขึ้นตอบสนองความต้องการของตลาด

ด้านการส่งเสริมพันธุ์ข้าว ปี 2494 รัฐบาลจึงตั้งศูนย์วิจัยข้าวขึ้นที่จังหวัดพัทลุง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อคัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูง เหมาะกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น พร้อมทั้งแนะนำเทคนิคที่เหมาะสมในการปลูกและการบำรุงรักษา และตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2505 ศูนย์วิจัยข้าวเริ่มแนะนำให้ชาวนาใช้พันธุ์ข้าวใหม่ที่ให้ผลผลิตสูง คือ ข้าวพันธุ์เหลือ 152 และนางพญา 132 จากนั้นได้พัฒนาพันธุ์ข้าวเพิ่มขึ้นอีกหลายสายพันธุ์เพื่อใช้ทดแทนข้าวพันธุ์พื้นเมือง พันธุ์ข้าวส่งเสริมของศูนย์วิจัยข้าวส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ข้าวเบา ต้นเตี้ย ระยะเวลาในการเพาะปลูกสั้นเพียง 3 – 4 เดือน ก็เก็บเกี่ยวได้ ดังนั้น การใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ของศูนย์วิจัยข้าวจะช่วยให้ชาวนาสามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้งในเขตที่มีการชลประทาน⁵⁴

ด้านแหล่งน้ำ กรมชลประทานต้องการให้มีการจัดแบ่งพื้นที่น้ำเค็มกับน้ำจืดอย่างตายตัว เพื่อง่ายต่อการจัดการและเข้าไปส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมทางการเกษตร ด้วยเหตุนี้จึงมีแผนสร้างระบบชลประทานในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาและพื้นที่โดยรอบมากมาย เพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกโดยการระบายน้ำท่วมขังออกจากที่ลุ่ม และป้องกันการรุกตัวของน้ำเค็มซึ่งก่อสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2491 ถึงปี พ.ศ. 2535 ทั้งหมด 60 โครงการ⁵⁵

การพัฒนาระบบชลประทานในรูปแบบของฝายกั้นน้ำก่อสร้างตั้งแต่ พ.ศ. 2493 แต่เป็นระบบชลประทานขนาดเล็ก การป้องกันน้ำเค็มโดยปิดเส้นทางติดต่อระหว่างทะเลสาบตอนบนกับอ่าวไทย 5 จุดด้วยกัน คือ เชื้อนบ้านแพรกเมือง เชื้อนปากกระวะ เชื้อนรับแพรก ฝายปากแตระ และฝายน้ำล้นปากกระวะ

⁵⁴ กิตติ ต้นไทย. 123 : 2545

⁵⁵ สยามล ไกรยูรวงศ์ และปิยะ โชติ อินทรนิवास. มปป.

หลัง พ.ศ. 2510 จึงเริ่มมีการพัฒนาระบบชลประทานขนาดกลางขึ้น ทั้งฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ในส่วนของระบบชลประทานฝั่งตะวันตกของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เขตจังหวัดพัทลุง ระบบชลประทานได้รับการพัฒนาเรื่อยมา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 โดยในระยะแรกเป็นระบบชลประทานขนาดเล็ก ต่อมามีการพัฒนาระบบชลประทานขนาดกลางขึ้น ตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา โครงการชลประทานขนาดกลางเกิดขึ้น 7 โครงการ สามารถส่งน้ำครอบคลุมพื้นที่ได้ 278,400 ไร่

ปี พ.ศ. 2510 กรมชลประทานได้พิจารณาอนุมัติให้เปิดโครงการชลประทานสูบน้ำทุ่งระโนด โดยสูบน้ำจากทะเลสาบสงขลาส่งเข้าคลองส่งน้ำเพื่อช่วยเหลือพื้นที่การเพาะปลูก ใช้ระยะเวลาในการก่อสร้าง 12 ปี เปิดใช้งานได้ในปี พ.ศ. 2522 ใช้งบประมาณก่อสร้างทั้งหมด 114 ล้านบาท ในระยะแรกดำเนินการในพื้นที่ 60,000 ไร่ แต่ในระยะต่อมาได้ขยายพื้นที่เป็น 152,000 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 2 จังหวัด คือ จังหวัดสงขลา พื้นที่จำนวน 149,000 ไร่ และจังหวัดนครศรีธรรมราช พื้นที่จำนวน 3,000 ไร่

โครงการก่อสร้างเขื่อนกั้นน้ำเค็ม เป็นรูปธรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นให้เห็นถึงวัตถุประสงค์ต่อการจัดหาแหล่งน้ำจืดเพื่อตอบสนองภาคเมืองและภาคอุตสาหกรรมที่ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น และจะเติบโตในอนาคตภายใต้การพัฒนาสามเหลี่ยมเศรษฐกิจ และโครงการพัฒนาชายแดนภาคใต้ แม้ว่าวัตถุประสงค์เริ่มแรกของโครงการชลประทานมาจากการร้องขอของผู้นำท้องถิ่น เพื่อตอบสนองต่อนโยบายของรัฐในการส่งเสริมการขยายพื้นที่ และเพิ่มผลผลิตการปลูกข้าวเพื่อส่งออกในภาคใต้ แต่วัตถุประสงค์ดังกล่าวได้ขยายครอบคลุมตอบสนองการหาแหล่งน้ำจืดให้กับภาคเมืองและภาคอุตสาหกรรมที่มีการขยายเพิ่มขึ้นรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เพื่อรองรับนโยบายเร่งรัดพัฒนาพื้นที่บริเวณเมืองหาดใหญ่-สงขลาให้เป็นศูนย์กลางความเจริญทางภาคใต้ ปี 2533 ได้แก่ การสร้างท่าเรือน้ำลึก ทำเทียบเรือประมง สะพานข้ามเกาะยอ การสร้างนิคมอุตสาหกรรมภาคใต้ การขยายผังเมืองเพื่อรองรับสถานที่ราชการ การส่งเสริมการท่องเที่ยว เป็นต้น (สยามล ไกรยวงศ์ และปิยะโชติ อินทรนิवास. มปป.)

ในเอกสารเผยแพร่สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา (“จากปากกระวะถึงเขื่อนกั้นทะเลสาบสงขลา”) เขียนไว้ว่า ปี 2525 คณะรัฐมนตรีได้สั่งการให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) และสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (สวล.) จัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2526 จึงได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (พลส.) ขึ้น มีเลขาธิการ สศช. เป็นประธานและกรรมการส่วนใหญ่มาจากทั้งสองหน่วยงาน ซึ่งคณะกรรมการดังกล่าวได้ว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษาต่างประเทศหลายบริษัทร่วมกันศึกษาวิจัย เพื่อวางแผนพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในวงเงิน 133 ล้านบาท ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2527 – ตุลาคม 2528 บริษัทที่ปรึกษาได้ศึกษาครอบคลุม

พื้นที่ทั้งลุ่มน้ำทะเลสาบในจังหวัดสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช และได้เสนอกรอบการพัฒนา รวมทั้งโครงการต่างๆ 23 โครงการ

หลังจากคณะกรรมการ พลส. พิจารณารายงานดังกล่าวแล้วเห็นว่า ควรจัดทำโครงการเร่งด่วน 3 ประการก่อน คือ โครงการเชื่อมกันน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา เพื่อผันน้ำจืดไปใช้ทำนาในฝั่งสงขลา โครงการเชื่อมกันน้ำคลองสะเดา เพื่อจัดหาน้ำดิบสำหรับการประปาในหาดใหญ่และสงขลา และโครงการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเพื่อรวบรวมข้อมูลต่างๆ ของทะเลสาบสงขลา อันจะเป็นประโยชน์ต่อการติดตามความเปลี่ยนแปลงและการควบคุมสภาพแวดล้อมบริเวณลุ่มน้ำได้สะดวกขึ้น

สำหรับโครงการสร้างเขื่อนกันทะเลสาบสงขลา นั้น บริษัทที่ปรึกษาเสนอไว้ 2 แห่ง คือ บริเวณปากอ ซึ่งอยู่ตอนปลายของทะเลสาบตอนล่าง และบริเวณแหลมจองถนน - เกาะใหญ่ โดยเสนอว่า ควรสร้างที่เกาะใหญ่ เพราะผลกระทบต่อด้านต่างๆ น้อย และผลตอบแทนทางเศรษฐกิจมากกว่า ซึ่งมีการคาดการณ์ว่า ด้วยมูลค่าของเขื่อนและระบบชลประทานประมาณ 936 ล้านบาท ผลประโยชน์จะเกิดขึ้นกับเกษตรกรรายกอนในเขตเกษตรน้ำฝน 22,000 ครัวเรือน และสามารถยกระดับรายได้ของเกษตรกรเหล่านี้จากครอบครัวละ 6,000 บาท/ปี เป็น 26,000 บาท/ปี รายได้ผลผลิตรวม 132 ล้านบาท/ปี เป็น 580 ล้านบาท/ปี ในอีก 10 ปีข้างหน้า

กระทั่งในระหว่างปี 2539 - 2542 กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ได้รับการช่วยเหลือทางวิชาการจาก Danced ประเทศเดนมาร์ก เพื่อจัดทำแผนแม่บทด้านสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (Emsongk) โดยพิจารณาโครงการสร้างเขื่อนกันน้ำเค็มว่า ควรสร้างหรือไม่ควร ผลปรากฏว่า ไม่ควรสร้าง เพราะไม่คุ้มกับผลกระทบที่เกิดขึ้น

ผลกระทบ

กรณีการปิดปากกระวะ เนื่องจากปากกระวะมีความสำคัญต่อระบบนิเวศของทะเลสาบ ดังนี้ ประการแรก เป็นทางน้ำเค็มจากภายนอกเข้ามาทางทะเลสาบตอนบน ทำให้ทะเลน้อยและเลยมาถึงตอนบนของทะเลสาบตอนกลางมีน้ำเค็มเข้าไปผสม แต่ไม่มากนัก เพราะคลองลำเลียงน้ำเค็มดังกล่าวมีขนาดเล็กไม่ใหญ่เท่าใด ในขณะเดียวกันในฤดูฝนก็ลำเลียงน้ำฝนออกไปสู่ทะเลนอก ทำให้ในทะเลสาบไม่เหลือน้ำจืดมากเกินไป ปากกระวะจึงมีส่วนสำคัญร่วมกับปากทะเลสาบหัวเขาแดงในการสร้าง และรักษาระบบนิเวศเฉพาะของทะเลสาบ คือ การเป็นทะเล 3 น้ำ ได้แก่ น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ประการที่สอง ปากกระวะเป็นเส้นทางนำความอุดมสมบูรณ์จากทะเลนอกเข้าสู่ทะเลสาบ โดยในฤดูที่น้ำเค็มถูกพัดเข้าทะเลสาบ น้ำจะพัดพาเอาสัตว์น้ำวัยอ่อน และไข่ของสัตว์น้ำจากทะเลนอกเข้ามาในทะเลสาบ และเติบโตเป็นความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบในฤดูต่อไป ประการที่สาม ปากกระวะเป็นเส้นทางที่น้ำฝนจะนำดินตะกอนที่ชะจากผืนดิน พัดพาวัชพืชที่อยู่ในทะเลสาบและในคลองสาขาออกสู่ทะเลนอก ซึ่งช่วยทำให้ทะเลสาบไม่ตื้นเขินเร็วเกินไป

ดังนั้นเมื่อมีการปิดปากกระวะอย่างถาวร ทำให้เกิดผลกระทบตามมาหลายๆ ประการ ซึ่งชาวประมงรอบทะเลสาบได้สะท้อนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับทะเลสาบสงขลา

การปิดปากกระวะเท่ากับเป็นการตัดการไหลเวียนของน้ำ ดังนั้นเมื่อน้ำไม่สามารถไหลเวียนได้ตามปกติก็ไม่สามารถที่จะนำตะกอนดิน วัชพืชต่างๆ ที่มีอยู่ในทะเลสาบออกไปได้ ทำให้เกิดปัญหาการตื้นเขินของทะเลสาบตามมา บริเวณที่สภาพตื้นเขินรุนแรงจนทำให้ทะเลสาบเริ่มกลายเป็นพุ่มและแผ่นดิน คือ ที่ทะเลน้อย ซึ่งมีพื้นที่ผิวน้ำ 28 ตารางกิโลเมตร แต่มีความลึกเฉลี่ยเพียง 0.5 เมตร การถางป่าพรุควนเคร็งทำให้เกิดการชะล้างหน้าดินได้ง่าย ส่งผลให้ตะกอนไหลลงสู่ทะเลน้อยได้มากขึ้น นอกจากนี้ต้นกก บัว ผักตบชวา หรือหญ้าที่ขึ้นในทะเลสาบทำให้ตื้นเขินเร็วขึ้น ในส่วนของชาวประมงทะเลน้อยเองจะมีคำถามและปนกันมาตลอดว่า ทำไมน้ำเค็มไม่เข้า สังเกตจากผักตบชวาขึ้นงอกงามเต็มไปหมด นายชะเอื้อม ทองประศรี ชาวประมงทะเลน้อยเล่าว่า ก่อนปิดปากกระวะน้ำเค็มเข้ามา⁵⁶ ผักตบชวาคลองนางเรียมจะตาย ปัญหาที่ตามติดกันมาอีกประการ คือ การลดลงของสัตว์น้ำ ทั้งในแง่ปริมาณและชนิดพันธุ์ สัตว์น้ำที่หายไปจากทะเลสาบ เช่น กุ้งแตะ (กุ้งหัวมัน) ปลาตุ้ม ปลาพรหม ปลาหลด ปลาทิง ปลาย่านไทร ปลาเม่น ปลาหิว ปลาดุกร้าพัน พันธุ์ปลาที่ลดน้อยลง เช่น ปลาแก้มช้ำ ปลากด ปลาโอน (ชุมชนทะเลน้อย) ในพื้นที่บ้านปากพล ชาวประมงบอกว่า ปลากะบอก ปลาตุ้ม ปลาพรหม ปลาทราย ปลาผักพร้าว ปลาควาย ปลากะเบน ปลาฉลาม จระเข้ ก็หายไปจากทะเลสาบเช่นกัน ทั้งนี้เพราะปากกระวะเป็นเส้นทางที่น้ำไซ สัตว์น้ำวัยอ่อนเข้ามาเจริญเติบโตในทะเลสาบสงขลา จากการพูดคุยกับคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านบ่อนนท์ คือ นายก็ แก้วมณี และนายเริ่ม ศรีสุวรรณ ได้เล่าให้ฟังชัดเจนว่า คลองกระวะลึกประมาณ 4 เมตร น้ำใสสะอาด ช่วงเดือน 12 มีน้ำหลาก ไหลออกสู่ทะเลอ่าวไทย พอช่วงเดือน 3 - 4 น้ำเค็มจากอ่าวไทย จะไหลเข้ามาในทะเลสาบ ช่วงนี้ชาวบ้านแถบปากกระวะจะดักกุ้ง ปลาได้มาก กุ้งที่ได้จะเป็นกุ้งเคย หรือที่เรียกกันว่ากุ้งสารส้มโอ ได้มากถึงคนละ 200 - 300 ปิบ กุ้งที่ได้จะนำไปทำเคยหรือกะปิ ส่วนสัตว์น้ำอื่นๆ จะมีกุ้งแตะ (กุ้งหัวมัน) ปลาฉลาม ปลากะเบน กุ้งที่เข้ามาจะเป็นกุ้งตัวเล็ก เข้ามาฝังโคลนในทะเลสาบ แล้วเจริญเติบโตให้ชาวบ้านได้จับกัน ชาวบ้านแถบปากกระวะจะมียกกันทุกบ้าน กุ้งปลาที่เข้ามา เข้ามาจากอ่าวไทยทางปากกระวะ แล้วไปยังคลองอื่นๆ เช่น แถบรามแก้ว คลองแดน หลังจากมีการปิดปากกระวะเมื่อปี 2498 ลุงเล่าว่า กุ้ง ปลาขาดหายไปเลย ชาวบ้านแถบนั้นที่เคยลงมกุ้งซึ่งมีเพล้ง (หม้อดิน) ปิดฝาหม้อด้วยผ้าขาว เเจาะรูไว้สำหรับใส่กุ้งทิ้งมาได้

⁵⁶ ช่วงเดือน 12 ถึงเดือนอ้าย ชาวทะเลน้อยจะได้ยินเสียงคลื่นดังมาจากปากกระวะ ดังคึก คึก คึก ดังอยู่หลายวัน ไม่ข้ามจะขึ้น (ลมแรง) มีฝนตกเกิดเป็นลมมอก หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ลมโหละบัง แล้วจากนั้นน้ำเค็มจะเข้ามา แถบทะเลน้อยจะเป็นน้ำกร่อย หากแถวเรือตอนกลางคืนจะเห็นเป็นน้ำฟราว

หลังจากปิดป่ากระวะแล้วไม่มีกุงไหง่มีอีกเลย ที่เคยใช้มุ้งดักกุงทำกะปิกี้หายไปด้วย การเปลี่ยนแปลงเห็นได้ชัดเจนมาก

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนรอบทะเลสาบ

ที่ชุมชนทะเลน้อย ชาวประมงต้องเพิ่มเครื่องมือทำมาหากิน เช่น จากเดิมใช้หลอม (อวนลอย) 10 หมอน ก็ต้องใช้เพิ่มขึ้นถึง 40 หมอน น้ำมันใส่เรือเพิ่มขึ้นต้องออกไปไกลมากขึ้น มีการอพยพไปทำงานนอกบ้าน โดยเฉพาะในช่วงก่อน พ.ศ. 2536 ได้มีชาวทะเลน้อย ออกไปหาปลาที่เขื่อนเชี่ยวหลาน จ.สุราษฎร์ธานี ไม่ต่ำกว่า 100 คน เรียกได้ว่าหมู่บ้าน กลายเป็นหมู่บ้านร้าง ปัจจุบันยังคงทำประมงอยู่ในเขื่อนไม่มากนัก บางรายต้องเปลี่ยนอาชีพ จากการที่รายได้ลดลง ทำให้ดิ้นรนไปหาอาชีพใหม่ เช่น รับจ้าง

บ้านปากพล ชาวประมงต้องเปลี่ยนอาชีพ เนื่องจากจับสัตว์น้ำได้น้อยลงทำให้มีรายได้น้อย ซึ่งเมื่อเทียบรายได้กับเมื่อก่อนอาจจะได้ไม่ต่างกันมากนัก แต่ปัจจุบันรายได้ไม่พอกับรายจ่ายเนื่องจากสภาวะเศรษฐกิจเปลี่ยนไป ราคาสินค้าสูงขึ้น ค่าครองชีพสูงขึ้น มีค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือนมากขึ้น ทำให้ชาวประมงบางคนต้องกู้ยืมเงินจาก ธกส. สหกรณ์ กลุ่มออมทรัพย์ เพื่อนำมาใช้จ่ายเลี้ยงครอบครัว นอกจากนี้สมาชิกของบางครอบครัวต้องออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน ไปทำงานเป็นลูกจ้างโรงงาน ทำงานก่อสร้าง ไปเป็นลูกเรือพาณิชย์ ฯลฯ ที่หาดใหญ่ สุราษฎร์ธานี และที่อื่นๆ ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตที่เคยเป็นอยู่ของชาวประมง ไม่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ อยู่ในวัฏจักรของการเป็นหนี้

บ้านบ่อนนท์ และบ้านท่าเมรุก็ประสบปัญหาเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในชุมชนทะเลน้อย และบ้านปากพล

- กรณีโครงการเขื่อนกั้นทะเลสาบ เป็นชนวนสร้างความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนต่างอาชีพในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามาก คือ ระหว่างชาวนากับชาวประมงทะเลสาบ เนื่องจากมีความต้องการใช้ทรัพยากรแตกต่างกัน โดยชาวนาต้องการน้ำจืดมาใช้ในการทำนา ในขณะที่ชาวประมงต้องการ 3 น้ำ ความขัดแย้งนี้ดำเนินมานับจากกรมชลประทานปลูกกระแสน้ำสร้างเขื่อนกั้นน้ำเค็มในทะเลสาบสงขลา กรณีเช่นนี้อันที่จริงเกิดขึ้นมานานแล้วตั้งแต่การปิดป่ากระวะใน พ.ศ. 2498 แต่ยังไม่ปะทุออกมาชัดเจนเหมือนกรณีการสร้างเขื่อนกั้นทะเลสาบ ซึ่งต่างฝ่ายต่างมีการเคลื่อนไหวทั้งเพื่อสนับสนุนและคัดค้าน ซึ่งลักษณะการเคลื่อนไหวที่ปรากฏมีตั้งแต่การทำหนังสือร้องเรียนไปยังหน่วยงานต่างๆ การเข้าร่วมเสนอข้อมูลในเวทีประชุมสัมมนาที่เกี่ยวข้องกับทะเลสาบ การให้นักการเมืองท้องถิ่นและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของฝ่ายตนเป็นกระบอกเสียง เป็นต้น การเคลื่อนไหวนี้มีมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบันแม้ว่าคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (มีนายวิษณุ เครืองาม เป็นประธาน) จะมิมติให้ทบวทนมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2535 เพื่อเป็นการระงับโครงการเขื่อนกั้นน้ำเค็ม และให้เลขานุการทำเรื่องเสนอไปยังคณะรัฐมนตรี

นาุ้ง รูปธรรมการรุกรานของทุนนิยม

การทำนาุ้งเป็นรายได้หลักของคนลุ่มทะเลสาบ เกิดขึ้นจากความล้มเหลวของการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในประเทศไต้หวัน ซึ่งเป็นแหล่งผลิตกุ้งกุลาดำแหล่งสำคัญของโลก ส่งผลให้ปริมาณกุ้งกุลาดำในตลาดโลกขาดแคลนและราคากุ้งกุลาดำสูงขึ้นอย่างมาก เป็นเหตุจูงใจให้มีการเลี้ยงกุ้งกุลาดำกันมากในประเทศไทย จนกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของประเทศนับตั้งแต่ พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา⁵⁷

นาุ้งในภาคใต้มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในปี พ.ศ. 2528 มีพื้นที่เพาะเลี้ยงรวมทั้งภาคประมาณ 71,000 ไร่ และเพิ่มเป็น 136,000 ไร่ ในปี พ.ศ. 2532 จังหวัดที่มีการเพาะเลี้ยงกุ้งมากที่สุด คือ นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี สำหรับที่อำเภอระโนด ในปี พ.ศ. 2532 – 2533 มีพื้นที่เพาะเลี้ยงประมาณ 6,983 ไร่ โดยมีบริษัทต่างๆ เข้ามาทำนาุ้งกุลาดำจำนวน 14 บริษัทในพื้นที่ 6,429 ไร่ เป็นของชาวบ้านเริ่มตั้งแต่ตำบลบ่อตรุ วัดสน ระวะ ปากแตระ ท่าบอน คลองแดนในพื้นที่ประมาณ 2,226 ไร่ รวมพื้นที่ทำนาุ้งทั้งหมด 8,699 ไร่ และมีการเพิ่มพื้นที่มากขึ้นเรื่อยๆ ในเดือนมิถุนายน 2533 มีพื้นที่นาุ้งในอำเภอระโนดประมาณ 11,245 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 87 ของพื้นที่นาุ้งทั้งหมดของจังหวัดสงขลา ซึ่งมีอยู่ประมาณ 13,000 ไร่

ส่วนการเลี้ยงกุ้งบริเวณริมฝั่งทะเลสาบสงขลาด้านอื่นๆ ก็ขยายตัวขึ้นไปตอนบนตั้งแต่บ้านควน อ.หาดใหญ่ ขึ้นต่อไปยังเขตอำเภอควนเนียง อ.บางกล่ำ จ.สงขลา อ.บางแก้ว อ.ปากพะยูน อ.เมือง จ.พัทลุง โดยเฉพาะเกาะนางคำถือว่าเป็นแหล่งใหญ่ของ อ.ปากพะยูน โดยมีพื้นที่เลี้ยงประมาณ 70 ไร่ เซนต์ของพื้นที่เกาะทั้งหมด ส่วนทางฝั่งตะวันออก คือ เขต อ.สิงหนคร และ อ.สทิงพระ ก็ได้รับแบบอย่างจากระโนดเกิดการเลี้ยงกุ้งกันมาเช่นเดียวกัน การขยายตัวเช่นนี้ล้วนตกอยู่ภายใต้วาทกรรมเดียวกัน คือ “ไม่ต้องลงทุนมาก เลี้ยงไม่ยาก รวยไว” นอกจากข่าวลือที่แพร่หลายมามีแต่ข่าวในแง่ของความสำเร็จ ความร่ำรวยแล้ว รัฐยังสนับสนุนทั้งในแง่ของการวิจัย การให้หน่วยราชการฝึกอบรมผู้เลี้ยง โดยที่ไม่เคยเผยแพร่ข้อมูลในด้านตรงกันข้ามอย่างจริงจัง นอกจากนี้บริษัทขายอาหารกุ้งและยารักษาโรคกุ้งต่างทุ่มโฆษณาในลักษณะที่ชี้ให้เห็นว่าการเลี้ยงกุ้งเป็นเรื่องง่าย มีปัญหาที่แก้ง่าย

และแม้ว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่ส่งออกกุ้งรายใหญ่ของประเทศมาโดยตลอด รายได้แต่ละปีมูลค่ามหาศาล แต่เมื่อหันกลับไปมองยังผู้เลี้ยงพบว่า ผู้เลี้ยงส่วนใหญ่ต้องเลี้ยงกุ้งแบบฟุ้งฟิงบริษัทขนาดใหญ่ตลอดเวลา ตั้งแต่ซื้อลูกกุ้ง อาหารกุ้ง ยากำจัดโรคและศัตรูกุ้ง ทูที่ชาวบ้านลงไปแต่ละครั้งนั้นเป็นจำนวนมหาศาล และเป็นรายจ่ายที่ต้องจ่ายแน่นอนไม่ว่าการเลี้ยงจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ก็ตาม นอกจากนี้ในการเลี้ยงกุ้งยังต้องใช้ทุนมาก จึงพบว่ามีวงเงินกู้ในการทำนาุ้งมากมาย จากทั้งสถาบันการเงิน และการเงินนอกระบบ การมีวงเงินหมุนมากมาย และมีผู้เข้ามาเกี่ยวข้องกับหลายฝ่าย รวมทั้งการเลี้ยงกุ้งเป็นการผลิตที่ส่งผลต่อ

⁵⁷ ในบทความ พุงระโนด: สามทศวรรษแห่งความทุกข์ยากของชุมชนหมู่เกาะ ของจรูญ หุทอง

สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน จึงมีประเด็นตามมามีใคร คือ ผู้ได้ประโยชน์ ผู้เลี้ยงกุ้ง นายทุน หรือ บริษัทผลิตอาหาร ยา และฟาร์มกุ้ง

อย่างไรก็ดี ราคากุ้งขึ้นอยู่กับภาวะตลาดกุ้งในต่างประเทศเป็นหลัก ในปี พ.ศ. 2546 นา กุ้งในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาถูกทิ้งร้างเป็นจำนวนมากและอย่างรวดเร็ว เนื่องมาจากการ ส่งออกกุ้งไปยังตลาดต่างประเทศลดลงอย่างฉับพลัน การประมาณการพื้นที่จากการวิเคราะห์ ภาพถ่ายดาวเทียมของกรมพัฒนาที่ดินในปี 2543 พบว่านากุ้งในเขตลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามี พื้นที่ประมาณ 34,217 ไร่ แต่ในปัจจุบันพื้นที่นากุ้งถูกทิ้งร้างลงประมาณ 30 – 50 % เนื่องจาก สถานการณ์ราคากุ้งดังกล่าว⁵⁸

ผลกระทบ

ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อทำนากุ้ง ทำให้พื้นที่อาศัยหลบซ่อนตัว วางไข่ และ เพาะฟักของสัตว์น้ำลดน้อยลง การรับภาระน้ำเสียจากทิ้งนากุ้ง โรงงานอุตสาหกรรม ชุมชนของ ทะเลสาบ ทำให้ทะเลสาบลดความอุดมสมบูรณ์ลง

กรณีของบ้านบ่อนนท์ที่มีการทำนากุ้งมากขึ้น จะมีปัญหาในเรื่องการจัดการบ่อกุ้ง ซึ่ง เดิมการเลี้ยงกุ้งทั่วไปมักจะไม่มีการปล่อยลูกกุ้งลงสู่ทะเลหรือทะเลสาบ ทั้งนี้เพราะผู้ เลี้ยงต้องสูญเสียที่ดินส่วนหนึ่งเพื่อทำเป็นบ่อพัก สำหรับที่เกาะนางคำ ซึ่งมีผู้เลี้ยงกุ้งทั้งเลี้ยงเอง และให้คนอื่นเช่าประมาณร้อยละ ๗๐ เมื่อก่อนการเลี้ยงก็จะมีบ่อพักขี้เลนเช่นกัน แต่ภายหลัง เกิดปัญหาน้ำเสีย ดินตะกอนไหลลงสู่ทะเลสาบ ทำให้ชาวประมงจับสัตว์น้ำได้น้อยลง จึงมีการ แก้ปัญหาดังกล่าวโดยผู้เลี้ยงกุ้งจะต้องมีบ่อพักขี้เลนก่อนปล่อยสู่ทะเลสาบ ซึ่งสามารถแก้ปัญหา ของชาวประมงได้ระดับหนึ่ง

ความขัดแย้งจากการใช้ทรัพยากร ซึ่งเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มชาวนากับกลุ่มเกษตรกรผู้ เลี้ยงกุ้ง ที่มีปัญหาขัดแย้งกันเรื่องการทิ้งน้ำเสียจากบ่อกุ้งลงคลองระโนดหรือคลองอื่นๆ ที่ชาว นาต้องอาศัยน้ำในการทำนา ปัญหานี้ยังไม่สิ้นสุดแม้จะมีเวทีเพื่อหาทางออกในหลายๆ เวที

ท่าเรือน้ำลึก

สืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ที่กำหนดในแผนพัฒนา เศรษฐกิจ เปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของประเทศเกษตรกรรมให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ในปี 2527 ซึ่งเป็นช่วงของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ได้มีการกำหนดพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยการก่อสร้างท่าเรือน้ำลึกสงขลา และปรับระบบคมนาคมทางน้ำ ทางถนน และทางรถไฟ ให้ สอดคล้อง ซึ่งในการก่อสร้างใช้เงินกู้จากธนาคารพัฒนาเอเชีย (ADB) สมทบกับเงินงบประมาณ

⁵⁸ ในรายงานชิ้นกลาง เล่ม 3 เรื่อง ทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ของโครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ สงขลา (2547 : 1 – 28)

แผ่นดิน วงเงิน 562,507,400 บาท เริ่มต้นเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2528 แล้วเสร็จเมื่อ 30 เมษายน 2531 หรือแล้วเสร็จในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 เพื่อรองรับแผนงานพัฒนาการขนส่ง ตลอดจนใช้ทำเรือแม่น้ำ และทำเรือชายฝั่งต่างๆ ให้เกิดประโยชน์เต็มที่ รวมทั้งแผนงานส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยว โดยมีสงขลา หาดใหญ่ และภูเก็ตเป็นเมืองศูนย์กลาง 1 ใน 8 แห่งภูมิภาค แนวนโยบายการพัฒนาภาคใต้ซึ่งอาศัยทำเลที่ตั้งที่เหมาะสม โดยมีเมืองสงขลา หาดใหญ่ เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจและการบริหารของภาคใต้ทั้งหมด

วัตถุประสงค์ของการก่อสร้างท่าเรือสงขลา คือ เป็นท่าเทียบเรือสำหรับให้บริการการขนส่งสินค้าออกจากภาคใต้ไปต่างประเทศ โดยเฉพาะสินค้าหลัก คือ ยางพารา และเพื่อการขนถ่ายสินค้าที่นำเข้ามาเพื่อใช้ในภาคใต้ และเป็นการเร่งรัดให้มีความเติบโตทางการค้าและอุตสาหกรรมในภาคใต้ ท่าเรือสงขลาจึงนับเป็นประตูการค้าที่สำคัญเพียงแห่งเดียวของภาคใต้ และยังเป็นท่าเรือหลักแห่งหนึ่งในโครงการสามเหลี่ยมเศรษฐกิจ ซึ่งสภาพพื้นที่ได้วางแผนไว้ในยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ว่า ต้องมีการปรับปรุงขีดความสามารถของท่าเรือน้ำลึกสงขลา ทั้งด้านการรองรับปริมาณสินค้าที่จะต้องเพิ่มขึ้นมาก และการบริหารจัดการให้สามารถดึงดูดการขนส่งสินค้าที่ต้องการขนส่งผ่านเข้า-ออก เพื่อเชื่อมโยงกับท่าเรือปักษ์ใต้ในระยะยาว

ผลกระทบ

ท่าเรือน้ำลึกก็เป็นอีกหนึ่งประเด็นปัญหา ที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมของน้ำด้วยเช่นกัน ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นว่า เนื่องจากองค์ประกอบของท่าเรือน้ำลึกปิดทับเส้นทางน้ำ บริเวณปากน้ำทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างทะเลสาบสงขลาและอ่าวไทยนั้น เดิมมีแนวร่องน้ำ 3 แนวทอดผ่าน คือ จากปลายแหลมสนไปทางทิศตะวันออกแล้วทอดตัวไปทางใต้ผ่านแหลมสมิหลาไปจนถึงแก่งเส้ง แนวหนึ่ง แนวหนึ่งจะอยู่ระหว่างร่องที่หนึ่งและสาม ส่วนอีกแนวหนึ่งนั้นเป็นร่องน้ำที่ยาวตามแนวตลิ่งไปจนถึงบ้านม่วงงาม ร่องน้ำเหล่านี้จะเป็นเส้นทางรับน้ำของสัตว์น้ำ นอกจากนี้ยังประกอบไปด้วยสันดอนทราย ซึ่งระหว่างสันดอนทรายจะเป็นแอ่งน้ำลึกประมาณ 1 – 1.5 เมตร เป็นแหล่งหลบซ่อนตัวและวางไข่ของสัตว์น้ำเนื่องจากเป็นที่อับคลื่นลม แม้ว่าจะมีการเปิดร่องน้ำให้ลึกเพื่อทดแทนความกว้างของร่องน้ำเดิม แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า กระแสน้ำที่เข้าและออกจากทะเลสาบจะเหมือนเดิม นั่นก็คือ แม้จะมีการไหลเข้าออกของน้ำ แต่ระบบการไหลเวียนของน้ำได้เปลี่ยนแปลงจากที่เคยระบายเข้าออกไปได้หลายๆ ทาง กลับไหลเข้าออกได้เพียงทางเดียว พอน้ำมากก็ไหลไม่ทัน น้ำลงไม่ทันพอถึงเวลาน้ำขึ้นมันก็ดันกันอยู่ เมื่อน้ำเป็นแบบนี้ทำให้เกิดการขังของน้ำ ปัญหาที่ตามมา คือ น้ำเสียจากชุมชนเมืองอุตสาหกรรมตกค้างในทะเลสาบ ขยะ ตะกอน

ชาวประมงบ้านหัวเขาให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงระบบน้ำเพิ่มเติมว่า “การหมุนเวียนของน้ำผิดจากเมื่อก่อนไปมาก น้ำขึ้นแต่น้อย สัตว์น้ำลดลงมาก เปรียบเทียบจากการ

ดักโพงพาง เฉพาะเดือนสี่ เดือนเก้า เดือนสิบ จะได้สัตว์น้ำมาก น้ำหนึ่ง (น้ำขึ้นลง 15 วัน เปลี่ยน 1 ครั้ง ตามข้างขึ้นข้างแรม) ดัก 2 ช่อง ได้เงินประมาณ 5 – 7 หมื่นบาท ปัจจุบันได้ 5 – 10 กิโลกรัม ก็ถือว่ามากแล้ว นอกจากผลกระทบต่อโพงพางแล้ว ปลากระชังก็ได้รับผลกระทบเช่นกัน ปลาทายมากเพราะน้ำตาย ไม่ขึ้นไม่ลง การถ่ายเทของน้ำไม่สะดวก”

ยูน แก้วมณี อบต. บ้านปอนนทีกกล่าวว่า “อีกสาเหตุหนึ่งที่มีผลกระทบต่อการหมุนเวียนของน้ำในทะเลสาบ คือ การสร้างท่าเรือน้ำลึกสงขลา ซึ่งปิดกั้นทางเข้าของน้ำเค็มจากปากอ่าวสงขลาให้แคบลง น้ำเข้ามาน้อย พันธุ์กุ้ง ปลาจากทะเลอ่าวไทยเข้ามาได้น้อย น้ำเปลี่ยนทิศทางการไหล และไหลเข้าออกช้าลง เกิดน้ำท่วมขังในฤดูฝน ทำให้เดือดร้อนกันทั่ว”

เกี่ยวกับประเด็นการลดลงของสัตว์น้ำนั้น ชาวบ้านในหลายๆ พื้นที่ให้ข้อมูลในทำนองเดียวกันว่า “พอปิดปากทะเล กุ้งปลาเหลือทางเข้าทางเดียวคือ ปากน้ำสงขลา เมื่อก่อนมันกว้าง กุ้งปลามันจะไปทางไหนก็ได้ พอทำท่าเรือน้ำลึกปากมันแคบลง กุ้งปลามันเข้ามาได้ช่วงน้ำใหญ่ฤดูเดียว ทำให้สัตว์น้ำจากอ่าวไทยไม่สามารถเข้ามาเจริญเติบโตในทะเลสาบได้ บางชนิดก็หมดพันธุ์ไป”

“เมื่อก่อนตอนยังไม่ทำเรือ พอน้ำมันซัดเข้ามาทางหาดแก้ว กุ้งปลามันก็เข้ามาตามคลอง เพราะมีร่องน้ำต่อถึงกัน ไปมาสะดวก พอสร้างท่าเรือ คลื่นซัดมากุ้งปลามันก็กระเด็นออกไป เข้ามาไม่ได้แล้ว ขึ้นไม่รอด ร่องน้ำเหลือนิดเดียว น้ำก็กล้าแรง”

ล่าสุดเมื่อปลายปี 2548 เกิดภาวะน้ำท่วมขังเป็นเวลายาวนานในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบ ตั้งแต่จังหวัดพัทลุงจนถึงจังหวัดสงขลา ชุมชนต่างๆ ได้รับความเสียหายเป็นจำนวนมาก ทั้งที่ปริมาณฝนที่ตกลงมาก็ไม่ได้มากไปกว่าปีที่ผ่านมา ต่างพูดกันว่าไม่เคยพบเหตุการณ์เช่นนี้มาก่อน หลายๆ ชุมชนเพิ่งเล็งไปที่ท่าเรือน้ำลึกกว่า เป็นตัวกีดขวางทำให้น้ำระบายออกได้ช้า ทั้งนี้เพราะปากทะเลสาบถูกท่าเรือน้ำลึกปิดกั้นจนเกือบมิด เมื่อถึงฤดูฝน น้ำไหลออกไม่ทันจนเกิดความเดือดร้อนดังกล่าว

แผนพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ภายใต้กลไกคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ

ในช่วงระยะที่มีการพัฒนาและใช้ประโยชน์จากทะเลสาบสงขลา โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น ทำให้ทะเลสาบสงขลา มีความเสื่อมโทรมและทวีความรุนแรงมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตผู้คนในชุมชนรอบๆ จนเป็นปัญหาที่หลายฝ่ายต้องเข้ามาแก้ไข ในส่วนของรัฐบาลเองก็ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาขึ้น เพื่อแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของทะเลสาบดังกล่าว ซึ่งพอจะนำมาสรุปได้ ดังนี้

ปี 2520 สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ศึกษาแนวทางป้องกันและแก้ไข ตลอดจนฟื้นฟูทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยมีมติ

คณะรัฐมนตรีวันที่ 26 มกราคม 2520 แต่งตั้งคณะกรรมการบริหารและพัฒนาสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา

ปี 2525 - 2528 คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) และสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (สวล.) จัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาขึ้น ต่อมาในปี 2526 จึงได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาขึ้น โดยมีเลขาธิการ สศช. เป็นประธาน กรรมการส่วนใหญ่มาจากหน่วยงานราชการ คณะกรรมการชุดดังกล่าวได้ว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษาต่างประเทศหลายบริษัทร่วมกันศึกษาวิจัยเพื่อวางแผนพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในวงเงิน 3,500,000 เหรียญสหรัฐ ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2527 – ตุลาคม 2528 บริษัทที่ปรึกษาได้ทำการศึกษาคอบคลุมพื้นที่ทั้งลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในจังหวัดสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช และได้เสนอกรอบการพัฒนาโครงการต่างๆ 23 โครงการ หลังจากคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาพิจารณารายงานดังกล่าวแล้วเห็นว่า ควรจัดทำโครงการเร่งด่วน 3 โครงการก่อน คือ โครงการเชื่อมกันน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา ผันน้ำจัดไปใช้ทำนาทางฝั่งสงขลา โครงการเชื่อมกักน้ำคลองสะเดา เพื่อจัดหาน้ำดิบสำหรับการประปาในหาดใหญ่สงขลา และโครงการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เพื่อรวบรวมข้อมูลต่างๆ ของทะเลสาบอันจะเป็นประโยชน์ต่อการติดตามความเปลี่ยนแปลง และการควบคุมสภาพแวดล้อมบริเวณลุ่มน้ำได้สะดวกขึ้น

ปี 2538 มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาทะเลสาบสงขลา ให้ทำหน้าที่กำหนดนโยบายและประสานการดำเนินการแก้ไขความเสื่อมโทรมจากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เพื่อนำเสนอต่อนายกรัฐมนตรี

ต่อมา คณะกรรมการพัฒนาทะเลสาบสงขลาได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการขึ้นมาหนึ่งชุดคือ คณะอนุกรรมการเพื่อแก้ไขความเสื่อมโทรมของทะเลสาบ ส่วนใหญ่ประกอบด้วยส่วนราชการต่างๆ ในพื้นที่ และผู้แทนองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อทำหน้าที่ประสานการปฏิบัติการเพื่อแก้ไขความเสื่อมโทรมของทะเลสาบในระยะสั้น โดยมีภารกิจเบื้องต้นในการพิจารณาการทำประมงผิดกฎหมาย การขุดลอกแหล่งน้ำ และการประชาสัมพันธ์สร้างจิตสำนึกและความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม และคณะอนุกรรมการฯ ได้มีมติมอบหมายให้ฝ่ายเลขานุการฯ ซึ่งประกอบด้วยกระทรวงมหาดไทย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคใต้ ยกร่างแผนปฏิบัติการเพื่อฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา โดยครอบคลุมปัญหาคุณภาพน้ำเสื่อมโทรม การทำประมงผิดกฎหมาย การขุดลอกแหล่งน้ำ และการประชาสัมพันธ์

อย่างไรก็ตาม แผนปฏิบัติการดังกล่าวไม่ได้รับการปฏิบัติและสานต่ออย่างจริงจัง เป็นเพียงแต่การศึกษา หรือจัดกิจกรรมในลักษณะแล้วแต่หน่วยงานไหนจะจัด เนื่องจากไม่มีนโยบายจากฝ่ายการเมือง

ปี 2545 นายวีระ มุกลีพงศ์ ได้พยายามผลักดันให้เกิดการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง โดยเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 2545 นายกรัฐมนตรีได้เป็นประธานในการประชุมหารือร่วมกับผู้แทนภาครัฐและประชาชนในพื้นที่ ณ ห้องประชุมศาลากลางจังหวัดสงขลา และสั่งการให้ผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช จัดทำรายละเอียดโครงการแก้ไขปัญหาเร่งด่วนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ส่งให้กระทรวงมหาดไทยเสนอต่อนายกรัฐมนตรี และในระยะยาวมอบให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นผู้รับผิดชอบจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในลักษณะบูรณาการ เพื่อฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและธรรมชาติคืนสู่สภาพเดิมให้มากที่สุด

มติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 3 กันยายน 2545 มอบให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รวบรวมข้อมูลและจัดทำแผนแม่บทในการแก้ไขปัญหาทะเลสาบสงขลาอย่างเป็นระบบ แล้วจัดทำประชาพิจารณ์ในกลุ่มนักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งประชาชนในพื้นที่ โดยนำข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (GIS) ของกรมประมง (สถาบันวิจัยการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง) มาประกอบการจัดทำ เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาได้ตรงจุด

คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2545 เห็นชอบเรื่อง การพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ ตามที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเสนอ โดยมีสาระสำคัญ คือ

- เห็นชอบขอบเขตการศึกษา (TOR) โครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และมอบให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ดำเนินการให้แล้วเสร็จภายใน 9 - 12 เดือน พร้อมทั้งอนุมัติค่าใช้จ่ายสำรองเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ ให้ว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทในวงเงิน 16 ล้านบาท และค่าใช้จ่ายของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในการดำเนินงานของสำนักงานเลขานุการโครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาอีก 3.2 ล้านบาท

- เห็นชอบการแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นกลไกหลักทำหน้าที่กำกับดูแลการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในภาพรวม มีรองนายกรัฐมนตรี (พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ) เป็นประธาน ผู้แทนส่วนราชการ นักวิชาการ และภาคเอกชน เป็นกรรมการ โดยมีปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นเลขานุการ

คณะรัฐมนตรีได้มีมติ เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน 2546 เห็นชอบแผนบูรณาการงบประมาณ การพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และกรอบวงเงินสำหรับโครงการต่างๆ ภายใต้แผนบูรณาการฯ ซึ่งส่วนราชการจะดำเนินการในปีงบประมาณ 2547 จำนวนรวม 370.8 ล้านบาท

คณะรัฐมนตรีได้มีมติ เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน 2546 เห็นชอบการเปลี่ยนแปลงหน่วยงาน ดำเนินการโครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา จากสำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม

ภายใต้คณะกรรมการดังกล่าว มีการแต่งตั้งคณะกรรมการ 2 ชุด ดังนี้

1. คณะอนุกรรมการกำกับ ติดตาม และประเมินผล คณะอนุกรรมการชุดนี้ทำหน้าที่ กำกับ ติดตาม ประเมินผลการดำเนินการของการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา
2. คณะอนุกรรมการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนและประชาสัมพันธน์ หน้าที่ คือ จัดให้มีกระบวนการมีส่วนร่วมและประสาน รับฟังความคิดเห็นของภาคประชาชน ตลอดจน จัดทำแผนประชาสัมพันธน์ในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

แผนงานหลักในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

1. แผนบูรณาการงบประมาณการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ปี 2547 – 2550 แผน เพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศ สภาพแวดล้อม และทรัพยากรให้มีสภาพสมบูรณ์ จัดทำโดยสำนักงาน นโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม

2. การศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เพื่อเป็นกรอบใน การพัฒนาทะเลสาบสงขลา โดยสำนักนโยบายและแผนฯ ได้ว่าจ้างมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ร่วมกับมหาวิทยาลัยทักษิณ และสถาบันราชภัฏสงขลา ซึ่งได้ลงนามในสัญญาจ้าง วันที่ 7 สิงหาคม 2547

3. โครงการเร่งรัดพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ สงขลา มีมติเมื่อ วันที่ 4 มีนาคม 2546 ให้จัดทำโครงการเร่งด่วน วงเงิน 20.93 ล้านบาท

นับจากมีคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาชุดนี้ ได้มีการดำเนินโครงการ ต่างๆ ไปบ้างแล้ว เช่น โครงการเร่งรัดพัฒนา 5 โครงการ โครงการตามแผนบูรณา การงบประมาณปี 2547 ปัจจุบันโครงการส่วนใหญ่ดำเนินไปภายใต้แผนบูรณาการงบประมาณปี 2548

ผลกระทบที่เกิดจากการดำเนินการภายใต้กลไกคณะกรรมการชุดนี้ตลอด 3 ปีที่ผ่านมา

1. การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน แม้ว่ากรรมการชุดนี้เกิดจากการเมือง แต่ก็ให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมมากที่สุดตั้งแต่มีคณะกรรมการมาหลายชุด ทั้งในการเข้าร่วมเป็นกรรมการ และมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นต่อการพัฒนาทะเลสาบสงขลา เห็นได้อย่างชัดเจนในเรื่องการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของประชาชนรอบทะเลสาบสงขลา ต่อเรื่องการจัดระเบียบประมง 36 เวที แต่อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมในด้านอื่นๆ เช่น การวางแผนงบประมาณ การตรวจสอบการใช้งบประมาณดำเนินโครงการ กลับไม่เห็นชัดเจน

2. หน่วยงานต่างๆ ให้ความสนใจลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามากขึ้น สืบเนื่องจากการจัดทำแผนบูรณาการงบประมาณตั้งแต่ปี 2546 จนถึงปัจจุบัน แต่ก็ยังเป็นแผนเพื่อการศึกษา วางแผนมากกว่าจะเป็นแผนที่ดำเนินการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทะเลสาบอย่างจริงจัง

3. มีแผนแม่บท ที่กำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาอย่างเป็นระบบ

โครงการ Sea Food Bank ภายใต้นโยบายแปลงสิทธิเป็นทุน

เอกสารวิเคราะห์ทำความเข้าใจ นโยบายแปลงสิทธิเป็นทุน ในโครงการ Sea Food Bank โดย กองเลขาธิการสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ (มปป.) กล่าวว่า รัฐบาลภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรี ทักษิณ ชินวัตร ให้ความเห็นชอบในหลักการโครงการ Sea Food Bank เมื่อวันที่ 24 มกราคม 2547 โดยผู้เข้าร่วมโครงการสามารถนำใบอนุญาตเพาะเลี้ยงในที่หนึ่งๆ และใบรับรองการเข้าร่วมโครงการ Sea Food Bank เป็นหลักประกันในการขอสินเชื่อจากธนาคารหรือสถาบันการเงินได้ ปัจจุบันกำลังอยู่ในขั้นดำเนินการตรวจสอบรังวัดพื้นที่สำหรับจัดสรรพื้นที่การเพาะเลี้ยงโดยรวมทั่วประเทศ และเตรียมออกเอกสารสิทธิแก่ประชาชน

แนวคิด และการดำเนินการ

เหตุผลการจัดทำโครงการ กรมประมงระบุว่า ความสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในแหล่งการประมงไทยลดลงมาก มีการใช้ทรัพยากรเกินศักยภาพการผลิตของธรรมชาติ ควรพัฒนาแหล่งการผลิตใหม่ทดแทนแหล่งธรรมชาติ เน้นการเพาะเลี้ยงในพื้นที่แหล่งธรรมชาติ ให้เพียงพอต่อการบริโภคและการส่งออก สร้างระบบการผลิตที่ปลอดภัยและไม่กระทบสิ่งแวดล้อม โดยขยายพื้นที่ที่เหมาะสมออกไปอีก ทั้งนี้เป็นการแก้ไขปัญหาความยากจนตามนโยบายของรัฐบาล

วิธีการดำเนินการ คือ การปฏิรูปการถือครองและจัดระบบการใช้พื้นที่เพาะเลี้ยงชายฝั่งใหม่ แล้วนำมาจัดสรรให้กับประชาชนที่เข้าร่วมโครงการ โดยในขั้นต้นจะทำการสำรวจ รังวัด ทำแผนที่พื้นที่สำหรับการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในที่อยู่อาศัยเดิม พื้นที่ที่มีการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งหมายถึงพื้นที่ที่มีการบุกรุกอยู่แล้ว และพื้นที่ที่มีศักยภาพเพิ่มเติม รวมจำนวน 284,492 ไร่ สำหรับรายที่เลี้ยงอยู่เดิมจะได้รับสิทธิเช่นกัน แต่ต้องลดขนาดพื้นที่ลงตามเงื่อนไขที่ระบุไว้

ประชาชนที่ได้รับสิทธิ คือ ผู้ที่ลงทะเบียนคนจนไว้กับรัฐบาล และผู้เลี้ยงรายเดิม โดยต้องรวมกลุ่มจัดตั้งเป็นสหกรณ์ ประชาคม หรือรัฐวิสาหกิจชุมชน ต้องผ่านการฝึกอบรมจากกรมประมง ให้ท้องถิ่นคัดเลือกบุคคลที่จะได้รับเอกสารสิทธิ ทั้งนี้จะจัดสรรพื้นที่ให้ประชาชนที่ร่วมโครงการ ดังนี้

ผู้เลี้ยงหอยแครง จัดสรรให้รายละ 3 ไร่

ผู้เลี้ยงหอยแมลงภู่ จัดสรรให้รายละ 10 ไร่

ผู้เลี้ยงหอยนางรม จัดสรรให้รายละ 1 ไร่

ผู้เลี้ยงปลากะพงขาวในกระชัง จัดสรรให้รายละ 700 ตารางเมตร หรือ 0.438 ไร่

และ ผู้เลี้ยงปลากะรังในกระชัง จัดสรรให้รายละ 500 ตารางเมตร หรือ 0.313 ไร่

สิทธิที่ประชาชนจะได้รับ เรียกว่า โบนัสสามารถนำไปค้ำประกันเงินกู้กับสถาบันการเงินได้ เอกสารนี้ไม่สามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนแต่ตกทอดเป็นมรดกได้ รัฐยึดเพิกถอนสิทธิดังกล่าวได้ หากผู้ได้รับไม่สามารถทำตามเงื่อนไขที่กำหนด หรือไม่สามารถผ่อนชำระหนี้ได้ตามสัญญา

องค์การสะพานปลาจะทำหน้าที่บริหารจัดการโครงการ ได้แก่ การจัดพื้นที่ ลูทหนึ่งติดต่อแหล่งทุนให้กับประชาชนที่ได้รับเอกสารสิทธิ คล้ายกับหน้าที่นายหน้าโดยตรง ซึ่งก็หมายความว่า องค์การสะพานปลาจะทำหน้าที่หาแหล่งเงินทุนให้เกษตรกรประมงผู้ขายปัจจัยการผลิตให้ และรับซื้อผลผลิต อาจมีการจัดทำระบบซื้อขายล่วงหน้า ส่วนประชาชนรายใดไม่ประสงค์ทำสัญญากับบริษัทก็สามารถหาปัจจัยการผลิต และหาแหล่งทุนเองได้ แต่ต้องผ่านการอบรมการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและบัญชีฟาร์มตามเงื่อนไข

โบนัสที่ประชาชนแต่ละรายนำไปเป็นหลักค้ำประกันเงินกู้ กรมประมง องค์การสะพานปลา ประชาคม และแหล่งทุน จะร่วมกันประเมินราคาพื้นที่ซึ่งจะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับราคาการตลาดของผลผลิตที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้นๆ วงเงินกู้ที่ได้จะไม่เกินราคาประเมิน การชำระหนี้ให้บริษัทร่วมทุนจะทำการหักจากมูลค่าการจำหน่ายผลผลิตสัตว์น้ำแต่ละรอบ

หากประชาชนรายใดไม่สามารถชำระหนี้สินตามกำหนด จะใช้มาตรการบังคับต่างๆ เช่น ยึดผลผลิตที่ยังคงเหลืออยู่ โดยประเมินราคาสัตว์น้ำเพื่อชำระหนี้ (ยึดผลผลิต) ไปจนถึงการยึด เพิกถอนโบนัสรายนั้นๆ แล้วคัดเลือกผู้เลี้ยงรายใหม่

โครงการนี้ใช้ระยะเวลาดำเนินการ 5 ปี (2548 – 2552) การดำเนินการปีแรกจะเป็นช่วงการสำรวจพื้นที่ จัดทำแผนที่ และเตรียมออกใบอนุญาต เวลาที่เหลือจะส่งเสริมให้ลงทุนเพาะเลี้ยงให้เต็มพื้นที่

สำหรับในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา มีพื้นที่อนุญาตเพาะเลี้ยงเดิมซึ่งจัดให้เข้าโครงการนี้ด้วย จำนวน 4 แปลง คือ บริเวณเกาะยอ 1 แปลง และในเขต ต.หัวเขา 3 แปลง รวมเนื้อที่ 10,035 ไร่ ขณะนี้ดำเนินการปักเขต สำรวจ รั้ววัด ทำทะเบียน จัดการอบรมเรียบร้อยแล้ว และ

ในต้นเดือนกรกฎาคม 2548 จะเปิดรับสมัครเพิ่มเติมสำหรับผู้ที่ยอยู่นอกเขตอนุญาตเพาะเลี้ยง
เดิม⁵⁹

3.2 ระบบตลาดทุนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

กรณีข้าว ชาวหา

กิตติ ตันไทย อธิบายถึงระบบตลาด เส้นทางการค้าข้าวในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบ
สงขลาไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาค้าขายข้าวอย่างเสรีกันมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงก่อน
สงครามโลกครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2482 การค้าข้าวในช่วงนี้รัฐบาลไม่เข้าแทรกแซงแต่ประการใด
ทำให้การขายข้าวทั้งภายในและภายนอกประเทศ โดยเฉพาะกับอาณานิคมของอังกฤษในแหลม
มลายู ดำเนินไปด้วยดี กิจการโรงสีซึ่งส่วนใหญ่สำคัญยิ่งในการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร
เพื่อส่งออกจำหน่ายเกิดขึ้นในพื้นที่หลายโรง ซึ่งดำเนินการโดยนายทุนจีนทั้งสิ้น เพราะการ
จัดตั้งโรงสีต้องใช้ทุนสูง คนไทยในพื้นที่ไม่มีทุนสะสมมากพอที่จะดำเนินการได้ จึงเปิดโอกาสให้
นายทุนจีนผูกขาดการจัดตั้งโรงสีโดยปริยาย การลงทุนของนายทุนจีนนั้นบางรายใช้วิธีการระดม
ทุนจากธุรกิจของตนและญาติมิตรในมลายูมาสนับสนุน บางรายใช้วิธีลงทุนกับผู้มีฐานะดีและมี
อิทธิพลในท้องถิ่น เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เพื่อเป็นหลักประกันความปลอดภัยและประกันได้ว่า
โรงสีจะมีข้าวเปลือกมาให้ได้อย่างแน่นอน การดำเนินงานของโรงสีในช่วงนี้เป็นไปอย่างราบรื่น
และทำกำไรได้เป็นอย่างดี

การค้าข้าวซึ่งกำลังเฟื่องฟูกลับสะดุดลงเมื่อเกิดสงครามโลก ครั้งที่ 2 ในยุโรป พ.ศ.
2482 และมีแนวโน้มจะลุกลามมายังทวีปเอเชีย รัฐบาลไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม
เกรงว่าหากเกิดภาวะสงครามขึ้นจะทำให้เครื่องอุปโภคบริโภคขาดแคลน ราคาสูง ประชาชนจะ
เดือดร้อนกันไปทั่ว โดยเฉพาะข้าว นอกจากเป็นอาหารหลักของคนไทยแล้วยังเป็นยุทธปัจจัยที่
สำคัญยิ่งอีกด้วย เพื่อป้องกันปัญหาดังกล่าว รัฐบาลจึงได้ออกพระราชบัญญัติควบคุมการส่งออก
ไปนอกและนำเข้าในราชอาณาจักรซึ่งสินค้าบางอย่าง พ.ศ.2482 โดยจะควบคุมการส่งออกข้าว
ไปต่างประเทศ ป้องกันมิให้มีการส่งออกข้าวจนเกิดภาวะขาดแคลนข้าวบริโภคภายในประเทศ
ผลของ พรบ.ดังกล่าวทำให้การค้าข้าวเสรีหยุดชะงักลง และทำให้การค้าข้าวในลุ่มน้ำทะเลสาบ
สงขลาซึ่งเคยรุ่งเรืองชะงักงันลงด้วย

พ.ศ. 2484 เกิดสงครามมหาเอเซียบูรพาขึ้น ไทยถูกญี่ปุ่นบังคับให้เป็นพันธมิตร
ดินแดนไทยกลายเป็นเขตสมรภูมิ ทำให้การค้าข้าวกระทบกระเทือนอย่างหนัก ซึ่งเริ่มปรากฏชัด
ตั้งแต่ พ.ศ. 2485 เป็นต้นมา นอกจากเส้นทางคมนาคมไม่สะดวก การผลิตข้าวลดน้อยลง ข้าวยัง

⁵⁹ สรุปการประชุมชมรมชาวประมงทะเลสาบคอนล่าง 20 มิถุนายน 2548

ถูกญี่ปุ่นบังคับซื้อ เพื่อนำไปช่วยเหลือทหารญี่ปุ่นที่ตั้งทัพอยู่ในมลายูและกำลังขาดแคลนข้าวบริโภคอย่างหนัก โดยมีบริษัทमितซูบุทซันโกซาและบริษัทमितซูบิชิ เป็นผู้ดำเนินการกว้านซื้อข้าวไทยในท้องที่อำเภอปากพนัง จ.นครศรีธรรมราช และ อ.เมืองสงขลา ในเรื่องนี้รัฐบาลไทยเกรงว่า บริษัทญี่ปุ่นจะรู้ต้นทุนการผลิตข้าวและวิธีการค้าข้าวของไทย และหาช่องทางกีดกันซื้อขายข้าวของไทยให้ต่ำลงในภายหลัง เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวรัฐบาลจึงได้จัดตั้ง บริษัท ข้าวไทยปักษ์ใต้ จำกัด ขึ้นเพื่อป้องกันมิให้คนต่างด้าวใช้อิทธิพลเข้ามาแทรกแซงการค้าข้าว และเพื่อรักษาระดับราคาข้าวเปลือกข้าวสารให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม เพื่อให้การดำเนินงานของบริษัทมีประสิทธิภาพ รัฐบาลจึงออกกฎหมายบังคับทุกโรงสีต้องให้บริษัทเช่ากิจการ แต่ยังให้เจ้าของโรงสีดำเนินงานทุกอย่าง แต่ต้องแสดงบัญชีการดำเนินงานให้เจ้าหน้าที่ของบริษัททราบ ข้าวที่สีได้จะต้องขายให้บริษัทเท่านั้น

การดำเนินงานของบริษัทประสบความสำเร็จด้วยดี สามารถดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ทั้งด้านรักษาระดับราคาข้าวสารไม่ให้สูงจนเกินไป และดูแลข้าวเปลือกให้ราคาสูงขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ชาวนาและผู้บริโภค นอกจากนี้ยังสามารถจัดส่งข้าวให้แก่ญี่ปุ่นในมลายูได้ตามข้อตกลง การดำเนินงานของบริษัทต้องหยุดลงหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติ โดยพันธมิตรชนะและได้กล่าวหาว่าไทยผูกขาดการค้าข้าวโดยผ่านบริษัทข้าวไทย ดังนั้นรัฐจึงต้องยุบบริษัทตามข้อเรียกร้องของฝ่ายพันธมิตรและขายหุ้นส่วนใหญ่ให้กับสหกรณ์จังหวัด ส่วนที่เหลือขายให้เอกชน เพื่อป้องกันมิให้คนต่างด้าวเข้ามาแทรกแซงกิจการค้าข้าวของไทยได้อีก และเพื่อมิให้ข้าวเกิดขาดแคลนขึ้นภายในประเทศ รัฐบาลจึงได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการค้าข้าว พ.ศ. 2489 ซึ่งให้อำนาจแก่เจ้าพนักงานควบคุมดูแลการซื้อขายข้าวอย่างกว้างขวางตั้งแต่นั้นมา

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และหลังสงครามยุติได้ไม่นานนัก อาณานิคมของอังกฤษในแหลมมลายูเกิดขาดแคลนข้าวอย่างหนัก ทำให้ราคาข้าวในดินแดนเหล่านั้นสูงมาก เป็นแรงจูงใจให้พ่อค้าหลีกเลียงกฎหมายโดยการลักลอบนำข้าวไปจำหน่ายต่างประเทศ ซึ่งอาจทำให้เกิดขาดแคลนข้าวบริโภคในประเทศได้ รัฐบาลจึงออกพระราชบัญญัติสำรวจและห้ามกักกันข้าว พ.ศ. 2489 และพระราชบัญญัติป้องกันการค้ากำไรเกินควร พ.ศ. 2490 เพื่อควบคุมราคาสินค้ามิให้สูงเกินไปอันจะทำให้ประชาชนเดือดร้อน หลังจากนั้นรัฐบาลได้จัดทำประกาศคณะกรรมการส่วนจังหวัดเพื่อป้องกันการค้ากำไรเกินควรแต่ละจังหวัด ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้าวนั้นได้ให้อำนาจคณะกรรมการส่วนจังหวัดควบคุมดูแลการค้าข้าวอย่างใกล้ชิด เพื่อป้องกันมิให้มีการลักลอบนำข้าวออกไปยังชายแดน ผลของพระราชบัญญัตินี้ทำให้กระทบต่อความเจริญเติบโตของการค้าข้าวอย่างมาก และกว่าที่รัฐบาลจะยกเลิกพระราชบัญญัติฉบับนี้เมื่อสถานการณ์ต่างๆ คลี่คลายลงก็ใช้เวลาหลังจากนี้ 10 – 20 ปี

ในส่วนโรงสีไฟลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา หลังจากที่บริษัท ข้าวไทยปักษ์ใต้ จำกัด ต้องปิดกิจการลงไป ทำให้โรงสีต่างๆ เป็นอิสระในการประกอบธุรกิจค้าข้าวของตนอีกครั้ง ปรากฏว่า

โรงสีบางโรงไม่สามารถฟื้นคืนกิจการได้ ต้องเผชิญกับการแข่งขันของโรงสีขนาดกลางและเล็ก ในที่สุดโรงสีไฟขนาดใหญ่ก็ต้องทยอยปิดกิจการลงไปก่อน และหมดไปประมาณปลายทศวรรษ 2520

การซื้อขายข้าวของชาวนาเกิดขึ้นค่อนข้างช้ามาก เพราะชาวนามีความพอเพียงสูง มีข้าวปลูกไว้กิน ปลูกพืชผักที่จำเป็น เช่น ขมิ้น พริก ตะไคร้ ไว้ตามบริเวณบ้าน มีสัตว์นาชนิดทั้งในน้ำและบนบกไว้ให้เลือกบริโภคอย่างบริบูรณ์ ชาวนาทุกครัวเรือนมีกิจกรรมการผลิตและผลผลิตคล้ายคลึงกัน ดังนั้นผลผลิตที่ได้จึงไม่ทราบว่าจะขายใคร ส่วนใหญ่จึงซื้อขายแลกเปลี่ยนเพื่อให้พอเพียงในสิ่งจำเป็นโดยจัดขึ้นที่ตลาดนัด หลัง พ.ศ.2453 มีตลาดนัดที่จัดโดยกำนันผู้ใหญ่บ้าน ภายในท้องถิ่น มีลักษณะเป็นตลาดนัดประจำ คือ จัดหนึ่งวันเว้นสองวัน ผู้คนจะเอาผลผลิตของตนไปขาย ขายได้ก็ขาย ขายไม่ได้ก็แลกเปลี่ยนกันไป ของที่แลกเปลี่ยนมีทั้งแลกเปลี่ยนตามความพอใจและแลกเปลี่ยนโดยมีอัตราขึ้นมา ถ้าสิ่งของที่แลกเปลี่ยนเป็นสิ่งของจำเป็น หายาก และไม่ มีในท้องถิ่น จะมีการกำหนดอัตราโดยการตกลงของทั้งสองฝ่าย

การซื้อขายแลกเปลี่ยนในลักษณะนี้ค่อยๆ พัฒนาไปเรื่อยๆ โดยการซื้อขายค่อยๆ เพิ่มบทบาทมากขึ้น ทั้งนี้เริ่มปรากฏชัดเจนตั้งแต่ พ.ศ. 2470 เป็นต้นมา ทั้งนี้มีสาเหตุหลายประการ ประการแรก เนื่องจากราคาข้าวเปลือกเพิ่มสูงขึ้น ประการที่สอง เนื่องจากการเปิดเส้นทางรถไฟสายใต้ ใน พ.ศ. 2459 ทำให้การขนส่งผู้คน สินค้า โดยเฉพาะข้าวจากไร่นาบริเวณใกล้เส้นทางรถไฟไปสู่ตลาดค้าข้าวที่สำคัญ เช่น สงขลา ได้สะดวก รวดเร็วขึ้น ประการที่ 3 มีการพัฒนาพาหนะเดินทางจากการใช้เรือพาย เรือแจว เรือใบ เรือประทุนมาเป็นรถยนต์ (เรือเมล์) และ ประการสุดท้าย การศึกษา เป็นสาเหตุสำคัญที่กระตุ้นให้ชาวนาต้องเร่งผลิตข้าวเพื่อขายให้ได้เงินมาส่งเสียบุตรหลานให้เล่าเรียนหนังสือเพื่อเลื่อนชั้นเลื่อนฐานะของครอบครัวและวงศ์ตระกูลให้สูงขึ้น

ในการซื้อขายส่วนใหญ่ นั้น ชาวนาจะขายปลีกโดยนำผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคไปขายที่ตลาดใกล้ๆ บ้าน โดยส่วนมากจะขายผ่านพ่อค้าในท้องถิ่น เพราะชาวนามีข้อจำกัดในเรื่องการคมนาคมขนส่ง เพราะการขนข้าวไปยังโรงสีค่อนข้างจะยากลำบากยกเว้นชาวนาที่อยู่ใกล้เคียงโรงสีเท่านั้น ส่วนการขนข้าวไปขายมีลักษณะแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศของแต่ละพื้นที่ ชาวนาที่อยู่ห่างไกลจากเส้นทางคมนาคมถ้าขายข้าวปลีกจะใช้วิธีเอาข้าวใส่กระสอบ (กระสอบนั่ง) น้ำหนักประมาณ 30 กิโลกรัม เทินบนศีรษะหรือหามมาขายตามร้านค้าในชุมชนหรือตลาดนัด ถ้าเป็นการขายส่งซึ่งจะขายเป็นเกวียนจะนำข้าวเปลือกใส่กระสอบบรรทุกเกวียนมาขายที่ร้านค้าหรือโรงสีอีกต่อหนึ่ง ส่วนชาวนาที่อยู่ใกล้เส้นทางน้ำจะบรรทุกเรือมาขาย ถ้าขายส่งขายข้าวจำนวนมาก บางรายใช้เรือบรรทุกเรือจากนั้นเอาข้าวเทลง เมื่อนำข้าวไปถึงโรงสีก็ยกใส่กระสอบและชั่งอีกที ในการซื้อขายพ่อค้าจะเป็นคนกำหนดราคาตามใจชอบ ซึ่งมักจะกดราคาและเล่นเหลี่ยมในการโกงน้ำหนักเครื่องชั่ง โดยชาวนาไม่มีข้อโต้แย้งประการใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ ประการแรก ไม่คุ้นเคยกับระบบการชั่งของพ่อค้า ประการที่สอง การยอมให้พ่อค้ากด

ราคาลงเป็นเพราะการผลิตข้าวในช่วงนี้ต้นทุนการผลิตต่ำมาก เพราะฉะนั้นไม่ว่าพ่อค้าจะกดราคาหรือโก่งราคาซึ่งอย่างไรชาวนา ก็มีผลกำไรจากการขายข้าวอยู่ดี

แหล่งการขายข้าวของชาวนา มีทั้งร้านค้าภายในชุมชน ตลาดนัด และโรงสี ชาวนาจะขายข้าวเปลือกให้พ่อค้าประเภทใดขึ้นอยู่กับระยะทางใกล้ไกล และความสะดวกของชาวนาเป็นหลักสำคัญ พ่อค้าเหล่านี้เมื่อซื้อข้าวเก็บรวบรวมไว้มากพอสมควรแล้วเมื่อข้าวขึ้นราคาจะนำไปขายให้โรงสีในเมืองอีกทอดหนึ่ง

การเปลี่ยนแปลงการขายข้าวของชาวนาเริ่มปรากฏชัดเจนขึ้นหลังทศวรรษ 2510 เมื่อการคมนาคมเริ่มดีขึ้น ในขณะที่โรงสีเล็กเจริญเติบโตขึ้นตั้งแต่ 2508 เป็นต้นมา และมีอัตราการขยายตัวสูงอย่างยิ่ง โรงสีเล็กเหล่านี้ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งผลิตข้าวของชาวนา ชาวนาบางรายเริ่มเปลี่ยนพฤติกรรมของตน โดยนำข้าวเปลือกไปจ้างโรงสีแปรรูปเป็นข้าวสารแล้วนำไปขายในตลาดนัด เพราะได้ราคาดีกว่าขายในรูปของข้าวเปลือก ในขณะเดียวกันการเกิดขึ้นมากมายทั้งโรงสีขนาดกลางขนาดเล็ก ทำให้เกิดการแข่งขันกันสูงมาก โรงสีต้องสร้างนายหน้าไปแสวงหาข้าวเปลือกในแหล่งผลิตข้าวโดยยอมเสียค่านายหน้าเกวียนละ 50 บาท แต่ในที่สุดโรงสีก็ผลักรถนี้ให้ชาวนา ส่วนพ่อค้าเร่ และพ่อค้าคนกลางค่อยๆ ลดบทบาทและหายไป โดยมีนายหน้าและโรงสีขนาดเล็กทำหน้าที่แทน

การที่โรงสีแข่งกันซื้อข้าวเปลือก ย่อมเป็นประโยชน์ต่อชาวนาในการขายผลผลิตของตน เพราะตลาดเป็นของผู้ซื้อ พ่อค้าไม่กดราคารับซื้อจากชาวนามากนัก แต่ชาวนาจะถูกโก่งน้ำหนักโดยการถ่วงตาชั่งให้น้ำหนักตลาดเคลื่อนไป ชาวนาที่ตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบอยู่เช่นเดิม เพราะการถ่วงน้ำหนักตาชั่งทำกันแนบเนียนมาก อย่างไรก็ตามการขายข้าวของชาวนาในช่วงนี้ยังไม่ประสบภาวะขาดทุน

ชาวนาเริ่มขายข้าวขาดทุนตั้งแต่ทศวรรษที่ 2520 เป็นต้นมา ด้านหนึ่งเกิดจากผลกระทบของน้ำท่วมเมื่อ พ.ศ. 2518 อีกด้านหนึ่งเกิดจากการที่ชาวนาเพิ่มต้นทุนการผลิตของตนสูงขึ้นไม่ว่าจะเป็นค่าจ้างรถไถ ค่าพันธุ์ข้าวใหม่ที่ต้องซื้อ ค่าปุ๋ยและยาฆ่าแมลงซึ่งต้องเริ่มใช้ในปริมาณที่มากขึ้น เนื่องจากระบบนิเวศเริ่มสูญเสียไป แมลงที่ทำลายกันเองตามธรรมชาติเริ่มสูญหายไปจากไร่นา ส่วนแมลงที่เป็นศัตรูพืชสามารถพัฒนาสายพันธุ์ของตัวเองจนสามารถต้านทานยาฆ่าแมลงได้ในระดับหนึ่ง ชาวนาต้องเพิ่มขนาดของตัวยามากขึ้นจึงจะสามารถกำจัดได้ ค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นทำให้ชาวนาเริ่มขายข้าวขาดทุนเพราะขายข้าวได้ต่ำกว่าต้นทุนการผลิต

สรุปได้ว่า การตัดสินใจปลูกข้าวเพื่อขายของชาวนา โดยหันไปพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอก เช่น รถไถ พันธุ์ข้าวใหม่ๆ ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเคมี นอกจากทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นแล้วยังทำให้ระบบนิเวศและความสมบูรณ์ของลุ่มน้ำลดลงอย่างรวดเร็ว เพราะปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และรถไถ ทำให้ชีวิตพืชและสัตว์ต้องถูกทำลายลงอย่างมาก สิ่งเหล่านี้เป็นอาหารของคนในลุ่มน้ำที่ได้มาโดยไม่ต้องซื้อหา รายจ่ายภายในครอบครัวน้อย ชีวิตไม่ต้องดิ้นรน อยู่อย่างเรียบง่าย แต่เมื่อสิ่งเหล่านี้สูญเสียไปชาวนาก็ต้องซื้อหาด้วยเงิน และเมื่อชาวนานำผลผลิตไป

ขายต้องผูกติดอยู่กับตลาด ซึ่งมีความไม่แน่นอนสูง บางครั้งขายข้าวได้ราคาต่ำกว่าต้นทุน ประสบภาวะขาดทุนแต่รายจ่ายเพิ่มขึ้น เพราะทรัพยากรธรรมชาติเริ่มสูญเสียไปต้องซื้อหาด้วยเงิน ชาวนาเริ่มมีรายได้น้อยพอจ่ายต้องเร่งผลิต ต้องทำงานหนักมากขึ้น เพื่อเพิ่มผลผลิต เพื่อให้ได้เงินมาใช้จ่ายให้เพียงพอ บางครั้งทำนาไม่ได้ผลหรือเกิดอุทกภัย วาตภัย หนาว ไข้มาลาเรีย ข้าวเน่าเสียหาย ต้องกู้หนี้ยืมสินมาใช้จ่ายในครอบครัว และผลิตซ้ำในฤดูเพาะปลูกต่อไป ชีวิตชาวนาจะเริ่มเครียดและถูกบงการด้วยเงินและตลาดอย่างหนักขึ้นเรื่อย ๆ

ในขณะที่เดียวกันความสัมพันธ์ในชุมชนทั้งทางด้านการผลิต ด้านสังคมเริ่มจางหาย การออกปากขอเมื่อถูกแทนที่ด้วยการใช้เงินจ้าง ชุมชนที่เคยเกาะตัวกันแน่น เอื้ออาทร ช่วยเหลือซึ่งกันและกันเริ่มอ่อนแอ ผู้เงินเริ่มมองหาเงินเพื่อแสวงหาปัจจัยการผลิตและการบริโภคแบบวัฒนธรรมเมือง แทนการแสวงหาหน้าใจซึ่งเป็นสิ่งที่ดีงามและเริ่มสูญหายไปอย่างน่าเสียดาย

นอกจากนี้ การผลิตข้าวเพื่อขายยังสร้างปัญหาสำคัญให้เกิดขึ้นในระบบการผลิตข้าวอีกด้วย คือ เมื่อชาวนาขายข้าวขาดทุน มีเงินไม่พอใช้จ่าย มีหนี้สินเพิ่มขึ้นจากการทำนา เป็นแรงผลักดันให้แรงงานหนุ่มสาวหนีไร่เนาของตนเอง หลายคนที่มีการศึกษาจะออกไปรับราชการหรือทำงานเอกชนในเมือง บางคนออกไปทำงานโรงงาน โดยคนเหล่านี้ไม่ยอมกลับมาทำนาอีกเลย แม้แต่ผู้ที่ได้รับการศึกษาดี ว่างงานกลับมาบ้านก็ไม่ยอมลงนาเพราะรู้สึกว่าเป็นงานที่เหนื่อยยากและไร้เกียรติ

ดังนั้น สภาพเศรษฐกิจของชาวนาหลังการผลิตข้าวเพื่อขายไม่ได้ช่วยให้ชาวนามีสภาพชีวิตที่ดีขึ้น ตรงข้ามกลับทำให้ชีวิตของชาวนาเต็มไปด้วยปัญหา และหนี้สินนานัปการ ส่งผลให้คนหนุ่มสาวไม่ยอมทำนาและถ้าหมดชาวนารุ่นนี้จะมีใครทำนาต่อไปแม้ปลูกเพียงเพื่อบริโภคก็ตามที่

กรณีสัตว์น้ำ ชาวประมง

เมื่อเกิดการขยายตัวของชุมชนรอบทะเลสาบ ในช่วงการกระตุ้นการผลิตเพื่อผลประโยชน์ในด้านการศึกษา การจับสัตว์น้ำในทะเลสาบก็เป็นการผลิตอย่างหนึ่งที่รัฐให้ความสนใจ และเป็นการผลิตที่ชุมชนใช้สนองด้านอาชีพบนฐานการทำการผลิตหลายอย่าง

การจับสัตว์น้ำในทะเลสาบชาวบ้านได้ทำมาก่อนหน้านั้นแล้ว แต่เป็นการจับสัตว์น้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง และทำกันไม่กว้างขวาง เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำมีอยู่ทั่วไป ทั้งในทะเลสาบ ทะเลทั่วไป และแหล่งน้ำจืดต่างๆ ตลาดภายในท้องถิ่นจึงน้อย ส่วนตลาดต่างเมืองก็ยังไม่เติบโต

เมื่อชุมชนเกิดการขยายตัวมากขึ้น และตลาดซื้อขายผลผลิตก็ขยายตัวมากขึ้น รวมทั้งรัฐก็พยายามปรับปรุงวิธีเก็บภาษีเพื่อกระตุ้นการผลิต และให้เกิดประสิทธิภาพในการเก็บภาษี เห็นได้จากการใช้พระราชบัญญัติอากรค่าน้ำ รศ. 119 (พ.ศ. 2443) ซึ่งถึงแม้จะสามารถขยายตลาดสัตว์น้ำและส่งผลให้การขยายการผลิตสัตว์น้ำในทะเลสาบเพิ่มขึ้น แต่ก็ยังมีข้อจำกัด คือ

ตลาดสัตว์น้ำยังไม่กว้างนัก ซึ่งส่งผลให้พลังการผลิตทางการจับสัตว์น้ำในทะเลสาบยังมีการพัฒนาอยู่ในขอบเขตจำกัด

ทั้งนี้พบว่า ตลาดสัตว์น้ำที่พัฒนาขึ้นจะอยู่ในเขตเมืองศูนย์กลางการค้าขาย โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่สงขลา ซึ่งเป็นทั้งตลาดแลกเปลี่ยนในท้องถิ่นที่คนในภูมิภาคต่าง ๆ นำสินค้าของตนเองมาขายเพื่อจะซื้อสินค้าที่ตนเองขาดแคลนกลับไป และตลาดที่ติดต่อกับต่างถิ่น เช่น กรุงเทพฯ รวมทั้งการซื้อขายกับต่างประเทศ ส่วนที่ลำปำและปากพะยูนจะเป็นศูนย์กลางการซื้อขายในท้องถิ่นมากกว่า

แต่ก็พบว่า เพียงชุมชนใกล้ตลาดศูนย์กลางดังกล่าวนำสัตว์น้ำเข้าไปขายเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดก็พอเพียง ดังนั้นจึงไม่ปรากฏกลไกที่จะออกไปซื้อหรือกระตุ้นการผลิตของชุมชนที่อยู่ห่างเมืองออกไป เพราะพบว่าชุมชนรอบนอกก็ยังคงนำสัตว์น้ำของตนไปขายยังตลาดนัดต่าง ๆ ซึ่งยังคงเป็นตลาดการแลกเปลี่ยนซื้อขายผลผลิตของคนที่อยู่ต่างระบบนิเวศเป็นหลัก การซื้อขายจึงยังคงมีราคาถูก เพราะความต้องการมีน้อย และขายได้จำนวนจำกัด ดังจะเห็นว่า แม้เมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้ว ชาวบ้านก็ยังต้องนำสัตว์น้ำที่จับได้ไปขายยังตลาดนัดหลายแห่ง เรียงกันไปเกือบครบทุกวัน และขายในลักษณะเหมาะสมเป็นพวงหรือเป็นกอง ไม่มีการชั่งกิโล

เมื่อรัฐประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในต้นปี 2500 จึงเป็นการปรับโฉมการผลิตในภาคเกษตรเสียใหม่อย่างจริงจัง โดยรัฐใช้ยุทธศาสตร์ให้ชนบทเป็นฐานรองรับความเติบโตของภาคอุตสาหกรรม การเพิ่มผลผลิตภาคเกษตรอย่างเต็มที่ พร้อมทั้งกับการป้องกันแรงงานราคาถูก ในขณะที่เดียวกันก็ใช้ชนบทเป็นฐานรองรับสินค้าจากภาคอุตสาหกรรมด้วย สำหรับด้านการประมงก็ได้รับการกระตุ้นให้พัฒนาประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น การเปิดเสรีให้ชาวต่างชาติเข้ามาสาธิตและฝึกการใช้เครื่องมือประมงแบบใหม่ (อวนลาก) การสำรวจหาแหล่งทำประมงของกรมประมง การสนับสนุนและส่งเสริมอุตสาหกรรมแปรรูปสัตว์น้ำ การสร้างท่าเทียบเรือขนาดใหญ่ในหลายจังหวัด พร้อมกับการเปิดตลาดค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น ภายใต้กระบวนการดังกล่าว ทำให้ประเทศไทยถูกระบบทุนนิยมโลกจับวางให้อยู่ในฐานะประเทศที่จะป้อนอาหารและวัตถุดิบราคาถูกให้แก่ระบบทุนนิยมโลก ถ้ากล่าวเฉพาะผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำประเทศไทยสามารถเปิดตลาดโลกได้กว้างขวางอย่างไม่เคยมีมาก่อน ดังจะเห็นว่าประเทศไทยได้เป็นผู้ส่งออกสัตว์น้ำติดอันดับ 1 ใน 10 ของโลกนับจากปี 2515 เป็นต้นมา

การพัฒนาถนน ได้เชื่อมชุมชนทุกแห่งรอบทะเลสาบเข้ากับเมืองอย่างใกล้ชิด ทำให้เกิดความสะดวกสบายในการลำเลียงผลผลิตจากชุมชนเข้าสู่ตลาดในเมือง โดยเฉพาะศูนย์กลางการรับซื้อสัตว์น้ำซึ่งมีอยู่ทุกมุม ได้แก่ สงขลา หาดใหญ่ ลำปำ ปากพะยูน พัทลุง ทุกชุมชนจะมีแม่ค้าหรือพ่อค้าคนกลางไปรับซื้อสัตว์น้ำที่ชาวบ้านจับได้ถึงชุมชน ซึ่งมีทั้งพ่อค้าแม่ค้าที่เป็นคนในหมู่บ้านเองและที่มาจากข้างนอก โดยในระยะแรกกลุ่มที่เป็นพ่อค้าคนกลางจะได้แก่ คนจีนซึ่งมีความสัมพันธ์ในการค้าขาย และสามารถเชื่อมต่อกับพ่อค้าแม่ค้าในเมืองได้อย่างสะดวก

เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นชาวจีนด้วยกัน ในระยะแรกแต่ละชุมชนอาจมีพ่อค้าแม่ค้าคนเดียวไปรับซื้อแต่ต่อมาก็เกิดพ่อค้าแม่ค้าขึ้นหลายราย รวมทั้งเก้าแก่ที่ให้เงินกู้ยืมด้วย

การปรากฏตัวของพ่อค้าแม่ค้าคนกลางดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานความจริงว่า ชาวบ้านจับสัตว์น้ำอะไรก็ได้ พ่อค้าแม่ค้าคนกลางก็รับซื้อทั้งสิ้นและรับซื้อตลอดเวลา นั่นคือ หากชาวบ้านในชุมชนใดกลับจากหาปลาตอนย่ำรุ่งตอนบ่ายหรือตอนเย็น พ่อค้าแม่ค้าก็ยังรับซื้อตามเวลาดังกล่าว ถ้าชุมชนไหนมีชาวบ้านกลับจากทะเลหลายเวลา พ่อค้าแม่ค้าก็จะมารับซื้อทุกเวลา และมาซื้อเป็นประจำ แม่ค้าคนกลางนี้ก็จะนำสัตว์น้ำที่รับซื้อไว้ไปขายส่งให้กับแม่ค้าในเมืองอีกทอดหนึ่ง ตลาดรับซื้อสำคัญอยู่ที่สงขลา และหาดใหญ่ มีรูปแบบการรับซื้อผลผลิตของชาวประมงในอีกแบบหนึ่งซึ่งเป็นลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่ชาวประมงเสียเปรียบ คือ ชาวประมงสามารถไปเงินพ่อค้าแม่ค้าที่รับซื้อสัตว์น้ำมาก่อน เพื่อนำเงินไปลงทุน ซื้อ ซ่อมแซม เครื่องมือประมงและเรือ รวมทั้งการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันได้บ้าง ทั้งนี้มีข้อแม้ว่า เมื่อได้ผลผลิตมาในแต่ละวันจะต้องขายให้กับเก้าแก่คนนี้เท่านั้น จะไปขายให้คนอื่นไม่ได้ โดยราคาซื้อขายนี้จะต่ำกว่าราคารับซื้อทั่วไปประมาณ 20 – 25 เปอร์เซ็นต์ เก้าแก่คนเดียวกันหารับซื้อจากชาวประมงที่กู้เงินของตนไปก็จะซื้อในราคาต่ำ แต่ถ้าซื้อจากคนที่ไม่ได้กู้เงินตนก็จะซื้อในราคาปกติ

ลักษณะดังกล่าวทำให้ชาวบ้านจับอะไรก็ขายได้ จับมาเท่าไรก็ขายได้หมด และราคางามกว่าเก่ามาก เนื่องจากความต้องการขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างมาก ดังนั้นวิถีชีวิตของชาวบ้านรอบทะเลสาบจึงเปลี่ยนไปจากเดิม การเก็บเล็กผสมน้อย การใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ เพื่อการพอมือพอกินไปสู่การใช้ฐานทรัพยากรเฉพาะอย่าง สามารถสร้างรายได้เป็นอย่างดี เป็นกำไรและต่อเนื่อง ที่ต้องเฉพาะอย่างก็เพราะจะต้องมีการดำเนินการผลิตและการค้าขายอย่างต่อเนื่องจริงๆ

ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาจึงมีค่าขึ้นมามาก เป็นของที่หาได้ง่ายและไม่ต้องลงมือเพาะปลูก ทะเลสาบสงขลาจึงคลาคล่ำไปด้วยชาวประมงอย่างไม่เคยมีมาก่อน การจับสัตว์น้ำจึงกลายเป็นอาชีพหลักของชุมชนส่วนใหญ่รอบทะเลสาบสงขลา ซึ่งการทำประมงในยุคนี้ ชาวประมงจะจับสัตว์น้ำนำไปขายสด เนื่องจากปริมาณน้อยไม่เพียงพอกับการแปรรูป ยกเว้นช่วงที่ได้สัตว์น้ำมากเป็นพิเศษ เช่น บางปีจะมีปลากะบอกมาก ราคาถูกก็จะนำไปทำปลาเค็ม เพื่อเพิ่มมูลค่าให้สูงขึ้น หรือทำปลาทองเที่ยวแห้ง เป็นต้น ดังนั้นสัตว์น้ำที่จับได้จึงนำไปขายเกือบทั้งหมด ไว้กินในครอบครัวเล็กน้อยเท่านั้น หรือบางครั้งครอบครัวนำสัตว์น้ำที่ได้ส่งขายหมดแล้วก็ซื้อเนื้อสัตว์อื่นมาบริโภคแทน ซึ่งเป็นความจำเป็นที่จะต้องนำเงินมาใช้จ่ายในครอบครัว ส่งลูกเรียน ซื้อข้าวสาร เครื่องใช้ในครัว หรือการซื้อและซ่อมเครื่องมือประมง ตลอดถึงการนำไปชำระหนี้ และบางส่วนก็เป็นค่าใช้จ่ายสำหรับงานสังคม

3.3 สรุปรูปแบบการละเมิดสิทธิ

หากสิทธิชุมชน หมายถึง การจัดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนในชุมชน และระหว่างชุมชนกับรัฐ และสังคม เพื่อความอยู่รอดร่วมกันของชุมชน ความมีตัวตนอย่างมีศักดิ์ศรี ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม

สภาพอ่อนแอหรืออาการไม่สมประกอบ ป่วยไข้ของสิทธิชุมชน น่าจะหมายถึงการที่ชุมชนไม่สามารถกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนในชุมชน และระหว่างชุมชนกับรัฐ และสังคม แต่ความรุนแรงมากไปกว่านั้นคือเป็นไปได้หรือไม่ที่ชุมชนขาดซึ่งอุดมการณ์ในการกำหนดความเป็นไปของท้องถิ่นตนเองเสียแล้ว

สภาพความจำยอมถูกกระทำโดยกระบวนการภายนอก เริ่มต้นจากการละเมิดสิทธิเชิงอุดมการณ์ ซึ่งส่งตรงสู่ท้องถิ่นผ่านสิ่งที่เรียกว่านโยบาย และแผนพัฒนาประเทศ โดยผู้ปฏิบัติการประกอบด้วยขุนนางข้าราชการซึ่งเชื่อว่า การพัฒนา คือ การปรับเปลี่ยนทรัพยากรให้เป็นสินค้าในตลาด ทำให้เกิดการพัฒนาคอนกรีตพื้นฐานเพื่อผู้คนและทรัพยากรป่าเขาและน้ำเข้าโรงงานและเมือง ฉากสุดท้ายของการพัฒนา คือมีเงินไหลเข้ากระเป๋าปัจเจกชน แต่จำนวนไม่มากเมื่อเทียบกับคุณภาพชีวิตซึ่งมีราคาแพง และการสูญสิ้นไปของฐานทรัพยากรของภาคเกษตรกรรม

อย่างไรก็ดี ยังมีการก่อตัวของกลุ่มชาวประมงรอบทะเลสาบจำนวนหนึ่งซึ่งรวมถึง บ้านบ่อนท์ บ้านท่าเมรุ ชุมชนทะเลน้อย ฯลฯ ที่ตระหนักถึงผลกระทบจากการพัฒนา ทั้งการทำนา กุ้ง การปลูกพืชเชิงเดี่ยว เชื้อนกึ่งทะเลสาบ เชื้อนปากกระวะ และทำเรื่อน้ำลึก ซึ่งจะได้นำเสนอในบทต่อไปว่าชุมชนมีวิธีการปกป้องสิทธิชุมชนตนเองอย่างไร

เชิงอุดมการณ์

การละเมิดสิทธิชุมชนเกิดขึ้นจากแนวคิดในการใช้ทรัพยากรของการบริหารประเทศของรัฐอย่างไม่บันยะบันยัง ดูเหมือนว่าจะเกิดขึ้นทุกหนแห่ง ในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น มีทรัพยากรที่หลากหลาย ความอุดมสมบูรณ์ที่มีอยู่ และที่สำคัญเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้เมืองใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นหาดใหญ่อันเป็นศูนย์รวมการค้าของภาคใต้ สงขลาเมืองท่า หรือแม้แต่พัทลุง จึงเป็นพื้นที่ที่อยู่ในแนวคิดที่จะส่งเสริมให้มีกิจกรรมด้านเศรษฐกิจเกิดขึ้น ถึงแม้ว่าในสภาพพื้นที่ ระบบนิเวศของทะเลสาบที่มีลักษณะพิเศษที่สุด คือเป็นระบบนิเวศ 3 น้ำ ไม่เหมาะสมต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทางราชการและการเมืองส่งเสริมให้เกิดขึ้น ดังเช่นการสนับสนุนการทำนาปีละ 2 - 3 ครั้ง ของกรมส่งเสริมการเกษตรและกรมชลประทาน และการส่งเสริมการทำนากุ้งของกรมประมง ถือว่าเป็นการละเมิดสิทธิในเชิงอุดมการณ์และความรู้ ทั้งนี้เพราะรัฐไม่เรียนรู้ว่าคนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบคิดอย่างไรต่อระบบการผลิตดังกล่าว คนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบมีภูมิปัญญาอะไรอยู่ ซึ่งที่ผ่านมามีถือว่าเป็นการหยิบเอาความต้องการของคนเพียงบางกลุ่มอาชีพ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด อุดมการณ์ของรัฐ ในการ

ส่งเสริมและสนับสนุนดังกล่าวไม่ได้มองทั้งระบบ ซึ่งในที่สุดก็เกิดผลกระทบ เกิดปัญหาโยงโยไป ทั้งลุ่มน้ำทะเลสาบ ซึ่งต้องตามแก้ปัญหากันอยู่จนทุกวันนี้

ในกรณีของการส่งเสริมการทำนาปรังในพื้นที่ทุ่งระโนดของรัฐบาล รัฐมองถึงการใช้ประโยชน์จากที่นาที่มีอยู่ถึงแสนกว่าไร่ให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ มีการจัดการระบบน้ำชลประทานโดยการปิดคลองธรรมชาติที่เชื่อมต่อระหว่างอ่าวไทยกับทะเลสาบ ซึ่งในองค์ความรู้ของชาวประมงต่างมีข้อสรุปว่า การที่น้ำทะเลกับน้ำจืดมาพบกันนั้นเป็นจุดที่สร้างความอุดมสมบูรณ์ที่ดีที่สุดของระบบนิเวศนั้น ไม่ว่าที่ใดๆ ของประเทศ เพราะเป็นบริเวณที่มีสภาพเหมาะสมที่สัตว์น้ำชอบ เป็นแหล่งรวมของแพลงตอนพืชแพลงตอนสัตว์ที่เป็นธาตุอาหารที่สัตว์น้ำชื่นชอบ แต่องค์ความรู้ภูมิปัญญาเหล่านี้กลับถูกละเมิด จึงเป็นที่มาของการกั้นคลองสาขาต่างๆ และพร้อมกันนั้น ระบบชลประทานและโรงสูบน้ำจึงเกิดขึ้น

ในกรณีของการทำนาทุ่งรอบลุ่มทะเลสาบก็เช่นเดียวกัน ความรู้ ภูมิปัญญาของคนส่วนใหญ่ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาต่างก็มีข้อกังวลว่า การส่งเสริมการทำนาทุ่งของกรมประมงในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจะทำให้ทะเลสาบพบจุดจบเร็วขึ้น แต่ในเชิงแนวคิดและอุดมการณ์ของรัฐเห็นว่า การทำนาทุ่งจะสร้างรายได้ให้กับประเทศจำนวนมหาศาล โดยมองข้ามผลกระทบด้านอื่นๆ ที่จะตามมาอย่างประเมินค่าไม่ได้ ไม่คุ้มกับต้นทุนทางทรัพยากรที่สูญเสียไป ระบบน้ำในทะเลสาบหลังจากถูกปิดแล้วยังต้องมาเจอวิกฤติน้ำเสียจากนาทุ่ง สภาพดินที่ยากจะคืนความสมบูรณ์ ทรัพยากรปศุสัตว์ที่ต้องมาฟื้นฟูใหม่ สภาพสังคมพจนานะจนยากแก่การเยียวยา ล้วนเป็นที่มาของการละเมิดสิทธิที่เป็นเชิงความคิด อุดมการณ์ที่สวนทางกัน

เชิงนโยบาย

จุดกำเนิดของการขยายตัวของลัทธิทุนนิยม การพัฒนาเศรษฐกิจ เปลี่ยนระบบการผลิตจากเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ตั้งแต่สมัยการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 จนเด่นชัดขึ้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นต้นมา เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จังหวัดสงขลาอันเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลากลายเป็นแหล่งพัฒนาอุตสาหกรรมในระดับภูมิภาค เกิดโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมากรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นโรงงานแปรรูปอาหารทะเล ยางพารา ซึ่งในที่สุดทะเลสาบก็เป็นส่วนที่รองรับผลจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาอุตสาหกรรมอันเป็นนโยบายของรัฐ คือ เป็นที่รองรับน้ำเสียจากบรรดาโรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่รายรอบทะเลสาบ ซึ่งถือว่าคนลุ่มน้ำถูกละเมิดสิทธิเป็นครั้งสุดท้าย ชุมชนต้องตามแก้ปัญหาดังกล่าวจนถึงทุกวันนี้ ยังมีนโยบายส่งเสริมการลงทุน (BOI) เป็นการละเมิดสิทธิชุมชนทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือ สิทธิของคนและสิทธิของชุมชน ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมของลุ่มน้ำทะเลสาบถูกละเมิดถูกทำลายไป ทรัพยากรสัตว์น้ำที่เคยอุดมสมบูรณ์ถูกผลพวงของการพัฒนาทำลายลง จนชาวประมงต้องหาทางที่จะฟื้นฟูทรัพยากร

ด้วยตัวเอง หมดหวังจากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เดินสวนกับความต้องการของชาวบ้าน ด้วยการหาแนวทางการฟื้นฟูทะเลสาบของกลุ่มชาวประมงที่รวมตัวกันเป็นชมรมชาวประมง และสมาพันธ์ชาวประมง ด้วยวิธีการลองผิดลองถูกมาตลอด เช่น การคืนความสมบูรณ์แก่ทะเลสาบด้วยการทำเขตอนุรักษ์และปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ การปลูกป่าชายเลน การร้องเรียนให้รัฐเร่งแก้ปัญหาหนี้เสีย

นโยบายของรัฐในการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของประเทศเกษตรกรรม ให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในปี 2527 ซึ่งอยู่ในช่วงของแผนพัฒนาฉบับที่ 5 โดยมีเมืองสงขลาขนาดใหญ่ เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจและการบริหารของภาคใต้ทั้งหมด โครงการสามเหลี่ยมเศรษฐกิจ ซึ่งสภาพพัฒนาได้วางแผนไว้ในยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ทำเรื่อน้ำลึกสงขลาจึงเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ในการเร่งเร้าให้เกิดการเติบโตทางการค้าและอุตสาหกรรม การก่อสร้างท่าเรื่อน้ำลึกถือว่าการละเมิดสิทธิชุมชนในทางนโยบายที่เห็นชัดเจน เพราะหลังจากมีท่าเรื่อน้ำลึกในปี 2532 และท่าเรือของ ปตท. แล้ว ทำให้เกิดปัญหาการไหลเวียนของกระแสน้ำ กล่าวคือ การไหลเวียนของน้ำเปลี่ยนไปจากเดิม น้ำขึ้น น้ำลงเปลี่ยนไป ซึ่งกระแสน้ำนี้เป็นตัวสำคัญต่อการนำพันธุ์สัตว์น้ำเข้ามาในทะเลสาบ ผ่านทางปากน้ำทะเลสาบที่สงขลาซึ่งเป็นช่องทางเดียวที่มีกระแสน้ำไหลเข้าออก สัตว์น้ำลดลงอย่างเห็นได้ชัด ชาวประมงรอบทะเลสาบต่างมีข้อสรุปชัดเจนว่าตัวเองถูกละเมิดสิทธิเสียแล้ว สิทธิที่จะได้ประกอบอาชีพอย่างสุจริตในทะเลสาบ ปัจจุบันหลายชุมชนโดยเฉพาะชุมชนริมปากอ่าวทะเลสาบต้องเปลี่ยนอาชีพจากการทำประมงไปเป็นอาชีพรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ ที่ไม่ยอมไปทำ บางชุมชนเหลือคนที่ทำอาชีพประมงอยู่เพียงบางส่วนเท่านั้น เรือ และเครื่องมือประมงบ้างก็ขายบ้างก็เก็บเอาไว้เผื่อว่ากุ้งปลาจะกลับมาชุกชุมอีกครั้ง

3.4 การปรับตัวของชุมชน

เมื่อประสบปัญหาชุมชนจึงได้ปรับตัวด้วยวิธีการต่างๆคือ

- 1) การปรับลด และเพิ่มเครื่องมือประมง เช่น ที่ทะเลน้อยเพิ่มอวนลอย(หลอม)มากขึ้นต่อครั้งที่ออกทะเล
- 2) ปรับเปลี่ยนเส้นทาง บริเวณการจับสัตว์น้ำ เช่น ออกห่างไปจากเขตทะเลหน้าบ้านแต่เดิม
- 3) ปรับลดความเสี่ยงของต้นทุนน้ำมันเรือ เช่น ออกเรือเฉพาะเมื่อมีความมั่นใจว่าได้สัตว์น้ำแน่นอน
- 4) หารายได้เสริมในชุมชน ได้แก่ ที่ทะเลน้อยเป็นแหล่งท่องเที่ยว ชุมชนจึงทำสินค้ากระจูดขายนักท่องเที่ยว แต่กระจูดในทะเลน้อยลดลงจนไม่พอกับการผลิต จึงต้องซื้อจากอำเภอชะอวด สตูล และพังงา

5) อพยพออกไปทำงานนอกชุมชน รวมทั้งหาสัตว์น้ำในต่างท้องถิ่น เช่น ที่ทะเลน้อย พ.ศ. 2536 มีประมาณ 100 คนไปหาปลาที่เขื่อนเชี่ยวหลาน จ.สุราษฎร์ธานี และโดยมากจะรับจ้างใช้แรงงานในที่ต่างๆ

6) มีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์มากขึ้น เช่น ที่ชุมชนบ่อนนท์ทำสวนยางกับประมงเป็นส่วนมาก ส่วนชุมชนบ้านท่าเมรุปรับเปลี่ยนมาทำสวนยางในที่นาเดิม และต่อมาได้รับการส่งเสริมจากรัฐให้ปลูกอ้อยตั้งแต่ พ.ศ. 2545

7) การทำนาถ่วงในช่วงปี พ.ศ. 2530 เนื่องจากได้ราคาดีกว่าการทำนา จากการปรับตัวต่อปัญหาทรัพยากรในทะเลสาบของชุมชนอาจกล่าวได้ว่าระบบเศรษฐกิจของชุมชนเปลี่ยนผ่านมาสู่การพึ่งพิงเงินตราเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด และยืนอยู่บน 2 เส้นทาง คือ การอาศัยแหล่งทรัพยากรภายในที่ยังพอพึ่งพาเป็นอาหารสำหรับครัวเรือนและขายเป็นรายได้พอเลี้ยงชีพ และการอาศัยแหล่งภายนอก ได้แก่ เมืองและอุตสาหกรรมต่างๆ แต่แม้ว่าเงินจะเป็นปัจจัยสำคัญของการอยู่รอด ทว่าฐานทางสังคมของชุมชนก็ยังมีมากพอสำหรับการรวมกลุ่มเพื่อการจัดการทรัพยากรในทะเลสาบ

บทที่ 4

ปฏิบัติการสร้างเสริมสิทธิชุมชนของชุมชนประมงทะเลสาบ ก่อนโครงการสิทธิชุมชนศึกษา (ก่อนปี 2546)

ในบทนี้จะสะท้อนถึงเป้าหมาย, ยุทธศาสตร์, วิธีการต่อสู้เรื่องสิทธิของชุมชนระหว่างปี 2533-2546 โดยประมาณ ทั้งนี้จุดเริ่มต้นอยู่ที่การก่อตัวของชมรมชาวประมงรอบทะเลสาบ การประสานเป็นสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบในลำดับต่อมา โดยการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านได้มีการเกี่ยวข้องกับกลุ่มประชาสังคมในภาค และสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้

ว่าการนำเสนอในเรื่องประชาสังคม รวมทั้งนักวิชาการท้องถิ่นซึ่งมีบทบาทเป็นบงการณปัญหามีข้อจำกัดด้วยว่าขาดการบันทึก จึงนำเสนอได้ไม่มาก

นอกจากนี้ บทบาทของชุมชนประมง 4 พื้นที่ในการวิจัยปรากฏภายใต้การดำเนินงานระดับองค์กรชมรมชาวประมงรอบทะเลสาบ และสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ

4.1 กลุ่มประชาสังคม

ปี 2539 นอกจากสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นองค์กรชาวประมงในพื้นที่แล้ว ยังมีองค์กรภาคประชาชนอื่นๆ ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับทะเลสาบสงขลา เช่น กลุ่มรักษาคูขุด กลุ่มเสขิยธรรม (โครงการธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา) ศูนย์ส่งเสริมผลเมืองเด็กสงขลา ชมรมรักษาลอมาทะเลสาบ สมาพันธ์ครูภาคใต้ มูลนิธิรักษากันเกิด ชมรมอนุรักษ์พื้นฟูป่าชายเลนทะเลสาบสงขลา (บ้านหัวเขา) เครือข่ายชุมชนเพื่อพื้นฟูและพัฒนาทะเลสาบสงขลา

ซึ่งสมาพันธ์ฯ ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของกลุ่มต่างๆ เหล่านี้บ้างตามสมควร ล่าสุดเข้าร่วมในการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาทะเลสาบสงขลาไปกับเครือข่ายชุมชนเพื่อพื้นฟูและพัฒนาทะเลสาบสงขลา โดยร่วมวางแผนพัฒนาทะเลสาบสงขลา (ภาคประชาชน) ตามโซนต่างๆ 7 โซน คือ โซนพรุควนเคร็งและพื้นที่คาบเกี่ยว โซนคาบสมุทรสทิงพระ โซนทะเลสาบสงขลาตอนล่าง โซนเมือง โซนทะเลสาบฝั่งตก โซนป่าต้นน้ำ และโซนทะเลน้อย

4.2 ชมรมชาวประมงรอบทะเลสาบ

นับแต่ปี 2533 ได้มีการรวมกลุ่มกันของกลุ่มชาวประมงทะเลสาบเพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหาด้วยตัวเอง ที่บริเวณทะเลสาบตอนล่างและคูขุด หลังจากนั้นก็ได้มีกลุ่มชุมชนประมงรอบทะเลสาบบริเวณอื่นๆ ตื่นตัวและร่วมกันจัดตั้งกลุ่ม จัดตั้งชมรม และดำเนินกิจกรรมต่างๆ ซึ่งในที่นี้จะเสนอไปในแต่ละชมรม ดังนี้

ชมรมชาวประมงทะเลสาบสงขลาตอนล่าง เมื่อวันที่ 27 – 28 กุมภาพันธ์ 2533 ชาวประมงทะเลสาบตอนล่างเข้าร่วมสัมมนา “ปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาชาวประมงขนาดเล็ก” ที่มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ได้ข้อสรุปว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวประมงรายได้ลดลง เนื่องจากการทำประมงทำลายล้าง และการปล่อยน้ำเสียลงทะเลสาบ และเห็นว่าชุมชนต่างๆ ต้องอาศัยพึ่งพาทะเลเดียวกัน เพราะฉะนั้นต่างคนต่างอยู่ไม่ได้ จำเป็นต้องร่วมมือกัน จึงได้จัดตั้งกลุ่มเป็นองค์กรของชาวประมงเอง โดยใช้ชื่อว่า ชมรมชาวประมงขนาดเล็กจังหวัดสงขลา ขึ้นมา ต่อมาในปี 2535 ได้จัดตั้งชมรมระดับอำเภอ 3 อำเภอ คือ ควนเนียง หาดใหญ่ และสิงหนคร จนถึงปี 2539 จึงได้มีการรวมกลุ่มชาวประมงรอบทะเลสาบตอนล่าง โดยจัดตั้งเป็น “ชมรมชาวประมงทะเลสาบสงขลาตอนล่าง” วัตถุประสงค์หลักของชมรมฯ คือ การร่วมกันพิทักษ์ผลประโยชน์ เผยแพร่ปัญหาและหาทางออก ตลอดจนการประสานความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาชาวประมงทะเลสาบสงขลาตอนล่าง ในช่วงก่อนปี 2539 บทบาทของชมรมส่วนใหญ่เป็นการประชุมร่วม และการทำเอกสารไปยังหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เรียกร้องให้แก้ปัญหา เช่น ปัญหาเรืออวนรุน ปัญหาน้ำเสีย หลังจากนั้นหน่วยงานต่างๆ เริ่มรู้จักชมรมมากขึ้น ในระยะต่อมาจึงมีกิจกรรมการประสานความร่วมมือต่างๆ เกิดขึ้น นอกจากการแก้ปัญหาแล้ว ยังมีความพยายามที่จะพึ่งตัวเอง เช่น การจัดตั้งกองทุนหมุนเวียน และนำกำไรมาสนับสนุนการดำเนินงานของชมรมในอนาคตด้วย

ชมรมชาวประมงทะเลสาบอำเภอสิงหนคร เมื่อปี 2533 ชาวประมงบ้านคูขุดมีปัญหาเรื่องสัตว์น้ำลดลงมาก จึงมีการรวมตัวกันของชุมชนเพื่อจัดทำพื้นที่ทดลองเขตอนุรักษ์ ปล่อยกุ้งปล่อยปลา และจัดตั้งประมงอาสาดูแลเขตอนุรักษ์ เดือนกันยายน 2536 ก็ได้จัดตั้ง “ชมรมประมงอาสา” และต่อมาก็เปลี่ยนเป็น “ชมรมชาวประมงทะเลสาบอำเภอสิงหนคร” เพื่อดำเนินกิจกรรมดังกล่าวให้ต่อเนื่อง และขยายกลุ่มกิจกรรมไปยังหมู่บ้านและตำบลใกล้เคียง รวมถึงการประสานหน่วยงานของรัฐและองค์กรท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหา นอกจากกิจกรรมแก้ปัญหาความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบแล้ว ยังส่งเสริมกิจกรรมอาชีพเสริมของสมาชิก เช่น กลุ่มดอกไม้จันทร์ กลุ่มไข่เค็ม การทำผลิตภัณฑ์กะลามะพร้าว กิจกรรมกองทุนชุมชน ได้แก่ กองทุนหมุนเวียน และกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสวัสดิการชุมชน ซึ่งการดำเนินงานของชมรมเป็นที่ประจักษ์ ชุมชนให้ความยอมรับมากขึ้น

ชมรมชาวประมงทะเลสาบอำเภอปากพะยูน เมื่อปี 2536 กลุ่มชาวประมงบ้านเกาะหมาก ได้ร่วมปรึกษาหารือกัน เพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหาสัตว์น้ำที่เริ่มลดน้อยลงอย่างรุนแรง และได้เห็นร่วมกันที่จะรวมกลุ่มชาวประมงในบริเวณนี้ จึงจัดตั้งเป็นชมรมขึ้น โดยมีเป้าหมาย คือ การรวมคน การสร้างจิตสำนึก การตระหนักปัญหา และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์

ฟื้นฟูทรัพยากร การหาแนวร่วม การประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและส่วนท้องถิ่น รวมถึงเครือข่ายชาวประมงอื่นๆ นอกจากนั้นก็คือ กองทุนฟื้นฟูทะเลสาบโดยชุมชน

โครงการเขื่อนกั้นน้ำเค็มในทะเลสาบสงขลา ทำให้ชาวประมงทะเลสาบตอนกลางรวมตัวกันในช่วงต้นปี 2535 ทั้งนี้เพื่อจะบอกแก่รัฐบาลว่า ไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อน เพราะจะต้องเดือดร้อนจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และได้เสนอให้รัฐบาลหันมาฟื้นฟูทะเลสาบ เช่น การขุดลอกทะเลสาบ การเปิดปากกระวะ

บ้านบ่อนทึบในขณะนั้นมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้นประมาณ 300 ครัวเรือน ชาวบ้านที่ทำการประมงได้รับความเดือดร้อนจากนาุ้ง เพราะทำให้น้ำเสีย ไข่ปลาฟักไม่ออก อีกทั้งทำให้สาหร่ายในทะเลสาบเติบโตเร็วขึ้น ชาวบ้านมีความต้องการให้มีการขุดลอกจากสะพานเปรม - ปากรอ ประมาณ 15 กิโลเมตร และจากเกาะยวน - ท่าคุระ - เกาะใหญ่ เพื่อให้กุ้งปลาได้ขึ้นมาสะดวก

หลังจากนั้นชาวประมงก็ได้พยายามฟื้นฟูทะเลสาบตามกำลัง หลายหมู่บ้านได้เริ่มทดลองปล่อยกุ้งปลา ซึ่งจริงๆ หลายหมู่บ้านได้เริ่มมาตั้งแต่ปี 2534 แล้ว ในช่วงนี้ได้มีการทำเขตอนุรักษ์ชั่วคราวควบคู่ไปกับการปล่อยกุ้งด้วย เพื่อให้เป็นแหล่งอาศัยที่จะไม่ถูกรบกวนของกุ้งปลาที่ปล่อยลงไป จนกว่าสัตว์น้ำที่ปล่อยจะเติบโต เขตอนุรักษ์ก็จะยกเลิกไป

จากการสรุปประสบการณ์การปล่อยกุ้งปลาของชาวประมงทะเลสาบตอนกลางในหลายหมู่บ้าน เช่น คูซุด ช่องพิน หัวแหลม ท่าคุระ เห็นว่า กุ้งปลาที่ปล่อยลงไปเติบโต และเพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้าน แต่ปัญหาคือว่า พันธุ์กุ้งมีไม่เพียงพอ ชุมชนชาวประมงทะเลสาบตอนกลางจึงหาพันธุ์กุ้งพันธุ์ปลามาปล่อย โดยติดต่อกับสถานีเพาะพันธุ์สัตว์น้ำของราชการ เช่น ที่ อ.สิชล และที่สถานีปากกระวะ อ.ระโนด แต่ก็ปรากฏว่าพันธุ์สัตว์น้ำยังไม่เพียงพออยู่ดี ทำให้การปล่อยไม่ต่อเนื่องในช่วงปลายปี 2535

ปี 2536 แนวความคิดเรื่องเขตอนุรักษ์ได้ขยายตัวมากขึ้น หมู่บ้านใกล้เคียงได้เริ่มที่จะทำเขตอนุรักษ์ขึ้นบ้าง เช่น บ้านดอนคัน บ้านเกาะโคบ ขณะเดียวกันหมู่บ้านที่มีเขตอนุรักษ์อยู่แล้วคือ คูซุด ช่องพิน ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นเขตอนุรักษ์ถาวร และมีการจัดองค์กรดูแลที่ดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม การเกิดเขตอนุรักษ์ของแต่ละหมู่บ้าน ได้ทำให้เกิดการกระทบกระทั่งกันของหมู่บ้านใกล้เคียงที่ทำมาหากินอยู่ในบริเวณที่กลายเป็นเขตอนุรักษ์ เพราะกำหนดมาจากแต่ละหมู่บ้าน ดังนั้น จึงน่าจะมีการคุยรวมกันของชาวประมงที่หากินอยู่ในทะเลสาบตอนกลาง เพื่อจะได้ทราบว่า มีเขตอนุรักษ์อยู่ที่ไหนบ้าง มีอาณาเขต/ข้อหวงห้ามอย่างไร และมีพื้นที่ไหนที่จะทำเขตอนุรักษ์ในอนาคตต่อไป พร้อมกันนี้ก็จะได้ปรึกษาหารือถึงปัญหาของการทำเขตอนุรักษ์ที่ผ่านมา เพื่อหาข้อเสนอให้กับหน่วยงานของรัฐหรือเอกชนต่อไป

ในปี 2536 ชุมชนทะเลสาบตอนกลาง ร่วมกันสรุปความคิดเห็นด้านการอนุรักษ์ ว่า

- 1) การมีเขตอนุรักษ์ สามารถป้องกันเครื่องมือประมงบางอย่างที่ไม่ผิดกฎหมายแต่ทำลายสัตว์น้ำได้ เช่น อวนล้อมกระทุ้งน้ำ
- 2) การมีเขตอนุรักษ์ทำให้กึ่งปลาได้มีที่หลบภัย วางไข่
- 3) การมีเขตอนุรักษ์ทำให้หน่วยงานที่สนับสนุนพันธุ์กึ่งปลามีความมั่นใจ และให้การสนับสนุนมากขึ้น
- 4) ปัจจัยสำคัญในการดูแลเขตอนุรักษ์คือ ชาวบ้าน มิใช่กฎหมาย
- 5) เขตอนุรักษ์ที่มีได้มีกฎหมายของกรมประมงรองรับ ในกรณีที่ต้องใช้กฎหมายก็สามารถใช้กฎหมายของหมู่บ้าน ที่มาจากมติของหมู่บ้านนั้น โดยผู้ใหญ่บ้านเป็นคนใช้อำนาจนี้ตามกฎหมายปกครอง

ปี 2539 กลุ่มประมงอาสา อ.ปากพะยูน เข้าพบผู้ว่าฯ เสนอให้แต่งตั้งประมงอาสา รักษาเขตอนุรักษ์ ทางประมงจังหวัดชี้แจงว่าถ้าให้สิทธิ์จะเกิดปัญหาความรับผิดชอบ อ.ปากพะยูนมีเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ 3 เขต ประมงอาสา 20 คน แต่ราชการไม่รับรองสิทธิทางกฎหมาย และขอให้จังหวัดปล่อยกึ่งและปลา แต่จังหวัดไม่ทำ

ชมรมชาวประมงทะเลสาบอำเภอเขาชัยสน - บางแก้ว เมื่อปี 2540 ตัวแทนชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมงในเขตอำเภอเขาชัยสนและอำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง ได้มีการประชุมหารือกัน และรวมตัวกันตั้งชมรมเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาการลดลงของปริมาณสัตว์น้ำ ซึ่งมีความสำคัญเพราะเป็นอาชีพและรายได้หลักของชาวประมง โดยได้วางเป้าหมายไว้ว่า จะต้องรวมคนในชุมชน ชี้ให้เห็นปัญหาและร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูสัตว์น้ำ พร้อมกันนั้นต้องประสานงานหน่วยงานรัฐและองค์กรท้องถิ่นมาแก้ปัญหา กับชุมชน และการจัดตั้งกองทุนชุมชน และชมรม เพื่อการพึ่งตนเอง กิจกรรมหลักของชมรมที่ผ่านมา คือ จัดทำแนวเขตอนุรักษ์ จัดตั้งประมงอาสา ปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ ปลูกป่าชายเลน กองทุนชุมชน กิจกรรมอาชีพเสริมสมาชิก ซึ่งหลายกิจกรรมได้ผลดีเป็นที่ยอมรับของสมาชิก และหน่วยงานอื่นๆ

ชมรมชาวประมงรักษ์ทะเลน้อย มีการก่อตั้งเมื่อปี 2541 เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับทะเลน้อยและชุมชน เช่น ปริมาณสัตว์น้ำที่ลดลง ทำให้ชาวประมงบางส่วนต้องอพยพไปทำมาหากินนอกชุมชน สาเหตุที่สัตว์น้ำลดลงเนื่องจากการปิดป่ากระวะที่ อ.ระโนด จ.สงขลา มีชาวประมงอพยพไป 60 % ไปหากินบริเวณเขื่อนเชี่ยวหลาน เกาะใหญ่

นอกจากนี้ชาวบ้านรอบทะเลน้อยกระทบเพราะน้ำขึ้นลงผิดฤดู นาแห้งซ้ำ ไร่ปักดำไม่ได้ จึงเลิกทำนาไป 30 ปี ปัญหาการตื่นเขิน โดยการทำกิจกรรมเขตอนุรักษ์ ปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ ปลูกป่า จัดตั้งประมงอาสา การประชุม อบรม ก่อตั้งกองทุนให้สมาชิกกู้ยืม นำกำไรมาจัดตั้งกองทุนรวม การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานระดับจังหวัด และเครือข่ายชาวประมงรอบทะเลสาบ

นอกจากการดำเนินงานในระดับพื้นที่ของชมรมต่างๆ รอบทะเลสาบสงขลาแล้ว เมื่อชาวประมงได้มีโอกาสพูดคุย แลกเปลี่ยนประสบการณ์และประเมินการดำเนินงานของชมรม มีข้อสรุปและความเห็นร่วมกันว่า การแก้ปัญหาในระดับพื้นที่ของชมรม สามารถแก้ปัญหาได้ระดับหนึ่งเท่านั้น แต่ส่วนใหญ่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาที่ต้นเหตุได้

4.3 สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา

บทบาทของชุมชนประมงรอบทะเลสาบในนาม สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ เกิดขึ้นภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบ ซึ่งถูกเรียกโดยรัฐว่าการพัฒนาความเจริญ สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบกล่าวในคำนำของหนังสือ “คนพื้นทะเลสาบ” เมื่อปี 2545 ว่า

“..การจะยับยั้งกระแสแห่งความเจริญ มิให้รุกร้าเข้ามายังสังคมของคนลุ่มน้ำทะเลสาบ ย่อมเป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก แต่ทางออกที่ควรแก่การเลือกสรรน่าจะอยู่ที่เราจะจัดการพัฒนาอย่างไร และใครคือผู้มีบทบาทอย่างแท้จริงในการพัฒนา..”⁶⁰

แนวคิดรวบยอดของสมาพันธ์ฯ คือ การกระจายอำนาจในการพัฒนาให้กับกลุ่มชุมชน มิใช่กระจายเพียงรูปแบบและกระจุกตัวที่กลไกท้องถิ่นทางการของรัฐ อาทิ อบต.เท่านั้น แนวคิดนี้เป็นผลสัมฤทธิ์จากการทำงานร่วมกันระหว่างนักพัฒนา และชมรมชาวประมงรอบทะเลสาบในระยะ 2533-2536 ก่อร่างสร้างนิยามการกระจายอำนาจซึ่งเน้นที่การสร้างและกระจายความรู้ส่งต่อไปที่เยาวชน ด้วยหวังว่าความขัดแย้งของคนรุ่นปัจจุบันจะคลี่คลายได้ด้วยความรู้ของคนรุ่นใหม่

“...การกระจายอำนาจ จึงควรจะหมายรวมทั้งการจัดการให้ชุมชนมีอำนาจในการปกครองตนเอง ให้สามารถเป็นเจ้าของ ใช้จ่าย หรือจัดการกับทรัพยากรของท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในการจัดการศึกษาก็ต้องเน้นปลูกฝังความคิดและค่านิยม ตลอดจนจิตสำนึกในเยาวชนให้เกิดความรู้สึกหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ รู้จักใช้ทรัพยากรเหล่านั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด สถาบันการศึกษาต่างๆ โดยเฉพาะระดับสูงที่กำลังจะเกิดขึ้นก็จะต้องมีเป้าหมายในการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคม เพื่อให้เยาวชนเกิดแนวคิดที่จะนำเงื่อนไขความได้เปรียบของสังคมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชนให้ก้าวหน้าได้ โดยมีความขัดแย้งน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้..”⁶¹

ความเป็นมา

จากการเปลี่ยนแปลงของสภาพทะเลสาบสงขลาที่เคยอุดมสมบูรณ์ไปด้วยกุ้ง ปลา และสัตว์น้ำนานาชนิด จนต่อมาในปี 2528 ทะเลสาบเริ่มประสบกับปัญหาการลดลงของจำนวนพันธุ์

⁶⁰ บรรจง นะแส (บก.), 5 : 2545

⁶¹ บรรจง นะแส (บก.), 5 – 6 : 2545

สัตว์น้ำ ซึ่งมีผลกระทบต่อ การประกอบอาชีพของประชาชนกว่า 18,800 ครัวเรือน และต่อมาในปี 2533 เป็นต้นมา ชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลาในหมู่บ้านต่างๆ ได้รวมตัวกันเป็นชมรมชาวประมง บางแห่งก็รวมตัวกันเป็นกลุ่มชาวประมงเพื่อทำกิจกรรมในการฟื้นฟูทะเลสาบ และได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ร่วมคิด ร่วมแก้ปัญหา หาทางออกให้ทะเลสาบสงขลา ร่วมกัน จนกระทั่งในเดือนมิถุนายน 2536 ชาวประมงทะเลสาบสงขลาได้มีการรวมตัวจากชาวประมงในพื้นที่ต่างๆ 5 ชมรม คือ ชมรมชาวประมงรักษ์ทะเลน้อย ชมรมชาวประมงอำเภอเขาชัยสน บางแก้ว ชมรมชาวประมงอำเภอปากพะยูน ชมรมชาวประมงอำเภอสทิงพระ และชมรมชาวประมงทะเลสาบตอนล่าง ร่วมกันจัดตั้งเป็น “สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ” ขึ้น เพื่อสนับสนุนให้กลุ่มชาวประมงทะเลสาบสงขลา ร่วมกันฟื้นฟูทะเลสาบ และร่วมกันผลักดันให้หน่วยงานรัฐมีนโยบายและดำเนินการแก้ไขปัญหาทะเลสาบ ในทิศทางที่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้านมากที่สุด โดยอยู่บนพื้นฐานการจัดการทรัพยากรอันเกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน หน่วยงาน และองค์กรที่เกี่ยวข้อง

มีข้อสรุปอย่างชัดเจนว่า ปัญหาระดับนโยบาย คือ สาเหตุแห่งปัญหาของทะเลสาบที่เกิดขึ้นทั้งปวง ดังนั้นการแก้ปัญหาที่ตรงกันนโยบายด้วย นอกจากการพยายามทำกันในระดับพื้นที่แล้ว ชมรมต่างๆ ก็ดำเนินงานเพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาดังนโยบายด้วยเช่นกัน อีกทั้งยังประสาน สร้างความสัมพันธ์และร่วมมือกันในระหว่างชมรมต่างๆ ในการที่จะผลักดันให้นำไปสู่การแก้ปัญหาที่กว้างขึ้น โดยเฉพาะปัญหาที่เกิดจากนโยบาย จุดนี้ก่อให้เกิดการรวมตัวของชาวประมงระดับชมรม แล้วขยายเครือข่ายให้กว้างขึ้น โดยการรวมตัวกันของชุมชนรอบทะเลสาบทั้งหมดเท่าที่สามารถทำได้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้เกิดการรวมตัวของชาวประมงรอบทะเลสาบ ร่วมกันดำเนินกิจกรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีพลัง ร่วมกันหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น และนำไปสู่การอนุรักษ์และฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา
2. เพื่อรณรงค์สร้างความตระหนัก ความเข้าใจกับชาวประมงและชุมชนในการเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และการเข้าไปมีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนนโยบาย กฎหมาย และแผนงานของรัฐ อันจะนำไปสู่การแก้ไขฟื้นฟูและอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลา
3. เพื่อร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น รัฐ เอกชน องค์กรประชาชน เครือข่ายชาวประมงจังหวัดอื่นๆ และกลุ่มอาชีพต่างๆ ในการแก้ปัญหาและร่วมดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในระดับท้องถิ่นและระดับนโยบาย

ภารกิจของสมาพันธ์ฯ

1. นำเสนอข้อมูลความเป็นจริงที่เกิดขึ้น รวมทั้งเข้าร่วมการศึกษาข้อมูลและข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในทะเลสาบ และปัญหาที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหา
2. ศึกษาข้อมูลและร่วมในการแก้ปัญหา อันเกิดขึ้นจากการปิดปากกระวะ
3. รณรงค์ให้เลิกเครื่องมือที่ทำลายล้างสัตว์น้ำ เช่น เรืออวนรุน ระเบิด ยาเบื่อ และการจัดระเบียบเครื่องมือ เช่น ไซตุ้ โพงพาง
4. เร่งรัดให้มีระบบกักน้ำเสียของโรงงาน ชุมชน นาทุ่ง และกิจกรรมการเกษตรรอบทะเลสาบ
5. ประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดการขุดลอกทะเลสาบและร่องน้ำ เพื่อแก้ปัญหาการตื้นเขินของทะเลสาบ
6. ประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ และจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ โดยร่วมกับองค์กร ชุมชน
7. การจัดตั้งและสนับสนุนกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อให้เป็นกองทุนชุมชนในการพัฒนาอาชีพของคนในชุมชน และเป็นกองทุนฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา
8. สร้างจิตสำนึกในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม และการฟื้นฟูทะเลสาบแก่คนในชุมชนและสาธารณชน
9. เข้าร่วมในการแก้ปัญหา พัฒนานโยบาย กฎหมาย และมาตรการต่างๆ อันนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลาที่ยั่งยืน

เพื่อให้เกิดการดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วม และให้การดำเนินงานเป็นไปในทิศทางเดียวกัน กรรมการสมาพันธ์จึงมีการแบ่งคณะทำงานออกเป็น 3 ฝ่าย ดังนี้

1. **ฝ่ายนโยบาย** รับผิดชอบการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับนโยบายโดยรวมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับทะเลสาบสงขลา การติดตามสถานการณ์เชิงนโยบาย การผลักดันประสานความร่วมมือให้เกิดการแก้ไขปัญหาในระดับนโยบาย
2. **ฝ่ายฐานชุมชน** เกี่ยวข้องกับการวางแผนและดำเนินงานที่จะขยายกิจกรรมของสมาพันธ์ การสร้างความสัมพันธ์เครือข่ายสมาชิก และการดำเนินงานอันนำไปสู่การพึ่งตนเองของสมาพันธ์ ในอนาคต
3. **ฝ่ายรณรงค์และเผยแพร่** เกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจข้อมูล สถานการณ์ และการแก้ไขปัญหาของทะเลสาบกับสมาชิกเครือข่ายของสมาพันธ์ ชมรม สาธารณชน โดยการรณรงค์ผ่านสื่อต่างๆ เช่น การจัดเวที การใช้สื่อวิทยุ โทรทัศน์ เอกสารและอื่นๆ ตามจังหวะ และโอกาสต่างๆ

การรวมตัวเป็นสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา ของชมรมชาวประมงทั้ง 5 ชมรม ได้ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูทะเลสาบขึ้นอย่างกว้างขวางอย่างไม่เคยมีมาก่อน และ

ครอบคลุมพื้นที่ทะเลสาบทั้งหมด เพราะได้มีการวางแผนงาน กำหนดทิศทางการทำงานฟื้นฟูทะเลสาบไปในทางเดียวกัน

บทบาทการทำงานของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ

การเคลื่อนไหวต่างๆ ในการผลักดันแผนงานของชมรม และสมาพันธ์ฯ ต่อบริบทนโยบายทำได้อย่างมีเอกภาพมากยิ่งขึ้น เริ่มที่จะแก้ปัญหาที่เรื้อรังมานานบ้าง เช่น

- การประสานงานกับหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง ให้เข้มงวดในการจับกุมเรืออวนรุน พร้อมทั้งให้ข้อเสนอในการแลกเปลี่ยนเครื่องมืออวนรุนกับอวนลอย และการเลี้ยงปลากระพงเป็นอาชีพเสริม ซึ่งสามารถทำให้เรืออวนรุนขนาดใหญ่ลดลงเป็นจำนวนมาก จาก 150 ลำเหลือ 2 – 3 ลำ (แต่ยังคงเหลืออวนรุนขนาดเล็ก) และยังคงดำเนินการอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันนี้

- มีการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำรอบทะเลสาบรวม 24 เขต เป็นพื้นที่รวม 11,651 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 1.8 ของพื้นที่น้ำของทะเลสาบ ประสานความร่วมมือกับหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องเพื่อปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำลงในทะเลสาบปีละไม่น้อยกว่า 30 ล้านตัว การอบรมประมงอาสา การจัดตั้งกลุ่มประมงอาสาเพื่อดูแลเขตอนุรักษ์ และการร่วมกันปลูกป่าชายเลน ป่าชายฝั่ง ในแต่ละชุมชนที่มีพื้นที่เหมาะสม ตลอดจนการทำความเข้าใจกับชุมชน การสร้างจิตสำนึกการดูแลรักษาและฟื้นฟูทะเลสาบร่วมกัน

- การแก้ไขปัญหาเร่งด่วน โดยเฉพาะปัญหาความตื้นเขินของทะเลสาบ โดยมีการทดลองขุดลอกที่บ้านคูขุด บ้านทะเลน้อย และเสนอให้มีการขุดลอกทะเลสาบและร่องน้ำทั้งระบบสู่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะกรมประมงและกรมเจ้าท่า (เดิม ปัจจุบัน คือ กรมการขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี)

- การจัดตั้งกองทุนฟื้นฟูทะเลสาบ ประสานงานกับเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ในการจัดสรรเงินกำไรของการดำเนินงานส่วนหนึ่งมาเป็นกองทุนเพื่อให้ชมรมฯ และสมาพันธ์ฯ เป็นทุนในการดำเนินงานขององค์กร และใช้ในกิจกรรมอนุรักษ์และฟื้นฟูทะเลสาบเพื่อเป็นทิศทางการพึ่งตนเองได้ในอนาคต

- ทำการศึกษาวิจัยเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาประเด็นต่างๆ เช่น การศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่เกิดจากการปิดปากกระวะ การวิจัยชนิดและปริมาณสัตว์น้ำในทะเลสาบ การมีส่วนร่วมของสตรีในการศึกษารายได้-รายจ่ายของครัวเรือนชาวประมง ปัญหาอวนรุนในทะเลสาบ การอนุรักษ์และฟื้นฟูทะเลสาบ โดยการจัดทำเขตอนุรักษ์และการจัดทำข้อมูลพื้นฐานชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลา

- การจัดทำแผนร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะสำนักงานประมงจังหวัด ป่าไม้เขตฯ และสำนักงานแผนนโยบายสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม เพื่อการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลาอย่างต่อเนื่อง

- ประสานความร่วมมือและการเข้าร่วมประชุมวางแผนเพื่อแก้ไขปัญหา กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับนโยบายโดยตรงกับทะเลสาบสงขลา เช่น อนุกรรมการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมทะเลสาบสงขลา และคณะทำงานเพื่อแก้ปัญหาการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและการประมงในส่วนของทะเลสาบ เป็นต้น⁶²

ปัญหาหลาย ๆ ประการที่สมาพันธ์ฯ เป็นผู้เสนอแนวทางในการแก้ไขในปัจจุบันได้ถูกผลักดันเข้าสู่แผนพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ภายใต้คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เช่น การขุดลอกร่องน้ำ การจัดระเบียบเครื่องมือประมง การเพิ่มพันธุ์สัตว์น้ำ ฯลฯ แต่ทว่าก็เป็น การแก้ปัญหาที่ปลายเหตุมากกว่าเป็นการแก้ที่ต้นเหตุ ซึ่งก็คือ ประเด็นการไหลเวียนของน้ำในทะเลสาบ โดยต้นเหตุที่ทำให้การไหลเวียนของน้ำในทะเลสาบสงขลาไม่เป็นเช่นดังเดิม ได้วิเคราะห์กันว่า มาจาก หนึ่ง การปิดกั้นคลองที่เชื่อมต่อระหว่างทะเลสาบสงขลาและอ่าวไทย สอง ทำเรื่อน้ำลึก ซึ่งหากมีการแก้ปัญหาที่ตรงจุดก็จะสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวของทะเลสาบได้

จากการประชุมสมาพันธ์ฯ ในเดือนธันวาคม 2547 และเดือนพฤษภาคม 2548 มีการทบทวนการทำงานของชมรม สมาพันธ์ฯ สถานการณ์ที่เป็นปัญหาร่วมในขณะนี้ คือ การขยายฐานสมาชิก ซึ่งจะมีผลต่อการทำงานของสมาพันธ์ฯ ในอนาคต จึงได้ร่วมกันคิดแก้ปัญหาโดยการให้แต่ละชมรมจัดทำกิจกรรมในพื้นที่เพื่อขยายฐานสมาชิก โดยสมาพันธ์ฯ เป็นผู้สนับสนุน รวมถึงได้มีการปรับโครงสร้างการทำงานของสมาพันธ์ฯ เพื่อให้สามารถเคลื่อนไหวได้ทันต่อสถานการณ์ในพื้นที่และสถานการณ์ในระดับนโยบาย โดยได้ยุดคณะทำงาน 3 ฝ่าย เป็นคณะทำงานติดตามกรณีท่าเรือและระบบการไหลเวียนของน้ำ ให้ความสำคัญกับข้อมูลมากขึ้น เนื่องจากที่ผ่านมา มีเพียงการสื่อสารโดยไม่มีแหล่งอ้างอิง หน่วยงานโดยเฉพาะราชการไม่ให้ความเชื่อถือ มีการลงพื้นที่สำรวจ ศึกษาข้อมูลโดยทีมงานดังกล่าว เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ หาแนวทางในการดำเนินงานและกำหนดการก้าวอย่างของสมาพันธ์ฯ ต่อไป⁶³

นอกจากสมาพันธ์ฯ ชาวประมงทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นองค์กรชาวประมงในพื้นที่แล้ว ยังมีองค์กรภาคประชาชนอื่นๆ ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับทะเลสาบสงขลา เช่น กลุ่มรักษ์คูซูด กลุ่มเสขิยธรรม (โครงการธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา) ศูนย์ส่งเสริมพลเมืองเด็กสงขลา ชมรมรักษ์โลมาทะเลสาบ สมาพันธ์ครูภาคใต้ มูลนิธิริรักษ์บ้านเกิด ชมรมอนุรักษ์พื้นฟูป่าชายเลนทะเลสาบสงขลา (บ้านหัวเขา) เครือข่ายชุมชนเพื่อพื้นฟูและพัฒนาทะเลสาบสงขลา ซึ่งสมาพันธ์ฯ ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของกลุ่มต่างๆ เหล่านี้บ้างตามสมควร ล่าสุดเข้าร่วมในการกำหนด “ยุทธศาสตร์การพัฒนาทะเลสาบสงขลา” กับเครือข่ายชุมชนเพื่อพื้นฟูและพัฒนาทะเลสาบสงขลา โดยร่วมวางแผนพัฒนาทะเลสาบสงขลา (ภาคประชาชน) ตามโซนต่างๆ 7

⁶² นฤทธิ์ ดวงสุวรรณ. 2545

⁶³ รายงานการประชุมสมาพันธ์ฯ ชาวประมงทะเลสาบสงขลา เดือนธันวาคม 2547 และเดือนพฤษภาคม 2548

โซน คือ โซนพยุควนเค็งและพื้นที่คาบเกี่ยว โซนคาบสมุทรสทิงพระ โซนทะเลสาบสงขลา ตอนล่าง โซนเมือง โซนทะเลสาบฝั่งตก โซนป่าต้นน้ำ และโซนทะเลน้อย (แผนผังแสดงความสัมพันธ์เครือข่ายต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบ ในภาคผนวก)

4.4 บทเรียนการจัดการทรัพยากร : กรณีเขตอนุรักษณ์พันธุ์สัตว์น้ำของชุมชนประมง

ประมาณเดือนกรกฎาคม 2539 ชุมชนชาวประมงรอบทะเลสาบได้สรุปบทเรียนการทำเขตอนุรักษณ์พันธุ์สัตว์น้ำ ดังนี้

- 1) ผลกระทบของการส่งเสริมเขตอนุรักษณ์พันธุ์สัตว์น้ำในทะเลสาบ คือ เห็นว่ามีการรวมตัวของคนในหมู่บ้านมากขึ้นเป็นเครื่องมือที่เราจะทำความรู้จักกับผู้นำ และทำให้ชาวประมงมีสัตว์น้ำให้จับมากขึ้น
- 2) ปัญหาของเขตฯ คือ คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านยังมีส่วนร่วมน้อย บางหมู่บ้านมีชาวประมงในหมู่บ้านน้อยคนจึงไม่สนใจกิจกรรมฟื้นฟูทะเลสาบ รวมทั้งเรื่องเขตฯ ด้วย หลายหมู่บ้านคนออกไปทำงานข้างนอกมากเพราะความเสื่อมโทรมของทะเลสาบ คนมาร่วมกิจกรรมน้อย กรรมการเขตบางคนพูดเรื่องไม่มีคำตอบแทนเวลามาประชุม
- 3) การที่คนออกไปทำงานข้างนอกมากขึ้น (งานก่อสร้าง โรงงาน) ซึ่งให้เห็นว่าการทำงานฟื้นฟูทะเลสาบไม่ได้ผล กุ้ง ปลาลดน้อยลง
- 4) การที่เขตฯ บางเขตทำให้กุ้งปลาดูมสมบูรณ์ขึ้น บางครั้งกลายเป็นประเด็นให้คนทะเลาะกัน เพราะบางกลุ่มพยายามเข้ามาลักขโมย ในขณะที่ผู้นำต้องคอยดูแล
- 5) ประสบการณ์ส่งเสริมเขตฯ ที่แหลมโพธิ์ เกิดจากการผลักดันขององค์กรภายนอกเร็วเกินไป ยังไม่มีการเตรียมความคิดให้พร้อมก่อน ผลก็คือเขตฯ ที่ประกาศออกมาไม่สอดคล้องกับพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน ประกาศพื้นที่กว้างเกินไป คนทำมาหากินไม่ได้ต้องบุกรุกเขตฯ นอกจากนั้นคนส่วนใหญ่ยังไม่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของจะมีผลเสียในระยะยาว แต่ที่เราเน้นให้ชาวบ้านดูแลเขตฯ เอง
- 6) ปัจจัยที่คุกคามเขต คือ เรืออวนรุน น้ำเสีย ความตื้นเขินของทะเลสาบ ปัจจัยเหล่านี้จะทำให้ความสมบูรณ์ของเขตน้อยลง ต้องแก้ไขเพื่อฟื้นฟูเขตฯ
- 7) โดยปกติชาวบ้านมักหวังทางราชการให้เข้ามาจัดการเขตฯ เพราะเห็นว่าสามารถใช้อำนาจตามกฎหมายได้เด็ดขาด แต่ความจริงทางราชการก็จัดการไม่ได้เพราะไม่มีเวลา ไม่มีเจ้าหน้าที่มากพอจะมาตามจับคนบุกรุกเขตฯ การที่ชาวบ้านเรียกร้องแต่ทางราชการยังสะท้อนให้เห็นว่า ชาวบ้านยังมีสำนึกในการจัดการเขต จัดการทรัพยากรของชุมชนต่ำ บางเขตฯ มีข้อสรุปว่า การไม่ประกาศเขตฯ ตามกฎหมายจะดีกว่าเพราะชาวบ้านจะต้องมาช่วยกันดูแล และมีความรู้สึกเป็นเจ้าของมากกว่า อย่างไรก็ตามควรจะใช้อำนาจทั้งสองส่วนให้สมดุลกัน คือควรมีกฎหมายรองรับการ

จัดการเขตไว้จัดการ ในกรณีที่จัดการด้วยชุมชนไม่ได้ แต่องค์กรชาวบ้านในการดูแลเขตต้องเข้มแข็งด้วย ในบางกรณีถ้าไม่มีกฎหมายรองรับชาวบ้านที่มาบุกรุกจะเยาะเย้ยผู้นำที่มาดูแลว่า ไม่มีอำนาจอะไร ทำให้ผู้นำเสียกำลังใจและเกิดความขัดแย้งในชุมชน

- 8) ชาวประมงทะเลสาบตอนล่างระบุว่าเหตุที่กึ่งปลาสมบุรณ์ขึ้นในปีที่ผ่านมา เพราะเรืออวนรุนลดน้อยลงและมีการปล่อยกึ่งปลาลงทะเลสาบมากขึ้น ทั้งในพื้นที่ตนเองและตอนกลาง
- 9) การประกาศเขตฯ ตามกฎหมาย (เป็นทางการ) จะมีผลดีในเรื่องมีอำนาจทางกฎหมาย มาช่วยการทำงานของผู้นำ ทางราชการจะให้การสนับสนุนเต็มที่ทั้งทางด้านกำลังคน และงบประมาณ อย่างไรก็ตาม ก่อนการประกาศเขตฯ อย่างเป็นทางการ ต้องมีการประกาศเขตฯ ทดลองให้ชุมชนจัดการ และพัฒนาองค์กรชาวบ้านที่ดูแลเขตให้เข้มแข็งก่อน
- 10) สถานภาพของเขตฯ ตอนนี้ถือว่า ได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เปรียบเทียบกับปี 2534 – 2535 ที่มีแต่องค์กรพัฒนาเอกชน และชาวบ้านเท่านั้น หัวใจของเรื่องเขตฯ คือ การส่งเสริมให้ชาวประมงจัดการทรัพยากรในทะเลสาบ
- 11) ในรอบสี่ห้าปีที่ผ่านมา มีการปล่อยกึ่งปลาลงทะเลสาบประมาณ 25 ล้านตัว 70% มาจากฟาร์มเอกชน อีก 30 – 40 % มาจากหน่วยราชการ
- 12) เกณฑ์การเลือกส่งเสริมเขตอนุรักษ์ที่ผ่านมาสรูปได้ 4 ประการคือมีความเหมาะสมของพื้นที่ เช่น เป็นอ่าวที่สัตว์น้ำวางไข่ เป็นต้น ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านที่ทำมาหากินอยู่แถวนั้น มีแกนนำที่จะเริ่มจัดการและองค์กรต่างๆ ในพื้นที่ เช่น สภาตำบล หน่วยราชการเห็นด้วย
- 13) บทบาทสำคัญของชมรมฯ ในอนาคต คือ การสร้างเครื่องมือให้ประมงอาสาที่ดูแลเขตไปทำงานกับคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านให้มาดูแลเขตฯ มากขึ้น

4.5 สรุปวิธีการต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนที่ผ่านมา

การรวมตัวเป็นสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบของชมรมชาวประมงทั้ง 5 ชมรม ได้ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูทะเลสาบขึ้นอย่างกว้างขวางอย่างไม่เคยมีมาก่อน และครอบคลุมพื้นที่ทะเลสาบทั้งหมด เพราะได้มีการวางแผนงาน กำหนดทิศทางการทำงานฟื้นฟูทะเลสาบไปในทางเดียวกัน แนวทางการผลักดันนโยบายของสมาพันธ์ฯ มี 8 แนวทาง ดังนี้

- 1) รวมตัว ตั้งกลุ่ม องค์กร เครือข่าย
- 2) มีข้อมูลของภาคประชาชนติดตามนโยบาย การทำงานของรัฐ
- 3) เท้าทัน และทวงสัญญา

4) ใช้กฎหมาย

มาตรา 32 จับอวนรุนและริบเครื่องมือ

มาตรา 27 แจ้งดำเนินคดีเมื่อเจ้าหน้าที่ไม่ปฏิบัติตามหน้าที่

จังหวัดสามารถประกาศรับรองเขตอนุรักษ์การแบ่งปันผลประโยชน์จาก
สัมปทานรังนกให้ท้องถิ่น

- 5) 2533 ยื่นหนังสือให้แก้ไขปัญหา (อวนรุน น้ำเสีย) ระดับจังหวัด ,เข้าพบ
ผู้ว่าฯ ,ส่งตัวแทนเจรจากับหน่วยงาน, สมาพันธ์พบนายกฯ (2539)
- 6) เวทีพูดคุยกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- 7) ตัวแทนในคณะกรรมการฯ เช่นคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ
- 8) ประสานแนวร่วม พันธมิตร ทุกกลุ่ม

ทั้ง 8 แนวทางข้างต้นนี้ สามารถสรุปได้เป็นหลักการ 4 ข้อสำคัญ คือ หนึ่ง การสร้าง
ฐานชุมชน (กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ) สอง การลงมือทำกิจกรรมฟื้นฟูทะเลสาบของชุมชน
(เขตอนุรักษ์ ปลวกป่า) สาม การขยายเครือข่าย-พันธมิตรในภูมิภาคนี้ สี่ การเคลื่อนไหวระดับ
นโยบาย กลไก องค์กรอิสระที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1) การรวมร้อยคนด้วยกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ ในระยะเริ่มแรกการที่จะรู้จักคน รู้จัก
ชุมชน จำเป็นต้องอาศัยกิจกรรมเป็นสื่อ เป็นเครื่องมือ ซึ่งการทำกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนจะเป็น
กิจกรรมที่สร้างโอกาสให้คนได้มาพบปะกันทุกเดือน มีทั้งกิจกรรมการออมเงิน และการพูดคุย
ปัญหาต่างๆ รวมทั้งปัญหาของทะเลสาบ ซึ่งต่อมาได้มีการพัฒนาไปสู่การระดมความคิด
เพื่อที่จะแก้ปัญหา การหาแนวทาง และการขยายไปสู่ชุมชนอื่นๆ โดยมีกลุ่มแกนนำที่มองเห็นว่า
ทะเลสาบเป็นทรัพยากรร่วมที่จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกชุมชน จะแก้ไขปัญหาก็
ลำพังยอมเป็นไปไม่ได้ เห็นว่าควรให้ชุมชนอื่นๆ เข้ามามีส่วนร่วมด้วย ต่อมาจึงเกิดกลุ่มออม
ทรัพย์ขึ้นรอบทะเลสาบ ซึ่งมีทั้งเจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปก่อตั้ง และกลุ่มแกนนำ
ของชุมชนเข้าไปก่อตั้งเอง ที่สำคัญในการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์นั้นไม่ได้มีเป้าหมายแค่เพียงเรื่อง
เงินเท่านั้น แต่เป้าหมายที่ไกลกว่านั้น คือ การฟื้นฟูทะเลสาบ ให้คนมารวมความคิดกัน กลุ่ม
ออมทรัพย์แต่ละที่จะมีการจัดสรรกำไรของกลุ่มตั้งเป็น “กองทุนฟื้นฟูทะเลสาบ” ซึ่งถือว่าเป็นมิติ
ที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เป็นการใช้สิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่เริ่มจากตัวเองเป็น
ลำดับแรก

2) กิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟู จากกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์มีกิจกรรมที่ต่อยอดออกไป
เป็นวิธีการในเชิงบวก ที่สามารถสร้างแนวร่วมได้มากขึ้นเช่นกัน ทั้งในส่วนของชาวบ้านเอง และ
ในส่วนของหน่วยงานราชการ นั่นคือ กิจกรรมปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ การทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ
การฟื้นฟูป่าชายเลน-ชายเล เป็นต้น เป็นการสร้างสิทธิในการจัดการทรัพยากรโดยอาศัย
กิจกรรมที่ชุมชนและหน่วยงานของราชการเข้าร่วม เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากสภาพปัญหาที่

สัตว์น้ำลดลงอันเป็นผลจากการกระทำของมนุษย์หลากหลายรูปแบบ แต่การคืนความอุดมสมบูรณ์ให้กับธรรมชาติโดยการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ หรือการทำเขตอนุรักษ์รอบทะเลสาบเป็นเพียงวิธีการที่แก้ปัญหาปลายเหตุเท่านั้น หากต้นเหตุยังไม่ถูกแก้ไข ชุมชนก็จะต้องหาพันธุ์สัตว์น้ำมาปล่อยกันตลอดไป เป็นการแก้ไขปัญหาเพียงชั่วคราว รัฐบาลจะต้องใช้งบประมาณในการผลิต เพราะพันธุ์สัตว์น้ำปล่อยในทะเลสาบจำนวนไม่น้อย แต่ในระยะสั้นนี้ขณะที่ต้นเหตุของปัญหายังต้องใช้เวลาเพื่อคลี่คลาย การจัดการทรัพยากรโดยวิธีการเหล่านี้จึงถือว่ายังคงใช้ได้อยู่

3) การรวมเป็นองค์กรชาวประมงและเครือข่าย การจัดการทรัพยากรร่วมเป็นเรื่องที่ยากลำบากมาก เพราะต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายๆ ชุมชนที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน ปัญหาทรัพยากรสัตว์น้ำลดลง จึงเริ่มจากชุมชนหนึ่งมารวมกันหลายชุมชนเป็น “ชมรมชาวประมง” ตามแต่ละภูมิภาค แล้วจึงรวมชมรมชาวประมง 5 ชมรม เป็น “สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ” และเชื่อมเครือข่ายกับองค์กรอื่นๆ เช่น สมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ สมัชชาคนจน ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของแกนนำชาวประมง เพื่อสร้างสิทธิในการจัดการทรัพยากรของทะเลสาบ มีการขยายเครือข่ายออกไปในชุมชนรอบๆ ทะเลสาบ มีกิจกรรมการประชุม สัมมนา การศึกษาดูงาน การพิทักษ์สิทธิชุมชน การดูแลทรัพยากร สิ่งแวดล้อมของทะเลสาบ สร้างกระแสให้ชุมชนตื่นตัวในสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง

4) การทำหนังสือร้องเรียน ยื่นข้อเสนอการแก้ปัญหาต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เมื่อมีการประชุมและวิเคราะห์ปัญหาของทะเลสาบ การหาทางแก้ปัญหา วิธีการหนึ่งที่ถูกใช้อยู่เสมอของชมรมชาวประมงหรือสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ คือ การทำหนังสือร้องเรียนเพื่อให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องได้แก้ปัญหา ซึ่งก็ได้ผลในระดับหนึ่ง ถึงแม้ว่าปัญหาจะไม่ได้รับการแก้ไขแต่อย่างน้อยก็ทำให้หน่วยงานได้รับรู้ และตระหนักมากขึ้น

บทที่ 5

ผลการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชนของชุมชนประมงทะเลสาบ ในช่วงโครงการสิทธิชุมชนศึกษา(พ.ศ. 2546-2548)

บทนี้จะกล่าวถึงเงื่อนไขที่ส่งเสริม และเงื่อนไขที่ทำลายสิทธิ พร้อมวิเคราะห์จุดแข็ง และจุดอ่อน รวมทั้งปัจจัยต่างๆ ว่ามีอะไรบ้าง และสัมพันธ์กันอย่างไร

5.1 เป้าหมายการเสริมสร้างสิทธิชุมชน

เป้าหมายของพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบ คือ การฟื้นฟูทะเลสาบให้ระบบน้ำได้ไหลเวียนดังในอดีต ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาของชาวประมงรอบทะเลสาบ ซึ่งคาดหวังว่าหากน้ำในทะเลสาบไหลเวียนได้ จะสามารถแก้ไขปัญหาทะเลต้นเขิน ปัญหาสัตว์น้ำลดลง อันมีผลต่อระบบเศรษฐกิจ ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวประมง และผู้คนรายรอบทะเลสาบได้ในที่สุด

ในช่วงปี พ.ศ. 2545 โครงการสิทธิชุมชนศึกษาภาคใต้กรณีลุ่มน้ำทะเลสาบได้ร่วมกับองค์กรเครือข่ายชาวประมงทะเลสาบวิเคราะห์การทำงานที่ผ่านมา สรุปบทเรียน และวางยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาของทะเลสาบให้ได้ โดยปรับเปลี่ยนวิธีการต่อสู้ใหม่ ปรับขบวนการ เอาจุดอ่อนจากการดำเนินงานที่ผ่านมาเป็นบทเรียน เปิดการทำงานเชิงรุกมากขึ้น

5.2 จุดเปลี่ยนแนวคิดเชิงยุทธศาสตร์

นับจากปี พ.ศ. 2534 จนถึงปี พ.ศ. 2545 ที่มีการรวมตัวกันของกลุ่มชาวประมงรอบทะเลสาบในรูปของชมรมชาวประมง และในระดับเครือข่ายเป็น “สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ” ประสบการณ์การต่อสู้ของชาวบ้านในช่วง 10 กว่าปี มีบทเรียนหลายบทที่ต้องทบทวนและปรับเปลี่ยนวิธีการต่อสู้

กระบวนการก่อรูปแนวคิดเชิงยุทธศาสตร์ เดิมนี้เกิดจากแนวคิดที่จะแก้ปัญหาของกลุ่มชาวประมงรอบทะเลสาบ ซึ่งเป็นกลุ่มอาชีพส่วนใหญ่ที่พึ่งพิงทะเลสาบในการดำรงชีวิต ทะเลสาบเป็นเสมือนหม้อข้าวหม้อแกงของคนลุ่มน้ำทะเลสาบ ที่ผู้คนได้ใช้ประโยชน์มายาวนาน จนเกิดความเสื่อมโทรม ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายจากกิจกรรมของมนุษย์จนเกินที่ทะเลสาบจะรับใช้ได้อีกต่อไป หากไม่มีการฟื้นฟู ผู้คนที่อาศัยพึ่งพิงทะเลสาบ โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับผลกระทบจำเป็นต้องลุกขึ้นมาฟื้นฟูทะเลสาบ โดยเริ่มจากตัวเองและชุมชน การแสดงสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร จึงเป็นที่มาของการสร้างและขยายแนวคิดดังกล่าวจากชุมชนหนึ่งไปสู่อีกชุมชนหนึ่ง จนกลายเป็นเครือข่ายองค์กรชาวประมงรอบทะเลสาบ ได้มีการวิเคราะห์ปัญหาและหาทางออกร่วมกันมาเป็นเวลาหลายปี มีกิจกรรมที่ชุมชนได้ร่วมกันทำทั้งเพื่อสร้างพันธมิตร กิจกรรมเพื่อการฟื้นฟูอนุรักษ์ การต่อสู้ในระดับนโยบาย ซึ่งกิจกรรมการฟื้นฟูอนุรักษ์

เช่น การปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ การทำเขตอนุรักษ์ การปลูกป่าชายเลน-ชายเล กิจกรรมการเสริมอาชีพ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นการแก้ปัญหาปลายเหตุ หากยังไม่แก้ปัญหาต้นเหตุด้วยแล้ว การทำกิจกรรมเหล่านี้ก็ต้องทำอยู่ตลอดซึ่งต้องใช้งบประมาณไม่น้อย ในการสรุป วิเคราะห์ปัญหาของทะเลสาบ ชาวประมงเห็นว่า ระบบการไหลเวียนของน้ำในทะเลสาบเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในทะเลสาบหรือไม่ ทั้งนี้เพราะทะเลสาบเป็นทะเล 3 น้ำ มีทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ปรับเปลี่ยนไปตามกระแสลมและกระแสน้ำตามธรรมชาติ ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์สัตว์น้ำชนิดต่างๆ อีกทั้งมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างไปจากแหล่งน้ำอื่นๆ คือ สัตว์น้ำจะมีรสชาติดี เป็นที่ต้องการของตลาด

ปัญหาการไหลเวียนของน้ำในทะเลสาบเกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐ ทั้งด้านการส่งเสริมการเกษตร มีโครงการชลประทานให้เกษตรกรชาวนาในอำเภอระโนด และกระแสดินรุ้ง ทำนาปีละ 2 ครั้ง โดยปิดคลอง ปิดการไหลเข้าออกของน้ำจากทะเลสาบและอ่าวไทย ซึ่งเป็นที่รู้จัก คือ โครงการปิดปากกระวะ เป็นโครงการที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 ทำให้กระแสน้ำในทะเลสาบไหลเข้าออกได้ทางเดียว คือ ปากน้ำทะเลสาบที่หัวเขาแดง แต่ด้วยนโยบายของรัฐตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ การขยายเขตอุตสาหกรรมในภาคใต้ ในปี พ.ศ. 2528 จึงเกิดโครงการสร้างท่าเรือน้ำลึกขึ้นบริเวณปากทะเลสาบ เป็นการเปลี่ยนแปลงกระแสน้ำ การไหลของน้ำทะเลสาบอย่างสิ้นเชิง

ในช่วงก่อน พ.ศ. 2545 การเรียกร้องสิทธิของชุมชนชาวประมงจากการละเมิดสิทธิของโครงการรัฐ มุ่งประเด็นไปที่โครงการปิดปากกระวะที่อำเภอระโนด การต่อสู้ที่ผ่านมาใช้วิธีการร้องเรียน ยื่นหนังสือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะกรมชลประทาน รวมทั้งยื่นหนังสือตามวาระที่นายกฯ เดินทางมาในพื้นที่เพื่อให้แก้ไขปัญหาดังกล่าว การเดินทางของกลุ่มชาวประมงไปดูพื้นที่ที่โครงการตั้งอยู่ การเข้าไปเปิดเวทีพูดคุยกับชาวนาอำเภอระโนด เพื่อให้เปิดปากกระวะ ในขณะที่เรื่องนี้ตรงข้ามกับความต้องการของชาวนาที่ต้องการทำนาให้ได้หลายครั้ง ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้น และหากปีไหนที่มีปัญหาแล้งยาวนาน กระแสความต้องการเชื่อมกันทะเลสาบของกลุ่มชาวนาก็จะเกิดขึ้นทุกครั้ง ทำให้ความขัดแย้งระหว่างชาวประมงกับชาวนาในการใช้ทรัพยากรน้ำในทะเลสาบยิ่งเพิ่มมากขึ้น ในเวทีการประชุม สัมมนาจึงเป็นเวทีที่มีการโต้เถียงเกิดขึ้นทุกครั้ง ความต้องการใช้น้ำสวนทางกัน ชาวประมงต้องการให้เปิดปากกระวะเพื่อให้น้ำในทะเลสาบมีการไหลเข้าออกเป็นทะเล 3 น้ำ แต่ชาวนาและกรมชลประทานต้องการสร้างเชื่อมกันทะเลสาบเพื่อนำน้ำจืดไปทำนา และปัญหานี้ก็ยังเป็นปัญหาอมตะมาตลอดจนถึงปัจจุบัน

ต่อมา เมื่อโครงการสิทธิชุมชนศึกษาภาคใต้กรณีลุ่มน้ำทะเลสาบได้ร่วมกับองค์กรเครือข่ายชาวประมงทะเลสาบในปี 2545 จึงมีการวิเคราะห์การทำงานที่ผ่านมา สรุปบทเรียน และวางยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีเพื่อที่จะแก้ไขปัญหามลพิษของทะเลสาบให้ได้ โดยปรับเปลี่ยนวิธีการต่อสู้ใหม่ ปรับขบวน เอาจุดอ่อนจากการดำเนินงานที่ผ่านมาเป็นบทเรียน เปิดการทำงานเชิงรุกมากขึ้น

5.3 ความเชื่อในการคลี่คลายความขัดแย้ง

การคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรร่วมกันของคนลุ่มน้ำทะเลสาบให้ยั่งยืนจึงสรุปว่า จะต้องสร้างความเข้าใจร่วมกันในเบื้องต้น การรับรู้ข้อมูลที่เท่ากัน การเข้าใจข้อมูลของแต่ละกลุ่มอาชีพ จะทำให้กิจกรรมหรือข้อเสนอของกลุ่มหนึ่งจะไม่ไปสร้างปัญหาหรือผลกระทบกับอีกกลุ่มหนึ่ง ฉะนั้นจึงเป็นประเด็นหนึ่งที่จะต้องมีการ กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจให้เกิดขึ้นก่อน ต้องเข้าใจวิถีชีวิตคนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบด้วยกันก่อน ก่อนที่โครงการพัฒนาของรัฐจะเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ในประเด็นของปากกระวะ เป็นเรื่องที่มีการเรียกร้องของกลุ่มชาวประมงมาตั้งแต่ปี 2536 หลังจากมีการยื่นข้อเรียกร้องต่อหน่วยงานของรัฐ ปัญหาดังกล่าวก็ยังไม่ได้รับการตอบสนอง จนถึงคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบในยุครัฐบาลปัจจุบันได้มีข้อเสนอให้มีการศึกษากรณีการเปิดปากกระวะ และทดลองเปิดปากกระวะ แต่ยังมีข้อวิตกกังวลว่าจะเกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชานากับชาวประมง ในเรื่องน้ำจืดกับน้ำเค็ม ซึ่งทางราชการมีข้อสรุปว่า รัฐจะดำเนินการโครงการดังกล่าวได้นั้น ชานากับชาวประมงจะต้องตกลงกันให้ได้ก่อน

นอกจากนี้ ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชานากับชาวประมง ในประเด็นข้อเสนอโครงการสร้างเขื่อนกั้นทะเลสาบก็เกิดวิวาทะกันมาตลอด ซึ่งสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบโดยคณะทำงานติดตามงานนโยบายของรัฐได้สรุปว่า แนวคิดในการเสนอให้มีการสร้างเขื่อนกั้นทะเลสาบของกลุ่มชานา จะยังคงมีการนำเสนอต่อกรมชลประทานทุกครั้งที่มีปัญหาความแห้งแล้ง ไม่สามารถสูบน้ำจากทะเลสาบไปใช้ได้ในพื้นที่แล้ง ถ้าหากว่าชานายังไม่รู้ว่าการสร้างเขื่อนกั้นทะเลสาบจะเกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบนิเวศวิทยาของทะเลสาบอย่างไร ไม่รู้ว่าผลกระทบกับกลุ่มอาชีพชาวประมงจะเป็นอย่างไร ซึ่งจากการพูดคุยกับกลุ่มชานาทั้งอำเภอกระแสดินธุ์ และอำเภอระโนด ต่างก็ไม่รู้จริง ๆ รู้แต่เพียงต้องการน้ำเพื่อใช้ในการทำนาเท่านั้น ดังนั้นสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบจึงเชื่อว่า ปัญหาสามารถคลี่คลายได้หากมีการพูดคุยให้ข้อมูล ทำความเข้าใจต่อกัน

สำหรับประเด็นความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในทะเลสาบ มีความหวังว่าหากทะเลสาบมีระบบนิเวศน์ 3 น้ำดังเช่นอดีต มีการไหลเวียนของน้ำดี ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ จะทำให้สัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์ และส่งผลให้รายได้และวิถีชีวิตดีขึ้นด้วย แต่ทั้งนี้จะต้องดึงเอาองค์ความรู้ของคนลุ่มน้ำทะเลสาบนำเสนอต่อสังคมและรัฐ เพื่อสร้างความเข้าใจในระบบนิเวศน์ 3 น้ำของทะเลสาบ และนำไปสู่การแก้ไขปัญหา รวมทั้งป้องกันโครงการพัฒนาของรัฐที่ไม่สอดคล้องกับระบบนิเวศน์ของทะเลสาบด้วย

5.4 สรุปลำดับการเคลื่อนไหวของสมพันธ์ทะเลสาบสงขลาเพื่อฟื้นฟูการไหลเวียนของทะเลสาบ (2546-2548)

ในระหว่างการดำเนินงานวิจัย ภายใต้การสนับสนุนของโครงการสิทธิชุมชนศึกษา คณะวิจัยมีการเคลื่อนไหว เพื่อแก้ไขปัญหาทะเลสาบด้วยเครื่องมือการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยเฉพาะในประเด็นการฟื้นฟูระบบนิเวศน์สามน้ำ หรือ การทำให้ระบบน้ำทะเลสาบไหลเวียน ได้ดังเดิม โดยมีลำดับ ดังนี้

27 มิถุนายน 2546

ชมรมชาวประมงรอบทะเลสาบร่วมการประชุมและศึกษาดูงาน กรณีการแก้ไขความขัดแย้งของชุมชนแพรกหมามแดง จัดโดยประชาคมรักแม่กลอง โครงการสิทธิชุมชนศึกษา และ คณะอนุกรรมการที่ดินและน้ำ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ณ ห้องประชุมบ้านชมเดือน อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

การประชุมครั้งนี้ ตัวแทนชมรมชาวประมงฯ เสนอปัญหาว่าประเด็นปัญหาใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อทะเลสาบมี 2 เรื่อง คือ เชื้อกันปากคลองระวะ และท่าเรือน้ำลึก จึงต้องการเสนอต่อรัฐให้เปิดเขื่อนปากระวะ และยุติการขยายท่าเรือน้ำลึก

28-29 มิถุนายน 2546

การประชุมคณะกรรมการสมพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ อุทยานนกน้ำคุชูด จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นการประชุมของเครือข่ายชาวประมงรอบทะเลสาบ โดยในประเด็นท่าเรือน้ำลึก ได้มีการพูดถึงผลกระทบจากการสร้างท่าเรือน้ำลึกชัดเจนในทุกชุมชน และมีการสรุปผลการศึกษาดูงานและประชุมร่วมกับประชาคมรักแม่กลอง ที่จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งมีระบบนิเวศน์สามน้ำ เช่นเดียวกับทะเลสาบสงขลา

ในประเด็นท่าเรือน้ำลึกที่ประชุมได้กำหนดให้มีการศึกษาข้อมูลเป็นกรณีพิเศษ จากเดิมไม่ได้รับความสนใจศึกษาผลกระทบ โดยขอให้ตัวแทนจากชมรมชาวประมง 5 ชมรม ส่งตัวแทนไปศึกษาข้อมูล โดยจัดประชุมกลุ่มย่อยในพื้นที่ร่วมกับตัวแทนชาวประมงบ้านบนเมือง หมู่ 7 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ในวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2546

31 กรกฎาคม 2546

การศึกษาข้อมูลโดยการประชุมกลุ่มย่อยกรณีท่าเรือน้ำลึก ณ.แหลมสนอ่อน ตรงข้ามท่าเรือน้ำลึกสงขลา มีตัวแทนชาวประมงจากชมรมชาวประมง จำนวน 10 คน ร่วมพูดคุยกับแกนนำชาวประมงบ้านบนเมือง และบ้านเล หมู่ 7 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จำนวน 20 คน โดยมีข้อสรุปว่าผลกระทบกับชาวประมงบริเวณปากทะเลสาบ โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2546 ที่มีการถมหินเพื่อเป็นรบบังคับน้ำเพิ่มขึ้นมาอีก ทำให้ชาวประมงใน

ทะเลสาบตอนใน สงขลา – พัทลุง ได้รับทราบและเห็นสภาพของจริงในพื้นที่ โดยจะนำประเด็นนี้ไปพูดคุยในการประชุมสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา ในครั้งต่อไป

13 – 14 กันยายน 2546

การประชุมสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ ที่ตำบลทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง ได้มีการเตรียมตัวแทนและข้อมูลเพื่อเข้าร่วมการสัมมนาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านกับการจัดการระบบนิเวศปากแม่น้ำที่กรุงเทพฯ

22 กันยายน 2546

สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบร่วมกับกลุ่มชาวประมงปากน้ำทะเลสาบ เข้าร่วมการสัมมนาเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการจัดการระบบนิเวศปากแม่น้ำ ซึ่งจัดโดยคณะอนุกรรมการที่ดินและน้ำ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ห้องกิ่งเพชร โรงแรมเอเชีย (ราชเทวี) กรุงเทพฯ

ในการสัมมนาชมรมชาวประมงประมงรอบทะเลสาบส่งตัวแทนนำเสนอปัญหา และมีข้อเรียกร้อง 3 ข้อคือ ข้อหนึ่ง ขอให้เปิดคลองที่เชื่อมต่อระหว่างทะเลสาบกับอ่าวไทย เช่น คลอง 5 สาย ในพื้นที่อำเภอระโนดพร้อมทั้งขุดลอกตลอดสาย ซึ่งอาจเป็นการทดลองเปิดสักระยะหนึ่งก่อน เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสัตว์น้ำ

ข้อสอง ขอให้หยุดการขยายท่าเรือน้ำลึกหรือแนวกันคลื่น โดยให้เรือการถมหินออกทั้งหมด และให้ทำท่าเรือลัดได้ในบริเวณท่าเรือเดิม เพื่อให้กระแสน้ำได้ไหลออกโดยสะดวก และข้อสาม ทำประชาพิจารณ์ให้คนในพื้นที่มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น

31 ตุลาคม 2546

การประชุมศึกษาแลกเปลี่ยนข้อมูลโดยแกนนำชุมชนบ้านบนเมืองกับตัวแทนสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ เพื่อสรุปข้อมูลเรื่องท่าเรือน้ำลึก และผลกระทบต่อชุมชนทางด้านตอนบนของทะเลสาบ

28 –29 มกราคม 2547

การประชุมสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ ที่ ตำบลคูขุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ในประเด็นท่าเรือน้ำลึกสงขลา ได้มีการประเมินสถานการณ์และมีข้อเสนอให้รวบรวมลายชื่อเพื่อทำหนังสือถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เรียกร้องให้ทบทวนและหยุดขยายท่าเรือน้ำลึก และคัดค้านการสร้างเขื่อนกั้นทะเลสาบ

2 กุมภาพันธ์ 2547

ตัวแทนสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ เสนอต่อสถาบันวิจัยและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง จังหวัดสงขลา ให้ทำการศึกษาข้อมูลกรณีท่าเรือน้ำลึก

มีนาคม 2547

กลุ่มชาวบ้านบ้านบนเมือง หมู่ 7 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ได้ทำหนังสือเสนอปัญหาความเดือดร้อนจากท่าเรือน้ำลึก ถึงศูนย์ดำรงธรรมจังหวัดสงขลา

26 มีนาคม 2547

ผลจากการส่งหนังสือถึงศูนย์ดำรงธรรม จึงเกิดการประชุมร่วมระหว่างตัวแทนชาวบ้าน บ้านบนเมือง กรมขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี และผู้ว่าราชการจังหวัด โดยหน่วยงานที่ดำเนินการโครงการก่อสร้าง ซึ่งแจ้งถึงการทำอรัณยคันน้ำที่จะสร้างใหม่ในบริเวณที่อยู่ใกล้เคียง บ้านบนเมืองมากที่สุด ซึ่งมีการปักเสาเป็นแนวแล้ว แต่ชุมชนไม่ยินยอม ที่ประชุมมีข้อสรุปให้ จัดประชุมในหมู่บ้านเพื่อสรุปความเห็น แล้วทำหนังสือถึงกรมขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวีใน ครั้งต่อไป

5 เมษายน 2547

สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ ร่วมกับตัวแทนกลุ่มชาวประมงปากน้ำทะเลสาบ ทำหนังสือถึงศูนย์ดำรงธรรม คัดค้านการทำอรัณยคันน้ำ บริเวณท่าเรือน้ำลึก

11 เมษายน 2547

การประชุมเพื่อหาข้อสรุป เรื่อง การการทำอรัณยคันน้ำของท่าเรือน้ำลึก จัดโดยกลุ่มชาวบ้านแถบบ้านบนเมืองและบ้านเล หมู่ 7 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร ร่วมกับสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน มีผู้เข้าร่วมจากชุมชนประมาณ 100 คน ที่ประชุมได้มีมติคัดค้านการสร้างอรัณยคันน้ำเพิ่มขึ้น เพราะจะยิ่งทำให้กระแสน้ำเปลี่ยนแปลงมากกว่าเดิม ชาวประมงจะเดือดร้อนเพิ่มขึ้น และได้ขอให้ผู้ใหญ่บ้านทำหนังสือยืนยันคำตอบไปยังศูนย์ดำรงธรรมอีกครั้งหนึ่ง

8 – 9 กรกฎาคม 2547

การประชุมสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ ที่ ลำปำรีสอร์ท จังหวัดพัทลุง มีข้อสรุปให้จัดเวทีสาธารณะเรื่องท่าเรือน้ำลึก เพื่อแลกเปลี่ยนและเผยแพร่ข้อมูลต่อสาธารณะ ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2547

12 กรกฎาคม 2547

ตัวแทนชาวประมง ได้เข้าร้องเรียนปัญหาท่าเรือน้ำลึก ในการประชุมคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ ที่โรงแรมบีพี สมิหลาบีช จังหวัดสงขลา ซึ่งมีรองนายกรัฐมนตรี นายวันมู

หะหมัด นอร์ มะทา เป็นประธาน และนายกำพล แก้วทอง หัวหน้าผู้ตรวจราชการแผ่นดิน ได้มีคำสั่งให้ทบทวนเรื่องการขยายท่าเรือน้ำลึก และประเมินความคุ้มค่าของโครงการ

29 พฤศจิกายน 2547

สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ ยื่นหนังสือถึงอธิบดีกรมการขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี เรียกร้องให้แก้ปัญหาคอขวด และยกเลิกโครงการขยายท่าเรือน้ำลึกสงขลาพร้อมกับรายชื่อประชาชนจำนวน 2,159 คน

สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา ร่วมกับโครงการสิทธิชุมชนศึกษาภาคใต้ และโครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้ จัดให้มีการเสวนาสาธารณะ เรื่อง “เหลียวหลังแลหน้า จากท่าเรือน้ำลึกถึงทะเลสาบ” เพื่อรับฟังความคิดเห็นของคนรอบลุ่มทะเลสาบ มีผู้เข้าร่วมกว่า 400 คน

ประเด็นความรับผิดชอบของการสร้างท่าเรือ คือ การทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) และ โครงการแลนด์บริดจ์ (Land-bridge) ซึ่งประกอบด้วยท่าเรือ ถนน รวมถึงโรงกลั่นน้ำมัน รัฐบาลต้องให้ข้อมูลโครงการและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นอย่างชัดเจนเพื่อประโยชน์ของคนในพื้นที่ ต้องพูดคุยถกเถียงกันและช่วยกันแก้ไขปัญหา ไม่ทำให้คนในพื้นที่เดือดร้อน

ในการเสวนาชาวประมงปากน้ำทะเลสาบยืนยันว่า กระแสน้ำเปลี่ยนไปนับตั้งแต่ปี 2532 เป็นต้นมา ทำให้สัตว์น้ำสูญพันธุ์ เสนอให้ทำทางเข้าท่าเรือที่ยื่นลงไปในทะเลเป็นสะพานสูงโปร่ง เพื่อให้กระแสน้ำผ่านได้ และจะทำให้สัตว์น้ำในอ่าวไทยได้รับสารอาหารและความอุดมสมบูรณ์จากทะเลสาบ

ทางด้านอธิบดีกรมการขนส่งทางน้ำ ชี้แจงว่า ท่าเรือสร้างขึ้นเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ และเห็นด้วยกับการปรับยกทางเข้าท่าเรือให้เป็นสะพานแทนลักษณะเขื่อนกันในปัจจุบัน ซึ่งกำลังรอผลการศึกษาของคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา จากนั้นจะนำเรื่องเสนอเข้าที่ประชุมคณะรัฐมนตรี

3 กรกฎาคม 2548

คณะกรรมการสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ ประชุมสรุปสถานการณ์ วิเคราะห์ปัญหา และกำหนดทิศทางต่อกรณีท่าเรือน้ำลึก ณ ที่ทำการกลุ่มออมทรัพย์บ้านช่องพิน ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง ได้ข้อสรุปว่า สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบควรรื่นหนังสือร้องเรียนต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติเพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาต่อไป

2 สิงหาคม 2548

คณะกรรมการสิทธิในทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ลงพื้นที่สำรวจทำเรือน้ำลึกสงขลา ทำเรือของ ปตท.สผ. การกัดเซาะชายฝั่งบริเวณหาดทรายแก้ว และรับฟังการนำเสนอปัญหาของกลุ่มชาวประมงรอบทะเลสาบทั้ง 3 ตอน โดยสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบได้ยื่นหนังสือร้องเรียนต่อคณะกรรมการฯ เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาต่อไป

5.5 สรุปรูปแบบ วิธีการต่อสู้

จากการวิเคราะห์บทบาทของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบที่ผ่านมา พบว่า องค์กรยังอ่อนด้านข้อมูลอยู่มาก ที่ผ่านมากการต่อสู้เรียกร้องสิทธิได้แสดงบทบาทมาตลอด แต่ข้อมูลน้อยและความเข้าใจของสมาชิกไม่เท่ากัน แกนนำของสมาพันธ์ชาวประมงโดยคณะกรรมการสมาพันธ์ฯ ได้วิเคราะห์ตัวเองว่า ในประเด็นระบบการไหลเวียนของน้ำในทะเลสาบ มุ่งไปที่ปัญหาการปิดปากกระวะที่ระโนด แต่ระยะเวลาผ่านมาหลายปี สภาพปัญหาและพื้นที่อาจมีการเปลี่ยนแปลงไป ในส่วนของชาวประมงโดยเฉพาะทะเลสาบตอนล่างและชาวประมงจำนวนมากไม่น้อยที่ยังไม่เข้าใจในพื้นที่ ระบบการไหลเวียนของน้ำ โดยเฉพาะคลองสายต่างๆ ที่เคยเชื่อมต่อระหว่างทะเลสาบกับทะเลอ่าวไทย การมีชุดข้อมูลในส่วนนี้จะเป็ประโยชน์อย่างมากในการเข้าใจ และนำมากำหนดทางเลือกในการนำเสนอต่อรัฐบาลและให้สังคมได้รับรู้ ในช่วงของโครงการสิทธิชุมชนศึกษา จึงได้ร่วมกับสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบกำหนดวิธีการต่อสู้ใหม่ ดังนี้

1) การศึกษาข้อมูล

การศึกษาข้อมูลดำเนินการโดยมีทีมอาสาสมัครชาวบ้านจากชมรมชาวประมงทั้ง 5 ชมรมกระจายรอบทะเลสาบเพื่อให้ได้รับรู้ข้อมูลเท่ากัน โดยศึกษาข้อมูลจากพื้นที่ ลงสำรวจพื้นที่เองโดยมิใช่การอ้างข้อมูลจากผู้อื่นดังเช่นในอดีต มีการสำรวจคลองฝั้งตะวันออกบนคาบสมุทรสทิงพระ ซึ่งเคยเป็นคลองที่เชื่อมต่อระหว่างอ่าวไทยและทะเลสาบ จนถึงสายคลองในพื้นที่อำเภอหัวไทร อำเภอปากพนัง และอำเภอเชียรใหญ่ ซึ่งเป็นลุ่มน้ำที่ติดต่อกัน โดยศึกษาสภาพปัจจุบันของคลอง ความเป็นไปได้ในการฟื้นฟู พัฒนา

นอกจากการศึกษาข้อมูล สภาพคลองแล้ว ได้มีการศึกษาแหล่งน้ำในพื้นที่อำเภอระโนด อำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทร และพรุควนเคร็ง เพื่อเป็นทางออกสำหรับชาวนาในทุ่ระโนด ทั้งนี้มีเป้าหมายในการแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวประมงกับชาวนาในการใช้น้ำ โดยจัดหา สร้างแหล่งน้ำขนาดเล็กทดแทนการสร้างเขื่อนซึ่งจะทำลายระบบนิเวศน์ของทะเลสาบลงอย่างสิ้นเชิง โดยในการศึกษาหาแหล่งน้ำแกนนำสมาพันธ์ฯ ได้เสนอต่อกลุ่มชาวนาที่ตำบลบ้านขาว อำเภอระโนด และมีกิจกรรมร่วมกันศึกษาหาแหล่งน้ำ ลงสำรวจ

พื้นที่ร่วมกัน และได้มีเวทีปรึกษาหารือระหว่างชาวนา – ชาวประมงอย่างฉันทัญญาติมิตรเป็นครั้งแรก เป็นก้าวแรกของความร่วมมือกัน ขจัดความขัดแย้ง ซึ่งต้องใช้เวลาและมีกิจกรรมร่วมกันในการที่จะสานต่อในระยะต่อไป

2) การสร้างพันธมิตรใหม่ในลุ่มน้ำทะเลสาบ

กลุ่มองค์กรชาวประมง ถือว่าเป็นองค์กรแรกที่มีบทบาทในการฟื้นฟูอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในทะเลสาบ แต่ปัญหาของทะเลสาบซับซ้อนเกี่ยวพันกันไปหมด ตั้งแต่ต้นน้ำ ป่าต้นน้ำ คนพื้นราบ และคนริมทะเล ดังนั้นจึงจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากคนลุ่มน้ำทะเลสาบทุกส่วน ทุกอาชีพ ในช่วงของโครงการสิทธิชุมชนศึกษาที่เข้ามาจึงได้สรุปร่วมกับสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบว่า องค์กรจะต้องสร้างพันธมิตรในอาชีพที่แตกต่างกันไปให้มาร่วมกันฟื้นฟูทะเลสาบ และที่สำคัญคือ การสร้างพันธมิตรกับกลุ่มที่ขัดแย้งมาก่อนดังในกรณีของชาวนา เพราะหากทั้งคู่ยังขัดแย้งกันอยู่ปัญหาของทะเลสาบยากที่จะแก้ไขได้ ดังนั้นจึงต้องปรับกลยุทธ์เสียใหม่ จึงเป็นที่มาของการหาเกลอ ด้วยการร่วมวิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับชาวนา และมองลุ่มน้ำอย่างเป็นระบบ คือมีความเข้าใจเรื่องของคนต้นน้ำด้วย

2.1) การสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มชาวนา เป้าหมายการลดความขัดแย้งในการใช้น้ำของ 2 กลุ่ม โดยวิธีการสนับสนุนกิจกรรมของชาวนา เริ่มที่บ้านหัวป่า ตำบลบ้านขาว อำเภอระโนด ทางกลุ่มเห็นว่าจะเป็นวิธีการที่ดีวิธีหนึ่ง ซึ่งโดยสภาพแวดล้อมและระบบตลาดที่เปลี่ยนแปลงตลอดมีผลต่อระบบคิดของชาวนาบางกลุ่มในการผลิต หลายรายเริ่มมีการเปลี่ยนระบบการผลิตจากการทำนาเต็มพื้นที่มาเป็นเกษตรผสมผสานที่ใช้น้ำน้อย และหลายรายยังคงไม่แน่ใจต่อการเปลี่ยนแปลง การเข้ามาสนับสนุนกิจกรรมการเกษตรผสมผสานของโครงการฯ จึงเป็นวิธีการหนึ่งเพื่อตอกย้ำความมั่นใจ ภายใต้ข้อจำกัดของโครงการฯ ในเรื่องงบประมาณและระยะเวลา ทางโครงการฯ เห็นว่าสิ่งที่สำคัญที่สุดต่อการเปลี่ยนแปลงคือ ความคิด หากแนวคิดเปลี่ยน การดำเนินการในเรื่องต่อๆ ไปก็เป็นสิ่งที่ไม่ยาก กิจกรรมที่พอจะสนับสนุนได้จึงเป็นเรื่องของการมีเวทีประชุม อบรม และศึกษาดูงาน ทั้งนี้ในส่วนของแกนนำสมาพันธ์จะเข้าร่วมกิจกรรมด้วยทุกครั้งเพื่อสร้างพันธมิตรให้เกิดขึ้น

2.2) กิจกรรมร่วมของคนต้นน้ำ – ปลายน้ำ ช่วงเวลาหลายปีที่ผ่านมาในเวทีประชุมสัมมนาของคนลุ่มน้ำทะเลสาบที่เกิดขึ้น มักมีข้อเสนอในการสร้างความร่วมมือของคนลุ่มน้ำทะเลสาบ แต่ก็ยังเป็นเพียงแนวคิดแล้วก็จบลงโดยทางใครทางมันมาตลอด ในช่วงของโครงการฯ กลุ่มแกนนำสมาพันธ์ฯ มองเห็นความสำคัญของความเชื่อมโยงคน และทรัพยากรธรรมชาติของคนลุ่มน้ำทะเลสาบ จึงได้ปรึกษาและกำหนดให้เป็นรูปธรรม ไม่ให้เป็นเพียงความฝันดังเช่นที่ผ่านมา จึงเป็นที่มาของการสร้างพันธมิตรในส่วนของเกลอเขาหรือป่าต้นน้ำ เกิดมีเวทีสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเกลอขึ้น ถือเป็นครั้งแรกเช่นกัน เป็นก้าวแรกที่ต้องอาศัยเวลาและโอกาส

ในการมีก้าวต่อไป เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา ที่สำคัญกิจกรรมครั้งนี้เป็นการพบกันของ 3 เกลอ คือ เกลอเขา เกลอเล เกลอนา เป็นมิติใหม่ที่คนลุ่มน้ำทะเลสาบที่มีอาชีพต่างกัน ความต้องการใช้น้ำต่างกันได้มาพูดคุยแลกเปลี่ยนกันอย่างเป็นรูปธรรม

3) การขยายเครือข่ายกลุ่มชาวประมง

ถึงแม้ว่าในส่วนของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบจะมีชุมชนเข้าร่วมเพื่อฟื้นฟูทะเลสาบอยู่ส่วนหนึ่ง แต่ก็ถือว่ายังไม่ครอบคลุมทุกชุมชน หลายชุมชนยังไม่มีส่วนร่วม คอยแต่รับประโยชน์แต่เพียงอย่างเดียว การต่อสู้เพื่อสิทธิการจัดการทรัพยากรของชุมชนจำเป็นต้องให้ชุมชนได้มีส่วนร่วม จึงได้สรุปและมีแผนในการขยายเครือข่ายออกไป ให้คนที่ได้รับประโยชน์โดยตรงและโดยอ้อมเข้ามามีส่วนร่วมโดยเริ่มจากตัวเองและชุมชน โดยอาศัยปัญหาาร่วมของทะเลสาบเป็นตัวเร่ง การขยายเครือข่ายกลุ่มชาวประมงใช้ตัวกิจกรรมพื้นฐานและฟื้นฟูทะเลสาบเป็นตัวเชื่อมความคิด โดยอาศัยแกนนำชาวบ้านจากหมู่บ้านหนึ่งไปสู่มุมบ้านหนึ่งที่มีความพร้อม เช่น กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ การปลูกป่าชายเลน – ป่าชายเล การทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ทั้งนี้การเชื่อมต่อแนวคิดจำเป็นจะต้องอาศัยกิจกรรมเหล่านี้เป็นสื่อที่จะสร้างแกนนำชุมชน และสร้างความร่วมมือของชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง เพราะชุมชนจะต้องพบปะกันทุกเดือน ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

4) การอาศัยกลไกองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ

กรณีปัญหาผลกระทบจากท่าเรือน้ำลึกสงขลา ซึ่งเป็นโจทย์ปัญหาที่เป็นปัจจัยหนึ่งในระบบการไหลเวียนของน้ำในทะเลสาบ

ทะเลสาบสงขลาเป็นทะเลที่มีระบบนิเวศน์ 3 น้ำ คือ น้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำจืด จะเค็มจะจืด หรือกร่อยขึ้นอยู่กับการขึ้นลงของกระแสน้ำ กระแสลม และปริมาณน้ำจืดที่ไหลลงสู่ทะเลสาบ เดิมทะเลสาบมีระบบการไหลเวียนของน้ำที่ดีโดยมีทางเชื่อมต่อกับทะเลฝั่งอ่าวไทยอยู่ 2 ปาก คือ บริเวณอำเภอระโนด ซึ่งมีคลองสาขาหลายคลอง ที่รู้จักกันมาก คือ ปากกระวะ และอีกจุดหนึ่ง คือ ปากทะเลสาบที่หัวเขาแดง แต่ในปี 2498 กรมชลประทานได้ปิดคลองสายที่เชื่อมทะเลสาบ – อ่าวไทย เพื่อทำให้เป็นน้ำจืดนำน้ำไปทำนาปีละ 2 – 3 ครั้ง ในแถบทุ่งระโนด ทำให้ทะเลสาบมีกระแสน้ำไหลเข้าออกอยู่เพียงปากเดียว คือ ที่หัวเขาแดง การไหลเวียนของน้ำไม่เหมือนเดิม ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำเริ่มเปลี่ยนไป แต่ก็ยังพอประทังอยู่ได้ พอในปี 2528 มีโครงการสร้างท่าเรือน้ำลึกสงขลาบริเวณปากทะเลสาบ มีการถมทะเลบริเวณปากอ่าวเนื้อที่ถึง 60 ไร่ พร้อมทั้งทำแนวเขื่อนกันคลื่น ทำให้ปิดขวางการไหลของกระแสน้ำบริเวณปากทะเลสาบซึ่งเดิมมีร่องน้ำไหลเข้าออกอยู่ 3 ร่อง สัตว์น้ำซุกซุ่มยั้งนัก โดยเฉพาะปลากะบอก ปลากะพง กุ้ง และสัตว์น้ำอื่นๆ ชาวประมงสามารถหาเลี้ยงครอบครัวให้อยู่ได้โดยไม่ลำบาก ทั้งชาวประมง

บริเวณปากทะเลสาบ บริเวณหัวเขาแดง ชาวประมงทะเลสาบทั้ง 3 ตอน ซึ่งมีชาวประมงที่อาศัยทะเลสาบเลี้ยงชีพอยู่ถึง 165 ชุมชน 85,000 ครัวเรือน

เมื่อสร้างท่าเรือน้ำลึกเสร็จในปี 2532 พวกเราชาวประมงก็เริ่มเห็นเคำกลางแห่งการเปลี่ยนแปลง กระแสน้ำถูกปิดกั้น จาก 3 ร่อง เหลืออยู่เพียงร่องเดียว สัตว์น้ำลดลงอย่างเห็นได้ชัด ทะเลสาบตื้นเขิน แต่ไม่มีใครกล้าปรึกษาให้ทางราชการรู้ ได้แต่บ่นกันที่ร้านน้ำชาในหมู่บ้าน กระทั่งในปี 2546 มีการนำหินมาถมทะเลทำเป็นเขื่อนหินกันคลื่นยาวยื่นต่อไปอีก 450 เมตร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนมากขึ้น ปากทะเลสาบที่แคบอยู่แล้วยิ่งแคบเข้าไปอีก เหลือช่องให้น้ำไหลอยู่เพียง 1 ใน 3 ส่วนของช่องน้ำที่มีอยู่เดิม สภาพปากอ่าวเหมือนคอขวด กระแสน้ำที่ไหลเข้า – ออก ยิ่งไหลเอื่อย ช้าลง ไม่มีแรง เกิดตะกอนทับถม ทะเลสาบตื้นเขิน ไม่มีกระแสน้ำที่จะพัดพาเอาพืชน้ำสาหร่ายน้ำจืดเข้าไปในทะเลสาบ ชาวประมงต่างพูดกันว่า น้ำไม่เดิน ทำให้สัตว์น้ำลดลงอย่างเห็นได้ชัด ตัวอย่างของชุมชนบริเวณปากทะเลสาบที่บ้านหน้าหลา ชาวประมงลดน้อยลงจากเกือบ 200 ลำ ปัจจุบันเหลือคนทำประมงอยู่ประมาณ 10 ลำ ต่างทยอยขายเครื่องมือทำกินไปทำงานรับจ้าง เพราะไม่มีปลาให้จับ ก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมาเป็นลูกโซ่

นอกจากทำให้สัตว์น้ำลดน้อยลงแล้ว ยังทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมในชุมชนรอบทะเลสาบตั้งแต่จังหวัดพัทลุงจนถึงจังหวัดสงขลา เห็นผลชัดเจนเมื่อปลายปี 2548 ที่ผ่านมามีเกิดน้ำท่วมยาวนานผิดปกติ และระดับน้ำสูงมาก บางชุมชนสูงถึงระดับคอ ต่างพูดกันว่าไม่เคยพบเหตุการณ์เช่นนี้มาก่อน ทั้งๆ ที่ปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาไม่ได้มากไปกว่าปีที่ผ่านมา ทั้งนี้เพราะปากทะเลสาบถูกทำเรือน้ำลึกปิดกั้นจนเกือบมิด เมื่อถึงฤดูฝน น้ำไหลออกไม่ทันจนเกิดความเดือดร้อนดังกล่าว

ถึงแม้ว่าจะมีหลายสาเหตุ หลายปัจจัยที่ส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ แต่หลังจากมีท่าเรือการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นชัดเจนมากขึ้น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติเป็นองค์กรอิสระที่เป็นช่องทางหนึ่ง อันจะนำไปสู่การพิจารณาแก้ปัญหา ทางสมาพันธ์ชาวประมงจึงได้ยื่นหนังสือร้องเรียน และคณะกรรมการสิทธิฯ ได้ลงพื้นที่เพื่อรับทราบข้อมูลจากชาวประมง และได้จัดเวทีสัมมนาเพื่อหาทางแก้ปัญหาดังกล่าวเมื่อต้นเดือนกุมภาพันธ์ 2549

5) การผลักดันเข้าสู่คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ

จากนโยบายเพื่อแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทะเลสาบ เริ่มจากปี 2545 มีการแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบขึ้น โดยในครั้งนี้มีองค์ประกอบของคณะกรรมการที่เป็นภาคประชาชนจำนวนมากว่าแต่ก่อน ปัญหาของทะเลสาบถูกนำมารวบรวม จัดเวทีเพื่อฟังความคิดเห็นของประชาชนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบ ทำเป็นแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ การพัฒนาหรือจะทำโครงการใดๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบจะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ ดังนั้นจึงเป็นช่องทางหนึ่งในการเคลื่อนไหวงานเพื่อแก้ปัญหาของทะเลสาบในประเด็นต่างๆ โดยสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบได้ยื่นหนังสือต่อคณะกรรมการ

พัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ 2 เรื่อง คือ กรณีปัญหาการทำประมงที่ผิดกฎหมาย และปัญหาทำเรื่อน้ำลึก การยื่นหนังสือส่งผลในระดับหนึ่งเท่านั้น มีผลในทางปฏิบัติเพียงเล็กน้อย ดังเช่นเรื่องการทำอวนรุน ซึ่งเป็นเครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมาย คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำฯ รับรู้ แล้วสั่งการให้เจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบไปปฏิบัติงานแล้วก็ผ่านไป คาดหวังผลได้น้อย กรณีทำเรื่อน้ำลึกก็เช่นเดียวกัน ผลกระทบจากการสร้างทำเรื่อน้ำลึกเป็นเรื่องใหญ่ที่ต้องหาข้อสรุปเพื่อแก้ไขปัญหา แต่ในการประชุมของคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำฯ มีมติไม่ให้มีการขยายทำเรื่อน้ำลึกเท่านั้น แต่การก่อสร้างตัวทำเรือและเชื่อมกันคลื่นที่ทำไปแล้วไม่ได้มมติหรือหาทางออกแต่อย่างใด ฉะนั้น การปฏิบัติการแห่งสิทธิของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบจะต้องมีกระบวนการที่ต่อเนื่อง และสร้างความชัดเจนให้มากขึ้น

5.6 ปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งเสริมสิทธิชุมชน

จากการประชุมสมาพันธ์ฯในเดือนธันวาคม 2547 และเดือนพฤษภาคม 2548 มีการทบทวนการทำงานของชมรม สมาพันธ์ สถานการณ์ที่เป็นปัญหาร่วมในขณะนี้ คือ การขยายฐานสมาชิก ซึ่งจะมีผลต่อการทำงานของสมาพันธ์ฯ ในอนาคต จึงได้ร่วมกันคิดแก้ปัญหาโดยการให้แต่ละชมรมจัดทำกิจกรรมในพื้นที่เพื่อขยายฐานสมาชิกโดยสมาพันธ์ฯ เป็นผู้สนับสนุน รวมถึงได้มีการปรับโครงสร้างการทำงานของสมาพันธ์ฯ เพื่อให้สามารถเคลื่อนไหวได้ทันต่อสถานการณ์ในพื้นที่และสถานการณ์ในระดับนโยบาย ให้ความสำคัญกับข้อมูลมากขึ้น เนื่องจากที่ผ่านมาพึ่งมีการสื่อสารโดยไม่มีแหล่งอ้างอิง หน่วยงานโดยเฉพาะราชการไม่ให้ความเชื่อถือ มีการลงพื้นที่สำรวจ ศึกษาข้อมูลโดยทีมทำงานดังกล่าว เพื่อนำข้อมูลที่ได้นำวิเคราะห์ หาแนวทางในการดำเนินการแก้ไขปัญหาก็ได้ผล⁶⁴

จากการดำเนินงานในช่วง 3 ปี (2546-2548) สามารถสรุปปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งเสริมสิทธิชุมชนว่าประกอบด้วย การทำความเข้าใจสถานการณ์ปัญหาโดยรอบ ทั้งระบบลุ่มน้ำ การใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญ การวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ชาวบ้านได้ลงมือวิจัยเอง และใช้มิติทางสังคมและวัฒนธรรมในการทำความเข้าใจ คลี่คลายความขัดแย้งระหว่างชุมชน ดังนี้

1) การมองภาพรวมของระบบการไหลเวียนของน้ำทะเลสาบทั้งระบบ และนำไปสู่การหาวิธีการฟื้นฟูระบบน้ำ ตั้งแต่ป่าต้นน้ำ คลองฝั่งตะวันตก คลองฝั่งตะวันออก ปากน้ำทะเลสาบ เป็นการมองเห็นต้นตอของปัญหาอย่างเป็นระบบ ซึ่งแต่เดิมเครือข่ายองค์กรชาวประมงไม่ได้มองเรื่องระบบการไหลเวียนของน้ำครอบคลุมทั้งระบบนัก โดยเฉพาะในประเด็นของปากน้ำทะเลสาบ คือ สิ่งก่อสร้างที่เป็นทำเรื่อน้ำลึก เพิ่งจะมาจับเป็นประเด็นปัญหาในช่วงปี พ.ศ. 2546 ในช่วงโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะที่ผ่านมาอยู่ในช่วงที่กำลังดำเนินกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มออมทรัพย์ เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ การปลูกป่าชายเลน

⁶⁴ รายงานการประชุมสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา เดือนธันวาคม 254 และเดือนพฤษภาคม 2548

กิจกรรมอาชีพเสริม ซึ่งล้วนแต่ต้องใช้เวลาในการดำเนินกิจกรรมพอสมควร แต่อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่สำคัญที่สามารถทำให้สร้างและขยายสิทธิชุมชนได้ดีหรือไม่นั้น ย่อมต้องมีฐานของชุมชนเป็นพื้นฐาน เพราะชุมชนจะสามารถเดินต่อไปได้นั้นจะต้องผ่านกระบวนการสร้างฐานชุมชนมาก่อน สามารถรวมคนและความคิด ผ่านการวิเคราะห์ และร่วมแสดงสิทธิในการจัดการทรัพยากร และเมื่อถึงจุดอิ่มตัวแล้วปัญหาก็ยังคลี่คลายน้อย ปัญหาบางประเด็นก็นับวันจะรุนแรงมากยิ่งขึ้น จึงต้องกลับมาทบทวนวิธีการและปรับกลยุทธ์ใหม่ การมองความเชื่อมโยงทั้งระบบ และนำไปสู่การปฏิบัติจริง เป็นการปฏิบัติการสร้างสิทธิชุมชนโดยชุมชนเอง

2) การเรียนรู้เรื่องสิทธิชุมชน ต้นทุนเดิม คือ ความตั้งใจ ความพยายามในการแก้ปัญหา ซึ่งเดิมในส่วนของชาวประมงได้มีการเรียกร้องสิทธิ และการสร้างสิทธิชุมชนดังในการฟื้นฟูทะเลสาบ การป้องกันการทำประมงทำลายล้าง เป็นต้น ซึ่งไม่ได้นิยามว่าเป็นการสร้างสิทธิชุมชน อย่างไรก็ตามนับว่าเป็นการเรียนรู้สิทธิจากการลงมือทำ โดยเฉพาะเพื่อที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เมื่อมีการดำเนินการร่วมกับโครงการสิทธิฯ ชุมชนประมงทะเลสาบเกิดความเข้าใจ และอ้างถึงเรื่องสิทธิมากขึ้น โดยเฉพาะสิทธิในการรักษาทรัพยากร การถูกละเมิดสิทธิ เช่น ในกรณีของปากกระวะ ทำเรื่อน้ำลึก ทำให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจมากขึ้นว่าไม่ได้ทำเรื่องที่ผิดกฎหมายแต่อย่างใด แต่เป็นเรื่องที่ทำอยู่และมีความชัดเจนมากขึ้น

3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการ การเห็นความสำคัญของข้อมูลทั้งระบบ ตั้งแต่การศึกษาข้อมูล ทั้งจากข้อมูลที่เป็นเอกสาร และข้อมูลในพื้นที่จริง การนำเอาข้อมูลไปใช้ในการเสนอต่อหน่วยงานรัฐ การนำเสนอข้อมูลต่อสังคมให้รับรู้ เป็นข้อสรุปร่วมกันของสมาพันธ์ชาวประมงใน การที่จะต่อสู้เคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาอย่างแท้จริง เป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งในการสร้างเสริมสิทธิของชุมชน ที่ผ่านมามองเห็นว่าแกนนำของสมาพันธ์ฯ มีความตั้งใจและตระหนักในประเด็นนี้เป็นอย่างมาก สังเกตได้จากในเวทีการประชุม และการลงสำรวจพื้นที่ ทุกคนมีความตั้งใจและมีความมุ่งมั่น

4) มิติทางสังคมและวัฒนธรรม คือ ใช้กลไกความเป็นเครือญาติในการทำความเข้าใจปัญหา คลี่คลายความขัดแย้ง ประเด็นปัญหาความต้องการใช้น้ำที่แตกต่างกันระหว่างชาวประมงกับชาวนา ซึ่งเป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการผลิตข้าวของชาวนาจากการทำนาปีละครั้งเป็นทำนาปีละ 2 – 3 ครั้ง ทำให้ความขัดแย้งมีมาตลอด เมื่อมีการเสนอให้สร้างเขื่อนกั้นทะเลสาบของชาวนา ยิ่งทำให้มีความขัดแย้งเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ชาวประมงเห็นว่าควรฟื้นฟูระบบการไหลเวียนของน้ำ และคัดค้านการสร้างเขื่อน และน่าจะมีความหวังสำหรับชาวนาที่ไม่ใช่การสร้างเขื่อน แต่ชาวนาสามารถดำรงชีวิต ผลิตข้าวได้ ในช่วงของโครงการสิทธิฯ ที่เข้ามาจึงร่วมกันระดมความคิด และปรับกลยุทธ์ใหม่ โดยมีเป้าหมายที่จะ

พื้นฟูทะเลสาบ แต่ปรับเปลี่ยนท่าที่ใหม่ในการเข้าหาคุ้งขัดแย้ง สร้างพันธมิตร โดยอาศัยกลไกความเป็นเครือข่าย โดยมีแกนนำจากทะเลน้อยเป็นตัวหลัก ทั้งนี้เพราะคนระโนดและคนทะเลน้อยไปมาหาสู่กันมาตลอด เป็นเครือข่ายกันเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเห็นว่าจะน่าจะเป็นจุดที่ง่ายต่อการเข้าถึง สร้างความเข้าใจ และลดความขัดแย้งได้ในระดับหนึ่ง

5.7 ปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำลายสิทธิชุมชน

ความพยายามปกป้องทรัพยากรของชุมชน ซึ่งเป็นความร่วมมือกันระหว่างองค์กรพัฒนาและชุมชนประมงมีมายาวนานมากกว่า 10 ปี สามารถบรรลุผลสำเร็จได้ในระดับองค์กรชุมชนรอบทะเลสาบ การประสานความร่วมมือกับเครือข่ายองค์กรภาคประชาชน และภาคนักวิชาการในบางสถานการณ์เท่านั้น ในช่วงการดำเนินงานระยะหลังนี้ เกิดข้อสรุปได้ว่าปัจจัยและเงื่อนไขทำลายสิทธิชุมชนมี 2 เรื่องสำคัญ คือ นโยบายการพัฒนาของรัฐ และการสนับสนุนชุมชนด้วยงบประมาณ ดังนี้

1) **นโยบายรัฐ** แม้ว่าชุมชนจะเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากร แต่นโยบายรัฐกลับเป็นแรงเสียดทานที่สาหัสพอสมควรที่ไม่อาจทำให้ชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ไม่ว่ารัฐบาลชุดไหนขึ้นครองอำนาจย่อมมองเห็นความเจริญทางเศรษฐกิจในภาพรวม และละเลยหรือเห็นว่าการพัฒนาจะต้องมีผู้เสียสละ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคนจนที่ต้องเสียสละตลอดมา ดังที่นโยบายของรัฐที่มุ่งเน้นไปที่อุตสาหกรรม ทะเลสาบเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกนำไปใช้และทำลายไปพร้อมๆ กัน การนำน้ำไปใช้ในอุตสาหกรรม การทิ้งน้ำเสียลงสู่ทะเลสาบ จนต้องตามแก้ไขใช้งบประมาณไปมีใช้น้อย หรือการสร้างท่าเรือน้ำลึกเพื่อขนส่งสินค้าอุตสาหกรรม แต่เป็นตัวทำลายระบบการไหลเวียนของน้ำในทะเลสาบ เกิดผลกระทบต่อชีวิตชาวประมงอย่างคาดไม่ถึง ล้วนแต่เป็นผลพวงจากนโยบายของรัฐที่มุ่งแต่ด้านอุตสาหกรรม โดยมองข้ามคนตัวเล็กที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก

2) **เงินและโครงการทำลายชุมชน** ในระยะหลังการทำงานในชุมชนมีความยากมากขึ้น ในชุมชนมีกองทุน มีเงิน โครงการ และกลุ่มคนเข้าไปทำงานมากขึ้นหลายองค์กร หลากหลายวิธีการ นับตั้งแต่เงิน SIF เป็นต้นมา หากชุมชนไหนไม่เข้มแข็งพอ ชุมชน ผู้นำก็จะเสียคน การทำงานในโครงการฯ ที่ไม่มีเงินก็จะทำยากขึ้น หากความร่วมมือของคนในชุมชนได้น้อยลง ชุมชนถูกทำลายด้วยอำนาจของเงิน

บทที่ 6

แนวทางเสริมสร้างสิทธิชุมชน

บทนี้เป็นการนำเสนอข้อสรุปจากการวิจัย เสนอให้เห็นข้อจำกัดของการทำงาน และข้อเสนอแนวทางการสร้างเสริมสิทธิสำหรับสังคมไทย

6.1 ข้อสรุปจากการวิจัย

ทะเลสาบเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะพิเศษ มีความหลากหลาย ทั้งด้านกายภาพ ชีวภาพ และผู้คนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบ เป็นพื้นที่ที่มีความสลับซับซ้อนของปัญหาที่เกี่ยวข้องกันเป็นลูกโซ่ ผู้คนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบที่ต่างอาชีพกันหรือแม้แต่อาชีพเดียวกัน ทำกิจกรรม ณ จุดหนึ่งก็จะส่งผลต่อกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ความเสื่อมโทรมของทะเลสาบเริ่มเกิดขึ้นมาตั้งแต่ยุคที่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน กิจกรรมการพัฒนาจากโครงการต่างๆ เป็นตัวเร่งให้ระบบนิเวศของทะเลสาบเกิดการเปลี่ยนแปลง ย่อมหมายถึงการทำลายสิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต และคุณค่าของสังคม วัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบด้วย โดยมีฐานทรัพยากรของทะเลสาบเป็นจุดเปลี่ยน และชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบเป็นกลุ่มแรก คือ ชุมชนชาวประมง ที่ต้องอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในทะเลสาบเป็นหลักในการประกอบอาชีพ

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทะเลสาบ เป็นสาเหตุสำคัญทำให้ชุมชนชาวประมงหลายที่ต้องอพยพเข้าเมือง เป็นแรงงานก่อสร้าง และโรงงานอุตสาหกรรม แต่แหล่งงานก็ไม่สามารถรองรับแรงงานจากชุมชนได้ทั้งหมด ชาวประมงจึงต้องหันมาพึ่งพิงทะเลสาบ แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาสนับสนุน ร่วมคิด ร่วมทำกันในยุคแรกๆ ในปี 2534 โดยโครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก ถัดมาก็มีโครงการแลใต้ และโครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง โดยสรุปการทำงานเพื่อแก้ปัญหาของทะเลสาบจึงเริ่มจากชุมชนชาวประมง ซึ่งเป็นกลุ่มอาชีพที่มีมากในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบ และเป็นกลุ่มอาชีพที่ได้รับผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบชัดที่สุด

การทำงานเพื่อแก้ปัญหาของทะเลสาบของชุมชนชาวประมง และองค์กรพัฒนาเอกชน ตั้งแต่ปี 2534 จนถึง 2544 เป็นการดำเนินงานเพื่อฟื้นฟูทะเลสาบโดยอาศัยฐานชุมชน ฐานทรัพยากรทะเลสาบ และการสร้างเครือข่ายจากชุมชนสู่ชมรมชาวประมง สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ รวมทั้งกลุ่มองค์กรอื่นๆ มีการทำกิจกรรมเพื่อฟื้นฟูทรัพยากร การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดจากทรัพยากรถูกทำลาย การผลักดันทางนโยบายสู่หน่วยงานของรัฐ ปัญหาบางปัญหาได้รับการแก้ไข บางปัญหาก็กลับมาสร้างปัญหาใหม่ และบางปัญหายังไม่สามารถแก้ไขได้

ปี 2545 เป็นช่วงที่โครงการสิทธิชุมชนศึกษาเข้ามาทำงานในพื้นที่ทะเลสาบ ได้สรุปบทเรียน และวิเคราะห์ร่วมกัน เห็นว่าจุดด้อยจุดหนึ่งที่ทำให้การแก้ไขปัญหาและการฟื้นฟู

ทะเลสาบไม่สามารถบรรลุเป้าหมาย คือ ที่ผ่านมาเป็นการมองปัญหาและแก้ปัญหาแบบแยกส่วน และอีกนัยหนึ่ง คือ เป็นเพราะในช่วงที่ผ่านมากลุ่มชาวประมงใช้เวลาผ่านไปกับการทำกิจกรรมเฉพาะส่วนที่เห็นอยู่ตรงหน้าก่อน เมื่อถึงจุดๆ หนึ่งปัญหายังคงมีอยู่ และดูเหมือนว่าจะหนักยิ่งขึ้น จึงต้องกลับมาสรุป ทบทวน และกำหนดยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีในการจัดการจัดการทรัพยากรใหม่ ดังนั้น การมองทะเลสาบทั้งระบบจึงเป็นจุดเริ่มของการนำไปสู่การแก้ปัญหาอย่างยั่งยืน แนวคิดระบบนิเวศทะเลสาบ 3 น้ำ ซึ่งมีองค์ความรู้ ข้อมูลของชาวบ้าน อันเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งในการนำไปสู่การแก้ปัญหาในระดับนโยบายได้ ทำอย่างไรจึงจะให้หน่วยงานของรัฐและสังคมเข้าใจระบบนิเวศทะเลสาบ 3 น้ำ เพื่อที่จะพัฒนาและฟื้นฟูทะเลสาบอย่างถูกต้อง ทำอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาความขัดแย้งของกลุ่มอาชีพที่ต่างกันแต่ใช้ทะเลสาบเป็นฐานทรัพยากรร่วมกัน

การปฏิบัติการในช่วงโครงการสิทธิ จึงมุ่งตอบโจทย์ปัญหาของทะเลสาบ โดยมีแกนนำของชุมชนชาวประมงในนามของ “สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ” เป็นกลุ่มเป้าหมาย เป็นการต่อยอดการทำงานด้านการจัดการทรัพยากรที่ทำมาก่อนหน้า ซึ่งในช่วงของโครงการสิทธิ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยมีแกนนำชุมชนเป็นนักปฏิบัติการร่วมกับโครงการ แนวทางที่ดำเนินการ คือการศึกษาข้อมูลด้วยตัวเอง และกระบวนการสร้างพันธมิตรกับกลุ่มคนลุ่มน้ำทะเลสาบ

ในการสร้างพันธมิตร ไปสู่กลุ่มชาวนาในอำเภอระโนด และกลุ่มป่าต้นน้ำ ได้อาศัยกลไกของเครือข่าย - วัฒนธรรมคนลุ่มน้ำทะเลสาบซึ่งอยู่ในฐานทรัพยากรลุ่มน้ำทะเลสาบร่วมกัน จึงนับเป็นความพยายามจับมือกันเพื่อฟื้นฟูสังคม- วัฒนธรรมของเกลอลุ่มทะเลสาบไปด้วย

ข้อสรุปและประเมินการทำงานในช่วงโครงการสิทธิ นี้ ในส่วนของแกนนำสมาพันธ์ชาวประมง และกลุ่มเกลอนา เกลอเล ต่างก็มีความเห็นตรงกันว่า แนวนงานและกระบวนการที่ทำกันอยู่หน้าจะเป็นการเดินทางที่ถูกต้องแล้ว เป็นการเริ่มต้นที่ดี มองเห็นทิศทางของความสำเร็จ และน่าจะเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาทะเลสาบได้อย่างยั่งยืน เพราะปัญหาทุกอย่างแก้ไขได้จะต้องอยู่ที่ความเข้าใจเป็นเบื้องต้น ไม่ว่าจะมีความเข้าใจของคนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบ และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง ซึ่งที่ผ่านมาขาดความเข้าใจระบบนิเวศทะเลสาบ 3 น้ำ ได้ทำให้เกิดปัญหาจากคนลุ่มน้ำทะเลสาบและจากนโยบายการพัฒนาของรัฐตามมาอย่างคาดไม่ถึง ทำให้ต้องตามแก้ปัญหาจนถึงทุกวันนี้ ในช่วงของโครงการสิทธิ จึงถือว่าเป็นการพัฒนาจากงานเดิมที่ทำกันมาตลอด

6.2 ข้อจำกัด

ถึงแม้ว่าแผนงานและกระบวนการจะเดินทางมาถูกต้อง แต่ก็ยังไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้มากนัก เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านพื้นที่ระดับลุ่มน้ำ ทักษะการวิจัยเชิงปฏิบัติการ กระบวนการสร้างฐานชุมชน และการเคลื่อนไหวทางนโยบาย ดังนี้

1)บริบทของพื้นที่ภูมินิเวศน์ ทะเลสาบเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำที่มีอาณาเขตติดต่อกัน 3 จังหวัด มีผู้คนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบหลากหลายอาชีพ เฉพาะในส่วนของชุมชนชาวประมงมีถึง 165 หมู่บ้าน การวิจัยเชิงปฏิบัติการสามารถทำได้เพียงบางส่วนเท่านั้น ในขณะที่มีพื้นที่มาก งานมาก คนทำงานน้อย

2)ทักษะการทำงานวิจัยของคนทำงาน การทำงานพัฒนาของโครงการฯ ที่จะต้องใช้พลังและศักยภาพของคนทำงาน 2 ด้าน คือ งานพัฒนา และงานเขียน ตามแนวทางของการวิจัยเชิงปฏิบัติการซึ่งมุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนาทางด้านแนวคิดและกระบวนการไปพร้อมๆ กัน ทว่าคนทำงานในระยะแรกตั้งใจที่จะพัฒนาตนเองในการเขียนงานวิจัย เพราะส่วนใหญ่จะขาดทักษะการเขียน แต่ในความเป็นจริงไม่สามารถทำได้ดีทั้ง 2 ประการในเวลาเดียวกัน เพราะการทำงานพัฒนาในพื้นที่ต้องเวลาและพลังมาก ไม่เหลือไว้สำหรับงานเขียน ซึ่งโดยทั่วไปมักอ่อนทักษะในการเขียนให้เป็นงานวิจัยอยู่แล้ว ถึงแม้จะมีความตั้งใจแต่ก็ทำไม่ได้

3)ความเข้มแข็งของฐานชุมชน กลุ่มและเครือข่าย การผลักดันต่อสู่การถูกละเมิดสิทธิในระดับนโยบายจะสำเร็จไม่ได้ หากขาดกำลังหนุนจากชุมชนและเครือข่าย ฉะนั้นแม้แผนงานจะเน้นหนักไปเพื่อแก้ปัญหาในระดับนโยบายและระบบนิเวศน์ทะเลสาบ 3 น้ำ จะต้องไม่ลืมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน อันเป็นฐานสำคัญขององค์กรชาวประมงรอบทะเลสาบ

ในภารกิจนี้นักวิจัยประเมินว่ายังไม่ประสบความสำเร็จในการเสริมฐานชุมชนนัก ทั้งในเรื่องแนวคิดและกิจกรรมเป็นตัวเชื่อม ซึ่งจะต้องเพิ่มกำลังนักวิจัย นักพัฒนาที่มีแนวคิดดังกล่าวเพื่อสอดรับและเป็นฐานสำคัญสำหรับการปกป้องทรัพยากรในอนาคต

4)กลไกและนโยบายที่เกี่ยวข้อง เป็นข้อจำกัดในการทำงานระดับท้องถิ่น ถึงแม้ในลุ่มน้ำทะเลสาบจะมีกลไกของคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบเป็นตัวหลัก ซึ่งควรจะเอื้อต่อการพัฒนาและฟื้นฟูทะเลสาบ แต่ก็ยังคงเป็นเหมือนกลไกอื่นๆ ของรัฐที่พิกลพิการ เชื่องช้า และเป็นเพียงกลไกตัวหนังสือในกระดาษเท่านั้น

6.3 แนวทางการเสริมสร้างและยกระดับสิทธิชุมชน

ในกรณีลุ่มน้ำทะเลสาบ เป็นพื้นที่ที่มีการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรชาวบ้านมาระดับหนึ่งแล้ว มีการสั่งสมประสบการณ์ในการทำงานมาหลายปี มีบทสรุปชัดเจนในการกำหนดยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการฟื้นฟูทะเลสาบ การวางจังหวะก้าวเดิน แนวทางการเสริมสร้างและยกระดับสิทธิชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบได้ประมวลสรุปไว้ 4 ด้านคือ การวิจัย

เพื่อพัฒนากลุ่มและแก้ปัญหาในระดับนโยบาย การประสานเครือข่าย การสร้างเครื่องมือการเรียนรู้ และการวิเคราะห์สถานการณ์สรุปบทเรียนที่ต่อเนื่อง ดังนี้

1) การพัฒนาข้อมูลและองค์ความรู้เพื่อแก้ปัญหาในระดับนโยบาย การตกผลึกแนวความคิดในการใช้ข้อมูล องค์ความรู้เพื่อต่อสู้ในระดับนโยบายใช้ระยะเวลาพอสมควร โดย การผ่านประสบการณ์จากการทำกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา การสรุปบทเรียนการต่อสู้เคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านที่เดิมใช้วิธีการเรียกร้อง ยื่นหนังสือถึงหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง การรับรู้ของหน่วยงาน แต่มีผลในทางปฏิบัติเพียงระดับหนึ่ง หลายปัญหาทางราชการไม่กล้าตัดสินใจ อย่างเช่นในกรณีของการเปิดปากกระวะ ที่อำเภอระโนด โดยเกรงว่าจะเกิดปัญหาความขัดแย้งของกลุ่มชาวบ้านตามมา รวมทั้งขาดความเข้าใจระบบนิเวศของทะเลสาบที่เป็นระบบ 3 น้ำ ทำให้การพัฒนาของรัฐสร้างผลกระทบตามมาเป็นลูกโซ่ จนยากที่จะแก้ไข เช่น ในกรณีของการสร้างเขื่อน ฝาย หรืออ่างเก็บน้ำในพื้นที่ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ และการสร้างท่าเรือน้ำลึกสงขลาตรงบริเวณปากอ่าวทะเลสาบที่หัวเขาแดง เหล่านี้ล้วนมาจากขาดความเข้าใจระบบนิเวศของทะเลสาบ ฉะนั้นในช่วงของโครงการสิทธิชุมชนศึกษา จึงได้มีการสรุปบทเรียนการแก้ปัญหาที่ผ่านมา และกำหนดแนวทางการดำเนินงานขององค์กรชาวประมง ประเด็นที่สำคัญคือ การใช้ข้อมูล และองค์ความรู้ในการแก้ปัญหาระดับนโยบาย ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้น มี การศึกษาข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน และรวบรวมข้อมูล โดยมีประเด็นที่ทำร่วมกัน คือ องค์ความรู้เรื่องการไหลเวียนของน้ำในทะเลสาบ ใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลโดยผ่านกิจกรรมการจัดค่ายผู้เฒ่าทะเลสาบ 2 ครั้ง กิจกรรมการประชุม, สัมมนา จากเวทีต่างๆ เวทีพูดคุยในชุมชน และเวทีสังเคราะห์ข้อมูล ซึ่งเป็นงานที่ผู้รู้ ผู้เฒ่า และแกนนำชุมชนต่างพอใจ เพราะที่ผ่านมามีแต่องค์ความรู้อยู่ในสมองของแต่ละคน แต่ขาดการรวบรวมให้เป็นระบบ และท้ายที่สุดจะนำเอาไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับการพัฒนาทะเลสาบได้อย่างไร

แนวทางในอนาคตในการพัฒนาข้อมูลและองค์ความรู้ในลุ่มน้ำทะเลสาบ ยังมีอีกหลายประเด็นที่ยังรอการจัดระบบ ทั้งนี้เพราะทะเลสาบเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำที่มีความหลากหลาย และซับซ้อน ในระยะต่อไปควรมีการพัฒนา ยกระดับทั้งแกนนำชาวบ้าน และผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยการเพิ่มทักษะการเรียนรู้ และการนำไปใช้โดยเฉพาะในยุคข้อมูลข่าวสารอย่างเช่นปัจจุบัน ถือว่าการต่อสู้เคลื่อนไหวทุกประเด็นข้อมูลเป็นสิ่งที่จำเป็น ที่สามารถจะนำเสนอต่อสังคมและรัฐได้อย่างถูกต้องและเข้าใจ

2) การประสานเครือข่ายคนลุ่มน้ำทะเลสาบ ดังที่กล่าวแล้วว่าลุ่มน้ำทะเลสาบเป็นลุ่มน้ำที่เลี้ยงชีวิตผู้คนรอบทะเลสาบมายาวนาน และมีอยู่หลายกลุ่มอาชีพ ดังนั้นย่อมเกิดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ตั้งแต่คนต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ การเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาหลังแควตล่อมในทะเลสาบเริ่มแรก เริ่มจากกลุ่มชาวประมง โดยเกิดขึ้นจากการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เห็นปัญหาและแนวโน้มปัญหา จึงเกิดกระบวนการทำงานกับชุมชน

ชาวประมงรอบทะเลสาบเป็นลำดับแรกผ่านกิจกรรมต่างๆ เพื่อสร้างสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรโดยองค์กรชุมชน จนสามารถรวมกันเป็นเครือข่ายในนามของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ ทำกิจกรรมการฟื้นฟูทะเลสาบ การรวมกลุ่มในรูปของกลุ่มออมทรัพย์อันเป็นการระดมทุนของชุมชน การเคลื่อนไหวในระดับเครือข่ายเพื่อผลักดันการแก้ปัญหาพร้อม

ซึ่งตั้งแต่ปี 2536 เป็นต้นมา การทำงานเพื่อฟื้นฟูทะเลสาบ กลุ่มที่โดดเด่นที่สุด คือ สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ ถึงแม้จะมีกลุ่มองค์กรอื่นๆ ก็ไม่ชัดเจนและต่อเนื่อง และถึงแม้จะมีการแลกเปลี่ยนกับกลุ่มอาชีพอื่นๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบ แต่ก็ยังเป็นเพียงแนวคิดในเวทีการประชุมและสัมมนาเท่านั้น ต่อมาในช่วงที่โครงการสิทธิชุมชนศึกษาเข้ามาดำเนินงานได้มีการสรุปบทเรียนของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ และปรับกลยุทธ์ แนวทางการเสริมสร้างสิทธิชุมชนโดยการสร้างสัมพันธ์กับกลุ่มอาชีพอื่นๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบที่ต่างก็เกี่ยวโยงกันทั้งระบบ ทั้งระบบนิเวศน์ทะเลสาบและคนรอบลุ่มทะเลสาบ

การตั้งโจทย์ใหม่นี้ ช่วยปรับแนวคิดการทำงานไปสู่การสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มชาวนาทุ่งระโนด ซึ่งเป็นกลุ่มที่เป็นคู่แข่งกันมาตลอด โดยมีการวิเคราะห์ว่า หากคนขาดความรู้ความเข้าใจต่อกันแล้ว ก็ยอมยากที่จะแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงไปได้ ฉะนั้นจึงต้องมีการบูรณาการคนกันก่อน ก่อนที่จะมีการบูรณาการแผน เป็นการสร้างความสัมพันธ์กับเครือข่ายคนลุ่มน้ำทะเลสาบกลุ่มแรก และเริ่มเห็นผลในทางปฏิบัติ เกิดการทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การศึกษาสำรวจแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ทดแทนแนวคิดการสร้างเขื่อนกันทะเลสาบ และในช่วงสุดท้ายของโครงการฯ ได้ขยายขยายความสัมพันธ์มายังกลุ่มคนป่าต้นน้ำ

กิจกรรมประสานความสัมพันธ์ของเกลอทะเลสาบจึงเกิดขึ้น เป็นร่วมเวทีของ 3 เกลอ คือ เกลอเขา เกลอเล และเกลอนาในครั้งแรก นับเป็นมิติใหม่ของคนลุ่มน้ำทะเลสาบที่เป็นรูปธรรม และสามารถพัฒนาความสัมพันธ์ อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาของระบบนิเวศน์ทะเลสาบที่เสื่อมโทรมได้ จึงเป็นแนวทางหนึ่งที่ควรมีการเสริมสร้าง และพัฒนายกระดับโดยเห็นว่า ต่อไปจะต้องเน้นการผูกสัมพันธ์กับเครือข่ายกลุ่มอาชีพอื่นๆ ที่ใช้ทรัพยากรลุ่มน้ำทะเลสาบร่วมกันต่อไป และควรสร้างหรือขยายเครือข่าย โดยใช้กระบวนการทั้งแนวคิดและรูปธรรม ซึ่งอาจจะเป็นโครงการนำร่องในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในโอกาสต่อไป ที่จะรวมกลุ่มคนของแต่ละภูมินิเวศน์เข้าด้วยกัน ตั้งแต่ป่าต้นน้ำ คนพื้นราบ (ชาวสวน ชาวนา) คนเมือง และชาวประมง

3) การสร้างเครื่องมือการเรียนรู้ ในกระบวนการทำงานสร้างเสริมสิทธิชุมชน จำเป็นต้องมีกิจกรรมที่แปลงเอาแนวคิดมาเป็นรูปธรรมให้ชุมชนได้พิสูจน์แนวคิด และมีความต่อเนื่อง เช่น การจัดการน้ำ การจัดการป่าต้นน้ำ การบูรณาการคนลุ่มน้ำทะเลสาบ เป็นจุดเริ่มต้นที่ดี แบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ หนึ่ง กิจกรรมที่นำไปสู่การสร้างหรือขยายฐานชุมชน ที่สามารถจะรวมคนทำกิจกรรมร่วมกันได้ในแต่ละชุมชน และขยายไปสู่ชุมชนอื่นๆ ได้ เป็นกิจกรรมพื้นฐานที่ทำอย่างต่อเนื่อง ด้วยความเห็นชอบของคนในชุมชน สอง คือ กิจกรรมที่

นำไปสู่การแก้ปัญหาจากการถูกละเมิดสิทธิ เป็นกิจกรรมที่ยากกว่าระดับแรก ต้องอาศัยการผ่านช่วงมาจากกระยะแรกก่อน เพราะต้องอาศัยจิตสำนึก และความกล้าหาญของคนหมู่มาก เป็นเรื่องที่เขาไม่เคยทำมาก่อน

4) การวิเคราะห์สถานการณ์สรุปบทเรียนที่ต่อเนื่อง เพื่อให้ชุมชนเท่าทันสถานการณ์ เรียนรู้การทำงานของภาครัฐที่จะนำไปสู่การละเมิดสิทธิ และสร้างความมั่นใจในการใช้สิทธิของชุมชน โดยการสรุปบทเรียนและวิเคราะห์การถูกละเมิดสิทธิที่ผ่านมา เป็นการทบทวนเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง ผลกระทบที่เกิดขึ้น จุดอ่อน จุดแข็ง และการกำหนดจังหวะก้าว การวางแผนการดำเนินงานอย่างชาญฉลาด แต่ทั้งหมดก็ต้องเท่าทันสถานการณ์ที่เกิดขึ้นด้วย ทั้งจากนโยบายการเมืองในแต่ละยุคสมัย และสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกัน รวมทั้งการสร้าง ความมั่นใจในการใช้สิทธิของชุมชน ซึ่งโดยทั่วไปชาวบ้านยังขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่อง สิทธิอยู่มาก อันเป็นที่มาที่ทำให้ถูกละเมิดสิทธิอยู่เสมอ แนวทางในการเสริมสร้างสิทธิจึง สามารถทำได้หลายระดับ เช่น ระดับชุมชน ระดับเครือข่าย

ภาคผนวก

ภาพประกอบ

เกลอเล-เกลอนา
ร่วมกิจกรรมศึกษาระบบน้ำ ทุ่งระโนด

เวทีคณะกรรมการสิทธิฯ
ศึกษาผลกระทบทำเรื่อน้ำลึก 1-2 ก.พ. 49

เวทีคณะกรรมการสิทธิฯ
ศึกษาผลกระทบทำเรื่อน้ำลึก 1-2 ก.พ. 49

เวทีคณะกรรมการสิทธิฯ
ศึกษาผลกระทบทำเรื่อน้ำลึก 1-2 ก.พ. 49

เวทีสังเคราะห์ข้อมูลระบบน้ำ

กิจกรรมร่วมระหว่างชาวประมง-ชาวนา
อบรมการทำปุ๋ยหมัก

ทีมอาสาสมัครศึกษาระบบน้ำ

ชาวนา-ชาวประมง ลงพื้นที่อ่างเก็บน้ำ
ศึกษาตัวอย่างแหล่งน้ำขนาดเล็ก

ค่ายผู้เฒ่าทะเลสาบครั้งที่ 1
26-27 มี.ค. 47 ณ สวนสัตว์สงขลา

ค่ายผู้เฒ่าทะเลสาบครั้งที่ 1
26-27 มี.ค. 47 ณ สวนสัตว์สงขลา

ทีมติดตามผลกระทบทำเรื่อน้ำลึกลงสำรวจและประชุมวิเคราะห์ข้อมูล

ทีมติดตามผลกระทบทำเรื่อน้ำลึกลงสำรวจและประชุมวิเคราะห์ข้อมูล

การประชุมในชุมชน บ้านหัวเขา
อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

การประชุม
ชมรมชาวประมงทะเลสาบสงขลา

เวทีประชุมร่วมเกลอเขา-เกลอนา-เกลอเล
เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ 20 พ.ย.48

เวทีประชุมร่วมเกลอเขา-เกลอนา-เกลอเล
เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ 20 พ.ย.48

ประชุมร่วมชาวนา-ชาวประมง
14-15 ตุลาคม 2548

ประชุมสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ
4 เดือน/ครั้ง

อาสาสมัครวิจัยชาวบ้าน
ลงพื้นที่ศึกษาพื้นที่ป่าพรุควนเคร็ง

สรุปวิเคราะห์ข้อมูล
ผลการแลกเปลี่ยนกับชาวนา 18 พ.ย.47

อบรมผู้นำ ครั้งที่ 1
(อุทยานแห่งชาติทะเลบัน จังหวัดสตูล)

อบรมผู้นำ ครั้งที่ 2
(วนอุทยานแห่งชาติ เขานู้ เขาย่า จังหวัดพัทลุง)

สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ ศึกษาดูงานการจัดการทรัพยากร, ป่าชายเลน
จังหวัดตราด วันที่ 20 – 24 เมษายน 2547

อาสาสมัครและทีมวิจัย
ศึกษาสภาพคลอง-เขื่อนปากกระวะ

อาสาสมัครและทีมวิจัย
ศึกษาดูงานลุ่มน้ำปากพ่อง 12 มี.ค.47

ลงพื้นที่ ศึกษาข้อมูลระบบน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำ
ปากพ่อง (รอยต่อพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบ)

ยื่นหนังสือต่อกรรมการสิทธิฯ
ลงพื้นที่ทำเรื่อน้ำลึก วันที่ 4 ส.ค.48

บรรณานุกรม

- กิตติ ดันไทย. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เรื่อง
เศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา : ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและยางพารา
ตั้งแต่ พ.ศ. 2439 – 2539. เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาเสนอร่างรายงานการ
วิจัย. 2545.
- จรรยา หยูทอง. ทุ่งระโนด สามทศวรรษแห่งความทุกข์ยากของชุมชนหมู่เกาะ ใน โลกของกลุ่ม
ทะเลสาบ. สำนักพิมพ์หน้าคร กรุงเทพฯ. 2541.
- นฤทธิ์ ดวงสุวรรณ. คนพื้นทะเลสาบ. โดย โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้.
เฟื่องฟ้า พรินดี้ง จำกัด กรุงเทพฯ. 2545.
- ปก แก้วกาญจน์. การสร้างทางรถไฟสายใต้กับผลกระทบทางเศรษฐกิจและการเมือง.
รายงานวิจัย, สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้. 2534.
- ไพโรจน์ สิริมนตราภรณ์ และคณะ. “ทะเลสาบสงขลา” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้
เล่ม 7. บริษัทสยามเพรส แมเนจเม้นต์ จำกัด. กรุงเทพฯ. 2542.
- ยงยุทธ ชูแวง. ลักษณะทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบ
สงขลาสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์. ใน โลกของกลุ่มทะเลสาบ. สำนักพิมพ์หน้าคร
กรุงเทพฯ. 2541.
- เลิศชาย ศิริชัย และนฤทธิ์ ดวงสุวรรณ. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มน้ำ
ทะเลสาบสงขลา เรื่อง พัฒนาการการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลา : ศึกษา
กรณีชุมชนประมงพื้นบ้าน. เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาเสนอร่างรายงานการ
วิจัย. 2545.
- สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ. รายงานการประชุมสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ เดือน
ธันวาคม 2547 เดือนพฤษภาคม 2548. เอกสารอัดสำเนา. 2547
- สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ. รายงานการประชุมสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ เดือน
พฤษภาคม 2548. เอกสารอัดสำเนา. 2548
- เสาวภา อังสุพานิช. ทะเลสาบสงขลา ทำไมจึงมีความสำคัญ. เอกสารประกอบการสัมมนา.
จัดโดยโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพใน
ประเทศไทย. เอกสารอัดสำเนา. 2546.

ศยามล ไกรยูรวงศ์ และปิยะโชติ อินทรวินาส. นโยบายการพัฒนาของรัฐกับการละเมิด
สิทธิชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา. เอกสารอัดสำเนา. มปป.

www.sklonline.com โครงการฐานข้อมูลเพื่อการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา กรมประมง.

www.talesabsongkhla.org โครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.

ผู้ให้ข้อมูล

นายล้วน โรสสิกะ บ้านบนเมือง ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายอ่วม อนุเป็ลื้อ บ้านบนเมือง ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายอิบรอฮีม หะยีสา บ้านหัวเขา ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายก่อไผ่ด หะยีหมื่น บ้านหัวเขา ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายสายัญ สุระคำแหง บ้านหัวเขา ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายอัปดุลรอหมาน คงคาลิหมื่น บ้านหัวเขา ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายดลเหลาะ สามารถ บ้านหัวเขา ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายรอเจต บุหลันวิจิตร บ้านหัวเขา ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายหมัดสัน หวันประรัตน์ บ้านหัวเขา ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายพงศ์เสริฐ หวันประรัตน์ บ้านหัวเขา ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายเฟิน เกิดสุวรรณ บ้านบางโหนด ต.คูเต่า อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา

นายหมัด หมัดอาหลี บ้านใหม่ ต.สทิงหม้อ อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายยูโสบ หลีเผือก บ้านใหม่ ต.สทิงหม้อ อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายสนั่น โต๊ะขวัญ บ้านใหม่ ต.สทิงหม้อ อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายดลเหลาะ หมัดหมื่น บ้านใหม่ ต.สทิงหม้อ อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายหมัดอาหลี ชุนฤทธิ์ บ้านท่าเสา ต.สทิงหม้อ อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายสุเดน จันทรัดนา บ้านท่าเสา ต.สทิงหม้อ อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายเหลาะ มูจะเตะ บ้านท่าเสา ต.สทิงหม้อ อ.สิงหนคร จ.สงขลา

นายวิสุทธิ์ อัดตพันธ์ บ้านปากกรอ อ.ควนเนียง จ.สงขลา

พระมหาเจริญ เตชะบุญโญ วัดท่าเมรุ ต.บางกล้า อ.บางกล้า จ.สงขลา

นายกล้าย ทิพย์กร บ้านท่าเมรุ ต.บางกล้า อ.บางกล้า จ.สงขลา

นายนิทัศน์ แก้วศรี บ้านคูขุด ต.คูขุด อ.สทิงพระ จ.สงขลา

นางภาณี สุตติพันธ์ บ้านคูขุด ต.คูขุด อ.สทิงพระ จ.สงขลา

นายฉ้าย สุวรรณรัมย์ บ้านคูขุด ต.คูขุด อ.สทิงพระ จ.สงขลา

นายอ้วน ไชยแก้ว บ้านคูขุด ต.คูขุด อ.สทิงพระ จ.สงขลา

นายแย้ม แก้วลอย บ้านคูขุด ต.คูขุด อ.สทิงพระ จ.สงขลา

นายเอกชัย หอพิชัย บ้านคูขุด ต.คูขุด อ.สทิงพระ จ.สงขลา
นายสมควร สุวรรณศรี บ้านคูขุด ต.คูขุด อ.สทิงพระ จ.สงขลา
นายรวัย จันทร์ทิพย์ บ้านคูขุด ต.คูขุด อ.สทิงพระ จ.สงขลา
นายไร จันทร์ทิพย์ บ้านคูขุด ต.คูขุด อ.สทิงพระ จ.สงขลา
นายกระจาย สังข์เหลี่ยม บ้านคูขุด ต.คูขุด อ.สทิงพระ จ.สงขลา
นายท้าย ธรรมจิระ บ้านคูขุด ต.คูขุด อ.สทิงพระ จ.สงขลา
นายอาบ คงดี บ้านปากบางนาคราช ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายปทุม จันทศ บ้านปากบางนาคราช ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายเลียบ จริยะ บ้านปากบางนาคราช ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายคล้าย ศรีสุวรรณ บ้านบ่อนนท์ ต.เกาะนางคำ อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายเริ่ม ศรีสุวรรณ บ้านบ่อนนท์ ต.เกาะนางคำ อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายยูน แก้วมณี บ้านบ่อนนท์ ต.เกาะนางคำ อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายวินิต พงษ์ศิริ บ้านบ่อนนท์ ต.เกาะนางคำ อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายเหลาะ รวยริน บ้านบ่อทึง ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายมุฮำหมัด ขุนล่า บ้านบ่อทึง ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นางสาวสมจิต ชูศรี บ้านบ่อทึง ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายมัย ชูชื่น บ้านบ่อทึง ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นางสาวฉ่ำฝ๊ะ หมัดทองใหม่ บ้านบ่อทึง ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายวันสะหมัด ยะแดหวา บ้านบ่อทึง ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นางสาวสุภาภรณ์ พรรณราย บ้านช่องพิน ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายอีด มัธยม บ้านช่องพิน ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นางดุง มัธยม บ้านช่องพิน ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายदनเหลาะ หลีแจ้ หมู่ 2 ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายอุสัน แหละหิม หมู่ 2 ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายสมพร สุวรรณเรืองศรี หมู่ 3 ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายจรัล สุวรรณศรี หมู่ 3 ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายชัยรัตน์ บัวฝ้าย หมู่ 1 ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายหยัด ฝ่าละเหย็บ หมู่ 8 ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายวิชาญ ทองขวัญ หมู่ 5 ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายเหลือ สุขโร หมู่ 3 ต.ฝ่าละมี อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นางสาวประนอม อุทัยเกษม หมู่ 3 ต.ฝ่าละมี อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นางสาวอัมพร นิมิตรพงศ์ หมู่ 3 ต.ฝ่าละมี อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
นายหมุด ตั้งเตี้ย บ้านปากพล ต.นาปะขอ อ.บางแก้ว จ.พัทลุง

นายน้อย แก่นแท่น หมู่ 1 ต.จองถนน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
นายนวม รอดชุม หมู่ 1 ต.จองถนน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
นางพริ้ม หนูแก้ว หมู่ 1 ต.จองถนน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
นายพั้ว แก้วชูทอง หมู่ 1 ต.จองถนน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
นางสุคนธ์ วิจิตรจินดา หมู่ 6 ต.ห่านโพธิ์ อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
นายสุภาพ เกื้อไชย ทะเลน้อย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
นายสมมาตร นุ่นคง ทะเลน้อย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
นายบุญธรรม รักรอด ทะเลน้อย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
นายชิต แก้วบุญส่ง ทะเลน้อย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
นายถัด สินยัง ทะเลน้อย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
นายเจริญ เปี้ยคล้าย ทะเลน้อย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
นายชะเอื้อม ทองประศรี ทะเลน้อย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
นางสร้อย สุวรรณวงศ์ ทะเลน้อย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
นายริน รักหนู ทะเลน้อย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
และอีกหลายๆ ท่านที่ให้ข้อมูลในโอกาสต่างๆ แต่ไม่ได้นำชื่อมาลงไว้ ณ ที่นี้
